

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TUĞLUKŞAH HÜKÜMDARI FİRUZ ŞAH TUĞLUK VE DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yıldız ÖZBEK

Tarih Anabilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

KASIM 2017

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TUĞLUKŞAH HÜKÜMDARI FİRUZ ŞAH TUĞLUK VE DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yıldız ÖZBEK

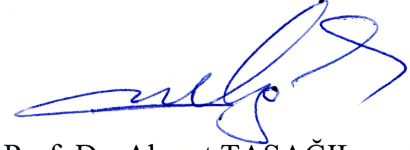
Tarih Anabilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

KASIM 2017

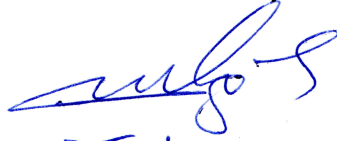
Yıldız ÖZBEK tarafından hazırlanan TUĞLUKŞAH HÜKÜMDARI FİRUZ ŞAH TUĞLUK VE DÖNEMİ adlı bu tezin yüksek lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

Üye : Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU

Üye : Doç. Dr. Dinçer KOÇ

Bu Tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Klavuzuna uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Yıldız ÖZBEK
Adı-Soyadı
İmzası

TUĞLUKŞAH HÜKÜMDARI FİRUZ ŞAH TUĞLUK VE DÖNEMİ

ÖZET

Hindistan'da XIII.- XIV. yüzyılları arasında Türk kültür ve medeniyetini yaşatan devlet Delhi Türk Sultanlığı olmuştur. Bu görevi devam ettiren son Türk Hanedanlığı Tuğlukşahlar'dır. Tuğlukşahlar devrinin üçüncü hükümdarı Firuz Şah Tuğluk'tur. Firuz Şah, Tuğluklu Hanedanlığı'nın kurucusu Gıyaseddin'in kardeşi sipehsalarReceb'in oğludur. Annesi Bhatti kabile reisinin kızıdır. Küçük yaşta babasız kalan Firuz'u, amcası Gıyaseddin Tuğluk ve amcasının oğlu Muhammed Tuğluk; yüksek mevkilere getirerek, devlet yönetimini öğretmiştir. Muhammed Şah'ın ani ölümü üzerine devlet ricali Firuz Şah'ın tahta geçmesini istemiştir. Muhammed Tuğluk'un bir varisinin olmayışı, Firuz Şah'ın devlet yönetimini öğrenmiş olması ve dışarıda büyük bir Moğol tehdidinin bulunması, Firuz Şah'ın hükümdarlığını gerektirmiştir.

Firuz Şah 1351-1388 yılları arasında hâkimiyet sürmüştü ve bu süreç içerisinde bazı düzenlemelere gitmiştir. Yapmış olduğu düzenlemelerin başında sosyal alandaki ıslahatlar gelmektedir. Özellikle vergilerle ilgili yapılan bu düzenlemeler ile halkın refah düzeyini yükseltmeye çalışmış, ayrıca tebaası için pek çok hayır müesseseleri kurdurmuştur. Firuz Şah, sosyal düzenlemelerin yanı sıra imar faaliyetlerine de önem vermiştir. Hisar-ı Firuz'un kurulması ve pek çok şehrin bayındır hale getirilmesi bu faaliyetlere örnek teşkil etmektedir. Ayrıca tarımda verimi arttırmak için sulama kanalları da yapılmıştır. Sultan Firuz devrinde Moğol tehdidi engellenmiş ve iç karışıklıklar ile uğraşmıştır. Bunun dışında bağımsızlık kazanmak isteyen racalara karşı seferler düzenlenmiştir. Sakin ruhlu bir hükümdar olan Firuz Şah ayrıca ilme ve kültüre de önem vermiştir. Moğollardan kaçan âlimleri himaye etmiş ve ülkesinde pek çok medrese yaptırmıştır. Hükümdarın 1388'de vefatı ile birlikte Delhi Türk Sultanlığı'nın yıkılış süreci hızlanmıştır.

Anahtar Kalimeler: Hindistan, Delhi Türk Sultanlığı, Tuğlukşahlar, Hâkimiyet, Firuz Şah Tuğluk

THE SOVEREIGN TUGLUKSHAH ROYAL FIRUZ SHAH AND HIS PERIOD

ABSTRACT

In India, it was the Delhi Turkish Sultanate that continued and kept alive Turkish culture and civilization between the 13th-14th centuries. The last dynasty who continued this charge was Tuglukshahs. The third emperor of the Tuglukshahs period is Firuz Shah Tugluk. He is the son of a supreme commander Receb who is also brother of Gıyaseddin, the founder of the dynasty. Firuz Shah's mother is the daughter of the tribe. He became orphan in the early year of his life, so his uncle Gıyaseddin Tugluk and uncle's son Muhammed Tugluk brought him high positions and taught him about state management. On sudden death of Muhammed Tugluk, state officials wanted Firuz Shah to accede to the throne. It was inevitably necessary that he had to be emperor because of the reasons like Muhammed Tugluk had no inheritor and big threaten of the Mongols.

Firuz Shah governed the country during 1351-1388 and made some revolutions. The main area of the regulations was social life. Especially he tried to raise the welfare level of the people with the help of tax regulations, also established charity organizations for his community. Firuz Shah, along with the social regulations, gave importance to reconstruction activities. Setting up Fort of Firuz and developing cities are the examples for these activities. In addition, irrigation channels were built to increase the yield in agriculture. During the Sultan Firuz era, the Mongol threat was prevented and internal conflicts were dealt with. Apart from this, flights against rajas who wanted to gain independence were arranged. Firuz Shah, a calm and sovereign ruler, also emphasized the stamina and culture. He protected the scholars who escaped from the Mongols and built many madrasas in his country. The process of demolition of the Delhi Turkish Sultanate in conjunction with the death of the ruler in 1388 was accelerated.

Keywords: India, Delhi Turkish Sultanate, Tuglukshahs, Dominance, Firuz Shah Tugluk

ÖNSÖZ

Delhi Türk Sultanlığı Devleti hakkında günümüze kadar yerli ve yabancı tarihçilerin yapmış olduğu araştırma eserleri genel olarak bu dönemle alakalı bize bir takım bilgiler vererek fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Dönem ile ilgili genel bilgilere rastlamakla birlikte dönemin her bir parçası hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Konu bütünlüğünü sağlamak adına dönem içerisinde detaylı olarak ele alınmayan bazı kısımların araştırılması ile tarih alanındaki çalışmaların gelişimi açısından faydalı olacağını düşünmekteyiz. Bu şekilde Türk tarihi içerisinde önemli bir yer tutan Delhi Türk Sultanlığı açısından bazı eksiklerin tamamlanacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamızda, Türk tarihinde büyük bir önem taşıyan Delhi Türk Sultanlığı içerisinde siyasi sürecini idame ettirmiş olan Tuğluklu hanedanlığı hükümdarlarından Firuz Şah Tuğluk'un siyasi, sosyal, askeri ve ilmi faaliyetlerine yer verdik. Böylece çalışılmamış bir konu olan bu şahsiyet ile ilgili bir takım araştırmalar neticesinde elde ettiğimiz bilgileri bir araya getirerek bir tez oluşturmaya çalıştık. Yapmış olduğumuz çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm içerisinde Firuz Şah Tuğluk'un doğumu, ailesi ve tahta çıkış süreci ele alınmıştır. İkinci bölümde Firuz Şah Tuğluk'un askerî, siyasî kişiliği ve tahtta bulunduğu zaman zarfında yapmış olduğu mücadeleler, üçüncü bölümde Firuz Şah dönemi kültür ve imar faaliyetleri ve döneminin hükümdarlık alametleri, dördüncü bölümde ise daha ziyade ilmi kişiliği, hayatının son dönemleri aktarılmış ve ölümünden sonra ortaya çıkan siyasî duruma değinilmiştir.

Çalışmamızı oluştururken mümkün olduğunca kaynaklarımızın ayrıntılarına inmeye çalıştık. Zaman zaman kaynak yetersizliği ile karşılaştık. Elde edebildiğimiz kaynaklar neticesinde çalışmamızı tamamladık. Transkripsiyon konusunda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ndeki kurallara uyduk.

Tez konusunun tespiti ve tüm bu çalışmalarımız esnasında bana yardımcı olan tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'a minnettarım. Kaynaklar noktasında ve tez düzenleme aşamasında yardımını gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Gülseren Ceceli Dursun'a şükranlarımı sunarım.

Umut Kansoy, Cahit Özbek, Merve Soylu Yıldız'a çalışmalarına yaptıkları katkılardan dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Yine bu çalışmamızda gerek kaynakların kullanımı ve gerekse yardımlarından dolayı İSAM ve İRCİCA Kütüphanesi çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim. Tüm aileme, bana verdikleri destekten ötürü müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
DHE SOVEREIGN OF TUĞLUKSHAH ROYAL FIRUZ AND HIS PERIOD	
ABSTRACT	Error! Bookmark not defined.
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
ARAŞTIRMA ESERLERİ	XII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	15
FİRUZ ŞAH TUĞLUK’UN HAYATI	15
1.1.Firuz Şah’ın Doğumu, Ailesi ve Çocukluğu	15
1.2. Firuz Şah Tuğluk’un Şehzadelik Dönemi ve Tahta Çıkışı	21
II. BÖLÜM	27
FİRUZ ŞAH TUĞLUK’UN SİYASİ, ASKERİ KİŞİLİĞİ VE FAALİYETLERİ	
.....	27
2.1. Firuz Şah Tuğluk Dönemi Siyasi Faaliyetler	27
2.1.1. Hâce-i Cihan ile Mücadeleler	29
2.1.2. Firuz Şah Dönemi’nde Meydana Gelen Şemseddin İsyanı:	34
2.2. Firuz Şah Tuğluk Dönemi Askeri Faaliyetleri ve Seferleri.....	35
2.2.1. Firuz Şah Dönemi Askeri Sistem.....	35
2.2.2.Firuz Şah Döneminde Gulam ve Ikta sistemi:	36
2.3. Firuz Şah Dönemi Dış mücadeleler.....	38
2.3.1. Firuz Şah Dönemi Moğollar ile Mücadele	38
2.3.2. Firuz Şah Dönemi Bengal Seferi (Şemseddin İsyanı)	39
2.3.3. Firuz Şah’ın Nagarkot ve Thatta Seferleri	41
III. BÖLÜM	47
FİRUZ ŞAH DÖNEMİ’NDE KÜLTÜR VE İMAR FAALİYETLERİ	47
3.1. Firuz Şah Tuğluk Dönemi’nde İdarî, Sosyal, Kültürel Hayat	47

3.1.1. Firuz Şah Dönemi Coğrafyası ve Toplum Yapısı.....	47
3.1.2. Firuz Şah Tuğluk Dönemi'nde Sosyal Yapı.....	48
3.1.3. Firuz Şah Dönemi İmar Faaliyetleri	50
3.2. Firuz Şah Döneminde Hükümdarlık Alametleri.....	56
3.2.1. Hutbe.....	59
3.2.2. Para Bastırma.....	60
3.2.3. Hil'at	61
3.2.4. Unvan ve Lakap	61
3.2.5. Çetr.....	62
3.2.6. Nevbet.....	63
3.2.7. Saray	63
3.2.8.Saltanat Çadırı:	64
3.2.9. Bayrak.....	65
3.2.10. Başkent.....	66
IV. BÖLÜM.....	69
FİRUZ ŞAH'IN ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ.....	69
4.1. Firuz Şah Tuğluk'un Ölümü ve Sonrasında Tuğlukşahlar Hanedanlı'ğı Süreci	69
4.2.Firuz Şah Tuğluk'un kişiliği, İlmi ve Edebi Yönü.....	71
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA.....	79
ÖZGEÇMİŞ.....	85

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
Akz.	: Bakınız
CHI	: Comprehensive History of India
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EI²	: Encyclopaedia of Islam Second Edition
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İng. trc.	: İngilizce tercüme
TDK	: Türk Dil Kurumu
TED Fakültesi)	: Tarih Enstitüsü Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat
THİTM	: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
Trk. trc.	: Türkçe tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
T.y.	: Tarih yok
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınlayan

KAYNAKLAR

Tarih-i Firuzşâhî (Şems Sirac Afif):

Çalışmamızda temel eserlerden biri olarak kullandığımız kaynak, Şems-i Sirac Afif'in 1398-99'da Timur'un Delhi'yi yağmalamasından kısa bir süre sonra tamamladığı "Tarih-i Firuzşahi" adını taşıyan eseri çalışma konumuz için çok önemli bilgiler içermektedir. Şems-i Sirac Afif'in hayatı hakkındaki bilgi yok denecek kadar azdır. Sadece 757 (1356)'de doğduğu ve babasının Sultan Firuz Şah Tuğluk zamanında şebnüvislik¹ yaptığı ve Divan-ı vezaret bünyesinde çalıştığı bilinmektedir. Şems-i Sirac Afif'in "Tarih-i Firuzşah" adlı eseri; Sultan Firuz Şah Tuğluk dönemi için birinci elden kaynaktır. Eserde bu hükümdarın siyasi faaliyetleri ve askeri başarılarının yanı sıra yeni kurulan müesseseler, yapılan düzenlemeler ve imar faaliyetleri anlatılmaktadır. Ayrıca eserin son kısımlarında Firuz Şah Tuğluk ve onun devrinde yetişen meşhur devlet adamları ile ilgili hikâyelere de yer verilmiştir.

Tarih-i Firuzşahî, Delhi Türk Sultanlığı'nın müesseseler tarihi için de oldukça önemli bir kaynaktır. Eserden hükümdarlık alametleri, saray teşkilatı, sarayda yapılan toplantılar, hükümet teşkilatı ve askeri teşkilat konusunda da geniş ölçüde faydalanılabilir. Merkez teşkilatı ve özellikle Divan-ı Vezaret, Divan-ı İstifa ve Divan-ı İshraf gibi devletin mali teşkilatıyla doğrudan ilgili daireler hakkında diğer çağdaş kaynaklarda bulunmayan bilgiler vermesi konumuz açısından eserin değerini daha da arttırmaktadır. Nitekim merkez maliye teşkilatı bünyesinde çalışan vakıf, mecmu'adar ve nazır adı verilen görevlilerden bahseden tek kaynak Afif'in, "Tarih-i Firuzşahî" adlı eseridir. Ayrıca bu eser neşredilmiştir².

¹ Geceleri sultanın yanında bulunan gece kâtibine şebnüvis denir. Sultanın gece yazdırmak istediği yazıları kaleme alır. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, Ankara, 2006, s.154.

² S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, Ankara, 2006, XXVIII.

İbn Battuta Seyahatnamesi:

İbn Battuta'nın hayatı hakkındaki bilgilerimiz *İbn Battuta Seyahatnamesi* olarak da bilinen *Tuhfet el-nuzzar fi ğaraib el- emsar ve acaib el-esfar* adlı eserinde verdiği bilgilere dayanmaktadır. İbn Battuta'nın seyahatname notlarının bir kısmı Hindistan'da Kul'da soyulduğu, bir kısmı ise Kalküta'da gemisinin batması üzerine kaybolmuştu. İbn Cüzeyy onun imla ettiği şeyleri aynen kaydetmiş, bazı üslup düzeltmeleri dışında bir şey ilave etmemiştir. Bununla beraber eserde, Süleyman el-Tacir, Mesudî, el-Biruni, İbn Fazlan, İstahri, İbn Havkal, Ebu Hamid el-Gıranatî, el-Bekri, el-Ezrakî gibi coğrafyacıların ve tarihçilerin eserlerinden alınan bilgiler vardır.

Seyahatname, tarih-coğrafya bakımından oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca Kültür tarihi bakımından da önemli bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra ticaret malları, ticaret hayatı, limanlar, yollar, paralar, etnik tablo hakkında bilgiler verir. İslam dünyasında seyahatname tarzının en büyük örneklerindedir. Hatta en geniş sahayı kapsayan eserdir. Eserin en güzel neşri C. Defremery-B.R. Sanguinetti tarafından Paris'te yayınlanandır. Mehmed Şerif Paşa bu neşre dayanarak eseri Türkçeye tercüme etmiş, 1315-1319 yıllarında İstanbul'da bastırmıştır. Bu tercüme bazı kısaltmalarla 1971 yılında İstanbul'da, 1981 yılında İ. Parmaksızoğlu tarafından Ankara'da yeniden basılmıştır³.

Tarih-i Firişte:

Araştırmamızda kullandığımız Tarih-i Firişte adlı eser, Muhammed Kasım İbn-i Gulamali Hindişah Esterabadi'ye ait olmakla birlikte muhtevası itibariyle genel tarih ve Hindistan'ın mufassal bir tarihidir. Müellif, eseri önce Murtaza Nizamşah adına telif etmiş; fakat onun ölümü üzerine II. İbrahim Adilşah'ın veziri olan Dilaver Han'ın daveti üzerine Kanpur'a gitmiş ve kitabını Adil Şah adına Gülşen-i İbrahim adıyla ona ithaf etmiştir. Eserin tamamı 1050 h. de tamamlanmıştır. Eser Hindistan'da birkaç defa basılmıştır. Eserin İngilizce tercümeleri de bulunmaktadır.

³ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya yazıcılığı*, İstanbul, 1998, 256.

Tabakat-ı Nasırî:

Çalışmamızda faydalandığımız bir diğer eser, Tabakat-ı Nasırî'dir. Bu eserin yazarı, Mevlana Minhaceddin Ebu Ömeri Osman Cüzcani (öl. 660/1262) Gurlu Devleti'nde yaşamış ve bizzat sarayda yetişmiştir. Tabakat-ı Nasırî'yi 1261'de tamamlayan Cüzcani genel bir İslam tarihi yazmıştır⁴.

Tabakat-ı Nasırî, Delhi Türk Sultanlığı'nın ilk dönemlerindeki saray, hükümet, askerî ve adlî teşkilat hakkında bilgiler vermesi bakımından çalışmamıza fayda sağlamıştır⁵.

Tarih-i Firuzşâhî (Ziyaeddin Bereni):

Konuyla ilgili bir diğer eser, Ziyaeddin Bereni'nin Tarih-i Firuzşâhî adlı Farsça ve Urduca nüshaları bulunmaktadır. Eser Delhi Türk Sultanlığı için oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Delhi Türk Sultanlığı'ndaki teşkilat tarihi ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1285'te doğduğu kabul edilen Berenî, Delhi Türk Sultanları ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan bir aileden gelmekte idi. Müellif 1357 yılında Delhi'de ölmüştür. Tarih-i Firuzşâhî, Sultan Gıyaseddin Balaban'ın tahta çıkışından (664/1266) Sultan Firuz Şah Tuğluk'un saltanatının altıncı yılına kadar olan süre içindeki olayları aktarmaktadır. Eser başta hükümdarlık anlayışı, saray, merkez ve taşra teşkilatları olmak üzere Delhi Türk Sultanlığı'ndaki hemen hemen bütün idari yapı hakkında bilgi vermektedir. Tarih-i Firuzşâhî ilk olarak 1862'de Seyyid Ahmed Han tarafından neşredilmiş ve daha sonra birkaç defa tıpkıbasımı yapılmıştır⁶.

⁴ Gülseren Ceceli, *Harizşah Hükümdarı Sultanşah Mahmud*, yüksek lisans tezi, İstanbul, 2006, XIII.

⁵ S.Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, Ankara, 2006, XIX.

⁶ Ziyaeddin Bereni, *Tarih-i Firuzşâhî*, nşr. Seyyid Ahmed Han, Osnabrück, 1981.

Tarih-i Mübârekşâhî:

Delhi Türk Sultanlığı ile ilgili önemli bilgiler içeren bir diğer eser, Yahya b. Ahmed b. Abdullah Sirhindi'nin yazmış olduğu Tarih-i Mübârekşâhî adlı eseridir. Sirhindi, Seyyidler hanedanının Delhi Sultanlığı'nda iktidara hâkim olduğu dönemde yetişen tarihçilerin en önemlisidir. Eser Gurlu hükümdarı Muizzeddin Muhammed ile başlamakta ve daha sonra Delhi Türk Sultanlarının tarihi çağdaş kaynaklardan daha kısa biçimde anlatılmaktadır. Eserde Delhi Türk sultanları için daha çok Cüzcani'nin Tabakat-ı Nasirî'si ve Ziyaeddin Berenî'nin Tarih-i Firuzşâhî'si kullanılmıştır. Eser Delhi Türk Sultanlığı tarihi açısından Sultan Firuz Şah Tuğluk'un ölümünden sonraki karışıklık devresinde meydana gelen olaylardan bahsetmesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte eserde teşkilat tarihi bakımından geniş bilgilere yer verilmiştir⁷. Eser neşredilmiştir ve çalışmamızda K:K. Basu'nun İngilizce çevirisi kullanılmıştır.

Tarih-i Ma'sumî:

Eser Seyyid Muhammed Ma'sum Bakkarî tarafından yazılmıştır. Tam adı Mir Seyyid Muhammed Ma'sum Nâmi Bakkarî'dir. Aslen Tirmizli olan ataları onun doğumundan birkaç nesil önce Kandehar'a göç etmiş ve burada Baba Şir Kalendar zaviyesine intisap ederek Şeyhin türbedarlığını yapmaya başlamıştır. Babası Mir Seyyid Sefâi gençliğinde Argun Hanedanının başşehri Sind'deki Bakkar'a gitmiş, ilmi, dürüstlüğü ve samimiyetinden etkilenen sultan Mahmud Argun tarafından şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Seyyid Sefâi bir müddet sonra bölgenin tanınmış bir Seyyid ailesinin kızı ile evlenmiş ve üç oğlu olmuştur. Babalarının vefatıyla aile sıkıntıya düşünce en küçük oğul Muhammed Ma'sum ilim tahsili için Ekber Şah tarafından Babürlü topraklarına yeni katılan Gucerat'a gitti ve özellikle hadis alanında kendini yetiştirerek Mevlana Şeyh Hamid'den icazet aldı.

⁷ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, XXIX.

Târîh-i Ma'sumî adıyla da bilinen Tarih-i Sind, Sind'in 92 (711) veya 93 (712) yılında Muhammed B. Kasım es-Sekafî tarafından fethinden kendi zamanına kadar ki dikkat çeker. Târîh-i Ma'sumî dört bölüme ayrılmıştır. Sind'in Emevî ve Abbâsî devirlerinin incelendiği ilk bölüm, Ali b. Hâmid b. Ebû Bekir el-Kûfî 'nin 613'te (1216) Arapça orijinalinden Farsça 'ya çevirdiği Çeçnâme (Fetihnâme-i Sind) gibi Arapça kaynakların Farsça tercümelerine dayanmaktadır. İkinci bölümde, Delhi Sultanlığı ve mahallî sultanlıklar dönemleri, üçüncüsünde Argun ve Argun Tarhan hânedanları, dördüncüsünde Bâbürlüler 'in Sind'i fethi ve fetih sonrası ele alınmaktadır. Özellikle üçüncü bölümde, zamanın tanınmış âlim, şair ve sanatkârlarının hayatları hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Mîr Muhammed Ma'sum'un daha çok tarihçiliği ile ün kazanmasına karşılık Târîh-i Sind başlı başına güvenilir bir kaynak sayılmamaktadır. Kitapta tarihler ve kronolojik sıralama zaman zaman birbirine karıştırılmış ve başta mahallî Somera Hanedanı olmak üzere pek çok hususta çeşitli hatalar yapılmıştır. Bu kusurlarına rağmen eser, daha çok üçüncü bölümde yer alan bilgiler ve XVI. yüzyıl Sind sosyokültürel hayatı ile Babürlüler hakkındaki değerlendirmeleri açısından vazgeçilmez bir kaynaktır. Târîh-i Sind Poona'da 1938'de yayımlanmış ve bazı bölümleri İngilizceye tercüme edilmiştir⁸.

⁸ Iqtidar Husain Siddiqui, "Mîr Muhammed Ma'sum", DİA, XXX, 129.

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Araştırmamızda faydalandığımız İngilizce alışmalar da bulunmaktadır. Bunların başında gelen eserlerden biri Jamini Mohan Banerjee tarafından yazılan *History of Firuz Shah Tughluq* adlı eserdir. Firuz Şah'ın hayatı ile ilgili bilgi veren bu çalışma, çoğu bilgiyi Şems Sirac Afif'ten alarak oluşturulmuştur. Başta doğumu ilgili olmak üzere alışmamızda Firuz Şah'ın hayatı ile ilgili her bölümde bu çalışmadan faydalandık. Iswari Prasad tarafından yazılan *A New History of India* adlı eser alışmamızda Hindistan'ın tarihi hakkında bilgi vermesi bakımından çalışmamıza genel anlamda katkı sağlamıştır.

Çalışmamızda yararlanmış olduğumuz bir diğer yabancı eser Peter Jackson tarafından yazılmış olan *The Delhi Sultanate A political and Military History* adlı eseridir. bu alışma Delhi Türk Sultanlığı'nın askeri ve politik tarihi hakkında verdiği bilgilerle Firuz Şah dönemindeki askeri faaliyetleri açıklamamız konusunda bazı noktalarda yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra Firuz Şah Tuğluk'tan önce tahta çıkmış olan Muhammed Tuğluk hakkında bilgi veren *The Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq* isimli alışma Agha Mahdi Husain tarafından yazılmış olmakla birlikte Muhammed Tuğluk Şah dönemi için yararlanmış olduğumuz çalışmalardan biri olmuştur. Ayrıca Delhi Sultanlığı için önemli savaş unsurları olan savaş atı ve filler hakkında verdiği bilgiler ile bazı hususlarda faydalandığımız *War Horse and Elephant in the Dehli Sultanate* adlı eser, Simon Digby'e ait bir çalışmadır.

Son olarak Ishtiaq Husain Qureshi'ye ait Delhi Sultanlığının kuruluşu hakkında genel bilgilere yer veren *The Administration of the Sultanate of Delhi* isimli çalışma genel olarak Delhi Türk Sultanlığı hakkında birtakım bilgiler ile ele aldığımız bir başka çalışmadır.

GİRİŞ

Firuzşah Tuğluk Sultan, Hindistan'da kurulmuş olan Delhi Türk Sultanlığı'nda Halaçlılar sülalesinden sonra başa geçen ve bir asra yakın hüküm süren Tuğluklular hanedanının üçüncü hükümdarıdır¹.

Delhi Türk Sultanlığı hanedanlığının yaşamış olduğu Hindistan coğrafyası, Umman denizi ile Bengal körfezi arasında, kuzeyde Himalaya sıradağlarından güneyde Hint Okyanusu'na doğru giderek daralan bir üçgen biçiminde uzanır².

Tarih boyunca pek çok istilaya maruz kalan bu bölgede yer alan Delhi, M.S. 1193'te Gurlu Muhammed tarafından zapt edilerek Delhi Türk Sultanlığı'nın başkenti ilan edilmiştir. Gûrî Sultanı Muizzüddin Muhammed b. Sam tarafından XII. Yüzyılın son çeyreğinde Delhi Türk sultanlığı kurulmuştur³. Ancak bağımsız bir sultanlık haline gelişi, Türk kumandan Kutbüddin Aybeg'in Muizzüddin'i 1206'da öldürüp tahta geçmesinden sonra olmuştur. Sultanlığın gerçek anlamda kurucusu ise Kutbüddin Aybeg'in damadı ve halefi Şemseddin İltutmuş'tır⁴.

Battuta'da Sultan İltutmuş hakkında, Delhi'de müstakil olarak hüküm süren hükümdarların birincisi olduğu belirtilmekte ve tahta geçmeden önce Emir Kudbüddin Aybeg'in kölesi, seraskeri ve naibi olduğu ifade edilmektedir. Onun ölümünden sonra tam bir bağımsızlık kazanılmıştır. Halktan kendilerine biat etmelerini istediklerinde, o zaman başta Baş Kadı olan Vecihüddin Kasani olduğu halde âlimler gelip huzuruna girerek önünde oturmuşlardır. Kadı efendi adet olduğu

¹Şems-i Sirac Afif, *Tarih-i Firuzşahî*, Dr. Muhammed Rıza Nasirî, İran 1891, 41.

² Sırrı Erinç, "Hindistan", *DİA*, XVIII, 69.

³*Türk Ansiklopedisi*, "Delhi", XII, 474.

⁴ N. R. Farooqı, "Delhi Sultanlığı", *DİA*, IX, 130. Bazı çalışmalarda devletin kurucusu olarak Kutbüddin Aybeg yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. K. Seferoğlu; Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, ty, 145.

üzere yanına oturmuştur. Sultan âlimlerin kendisine bir şey söylemek istediklerini anlayınca, üzerinde oturduğu minderin bir ucunu kaldırıp azat edildiğini gösteren bir yazıyı göstermiştir. Kadı ile bilginler bunu okuyunca ona biat etmişlerdir. İltemiş de bağımsızlık kazanarak yirmi sene süreyle saltanat sürdürmüştür. Adalet iyilik ve fazilet sahibi bir hükümdar olmakla beraber mazlumların hakkını almak hususunda şiddete başvurmuştur. Hint halkının hepsi beyaz elbise giymeleri sebebiyle, her mazlumun renkli elbise giymesini emretmiştir. Halkı huzuruna kabul ettiği veya atla gezdiği sırada, renkli giyinmiş bir kimse gördüğü zaman şikâyetini dinler ve her kim ona zulüm etmiş ise hakkını ondan alırdı. Ancak daha sonra bu konudaki hassasiyetini kaybetme korkusuyla "*Bazı insanlara geceleri zulm yapılır. Bunların hakkını almakta acele etmek isterim.*" köşkünün kapısına, orada bulunan iki burcun üzerine mermerden iki aslan heykeli koydurarak bunların boyunlarına büyük bir çanı hamil zincirler asılmıştır. Haksızlığa, zulme uğramış olan kimse geceleyin gelip çanı sallarsa ve sultan bunu işiterek derhal davasına bakıp işini hallederdi¹. Daima mazlumun yanında olan bir yapıya sahip olmuştur.

Delhi Türk Sultanlığı, ardı ardına gelen Türk hanedanları silsilesinden oluşmaktadır. Tuğlukşahlardan önce bir hâkimiyet süreci sürdürmüş olan Halaciler de, yine Türk asıllı bir hanedandır. Onların idarede Afgan unsurunu ön plana çıkarmalarının sebebi, kendi yönetimlerini güçlendirmek için Afgan yöneticilerinin destek ve bağlılıklarını kazanmaktır. Belli dönemlerde karışıklıklar yaşayan Delhi Türk Sultanlığında, Halaçlılar döneminde de birtakım karışıklıklar yaşanmıştır. Halaçlıları, 1290 yılında kurmuş olan Celaleddin Firuz Şah² çok geçmeden yeğeni ve aynı zamanda damadı olan Alâeddin Muhammed tarafından öldürülmüştür. Böylece 1296'da tahta sahip olan Alâeddin, beş yıl süren başarılı bir askeri harekâttan sonra Gucerat, Ranthambhor, Cithor, Mândû, Sivana ve Jalor'u topraklarına dâhil etmiştir. Aynı şekilde Güney Hindistan'da Devagiri, Telengana, Dvarsamudra ve Madura gibi vilayetler Delhi Sultanlığının üstünlüğünü kabul ederek vergiye bağlanmıştır. Sultan Alâeddin kendi saltanatı döneminde oldukça başarılı olmuştur. Vergi sistemini düzenlemiş, ülke ekonomisi istikrara kavuşturulmuş ve Moğol tehdidi tamamen önlenmiştir³.

¹ İbni Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, Ankara, ty, 314.

² Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihi'nde Şahıs Adları*, II, İstanbul, 1999, 4.

³ Farooqi, 130.

Alâeddin'in 1316'da ölümünden sonra bir kargaşa dönemi yaşanmıştır. Önde gelen kumandanlardan Melik Kâfur, iktidara sahip olarak Alâeddin'in büyük oğullarını hapsetmiş ve henüz bir çocuk olan Şahabettin'i tahta oturtmuştur. Bir süre sonra Melik Kâfur, Alâeddin'in üçüncü oğlu Mübarek Halaci'ye bağlı saray muhafızları tarafından öldürülmüş ve Mübarek Halaci sultan ilan edilmiştir (1316-1320). Mübarek, babasının sert idare tarzını değiştirmiş ve tekrar istikrarı sağlamayı başarmıştır. Ayrıca "Halifetullah" unvanını almıştır. Ancak Mübarek Halaci, bir süre sonra bir saray darbesiyle öldürülmüştür. Onu öldürtenler arasında bulunan eski Hindu Mühtedi Hüsrev Han, Nâsirüddin Hüsrev Şah unvanıyla tahta çıkmıştır. Fakat bunun sonrasında kendisinden önceki hükümdara olan tutumu ve Hindû asıllı olması bir takım sorunlara yol açmıştır¹.

Türk Kumandan Melik Gazi Tuğluk, Hüsrev Şah'a karşı bir isyan başlatarak onu öldürecek, sonra da Gıyaseddin Sultan unvanı ile kendisini sultan ilan edecektir. Böylece Delhi Sultanlığı'nda Tuğluklular dönemi başlayacaktır². Bu dönemi de ele alan Tarih-i Firişte adlı eserde, Tuğlukşahların kurucusu Gıyaseddin hakkında, hiçbir Hindistan tarihçisi tarafından Tuğlukşah'ın aslı ve neshebi araştırılıp yazıya geçirilmediği aktarılmıştır³. Ayrıca Muhammed Kasım Firişte, önceleri Nurettin Muhammed cihangir padişah zamanında, Lahor beldesine giderek Oradaki halktan bazılarının Hindistan padişahlarının tarihini okumaya ilgisi olduğunu dile getirmiş ve onlara sorulduğunda; Tuğlukşah'ın aslı ve nesebini biz de açıkça hiçbir kitapta görmedik, cevabını almıştır. Ancak buna rağmen şöhreti olan bir melik olduğu da belirtilmiştir. Ayrıca melik Tuğluk'un, Gıyaseddin Tuğlukşah'ın babası ve Sultan Balaban'ın Türk gulamları arasında yer aldığı, yerli halkla beraber bu mülkün sakinleri olarak yaşamış olduğu ifadesine yer verilmektedir⁴.

Tuğluk kelimesinin anlamına bakıldığında ise bu kelime ile ilgili birtakım spekülasyonlar olduğu görülmektedir. Firişte gibi bazı araştırmacıların Tuğlukların kökenlerine ait çeşitli noktaları ortaya çıkarmalarına rağmen bilinmeyen noktalar

¹ Farooqi, 130.

² Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1984, 615; Farooqi, 130; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2006, 332; K. A Nizami, "Gucerat", *DİA*, XIV, 171.

³ Muhammed Kasım Hinduşah Estarabadi, *Tarih-i Firişte*, I, Tehran, 2009, 437-438.

⁴ Estarabadi, 438.

bulunmaktadır. Firişte tarafından bu ismin Hintçe de yozlaşmış bir Türkçe isim olduğunu belirtilmektedir¹.

Tarih-i Firişte de bu konuyla ilgili olarak “Tuğluk” isminin “Kutluğ” anlamına geldiği dile getirilmektedir. Ayrıca “Kutluğ” kelimesinin Türkçe bir kelime olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Hindistan halkının çoğunluğu bu ismi kullanırken “Tuğluk” kalıbına yerleştirmişlerdir. Bazıları da “Kutluğ” ismini “Kutlu” diye telaffuz etmişlerdir².

Delhi Türk Sultanlığı döneminin beş hanedanından biri olan Tuğluk hanedanı, orta mevkide yer alır. Tuğluk Hanedanlığının tarih sahnesine çıkışları yukarıda bahsedildiği gibi hanedanın kurucusu Sultan Gıyaseddin Tuğluk zamanında gerçekleşmiştir³. Ayrıca araştırmacı yazar Husain, monarşiyi kötü şekilde anlayan oğlu Sultan Muhammed hakkında, Moğollardan önce Hindistan’daki Müslüman düzenin zirvesine damga vurduğunu dile getirmiştir.

Husain’e göre, İbn Battuta ve Şems Sirac Afif, her ikisi de Tuğluk’un Hindistan’a gelerek görevlendirilmesinin Alaaddin Halaci devrinde olduğunu ifade etmektedir⁴. İbn Battuta Tuğluk’un Sind’e çok acınası bir şekilde geldiğini belirtmiş, daha sonra aynı zamanda çobanı olarak da çalıştığı bir tüccarın hizmetine girdiği aktarılmıştır. Bu olay Sind’in eyalet yöneticisi, kardeşi Uluğ Han iken Alaaddin Halaci saltanatı esnasında meydana gelmiştir. Daha sonra ise Tuğluk onun şahsi hizmetine verilmiştir. Uluğ Han, Tuğluk’u piyade olarak askere kaydetmiştir. Daha sonra Tuğluk’un burada cesareti ünlenmiş ve süvari askerliğe terfi ettirilmiştir. Sonrasında ikincil emirlerden biri olmuş ve ardından emirlerin deneticisi olarak görev yapmıştır. En sonunda büyük emirlerden biri olarak Melik Gazi unvanını almıştır. İbn Battuta, Multan’daki büyük camide (ki bu cami Tuğluk’un emri ile yaptırılmıştır) gördüğü bir yazıtta şöyle bir ifade ile karşılaşmıştır: “*Ben Tatarlarla 29 savaş yaptım ve onları yendim, bu yüzden Melik el gazi unvanını aldım*”⁵.

Hanedanın kurucusu Gıyaseddin Tuğluk, Sind ile Türk ülkeleri arasında kalan dağlık Karavna bölgesi Türkleri’ndendir. Alâeddin Halaci devrinde 1296-1316 yılları

¹ Agha Mahdi Husain, *The Rise And Fall Of Muhammed Bin Tughluq*, 1972, Delhi, 45.

² Estarabadi, 438.

³ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, III, Ankara, 1946, 172; Husain, 16.

⁴ Afif, 36; Husain, 16.

⁵ Husain, 16.

arasında Hindistan'a gelerek sultanın Sind ve Multan valisi olan kardeşi Uluğ Han Elmas'ın hizmetine girmiştir. Ordunun yaya ve atlı sınıflarında yer aldıktan sonra emirliğe yükselmiştir. Moğollara karşı yapılan savaşlarda gösterdiği başarılar neticesinde ün kazanmış ve artık "Melik Gazi" unvanıyla anılmıştır¹. Uzun yıllar kuzeybatı sınır eyaletlerinden Dipâlpûr, Sâ mâna ve Mûltan'ın idareciliğini yapan Gıyaseddin Tuğluk, Kutbüddin Mübarek Şah'ın 1316-1320 yılları arasındaki hükümdarlığı sırasında da bu görevi sürdürmüştür².

Saltanat naibi Hüsrev Han 720'de miladi 1320'de Kutbüddin Mübarek Şahı öldürerek tahta çıkmış olması, mühtedi bir Hindu olan Hüsrev Han'ın, ülkede Hinduluğun yeniden üstünlük kazanması için girişimlerde bulunmasına sebep olmuştur. Bunun da etkisiyle daha önce bahsettiğimiz gibi Melik Tuğluk, ona tabî olmayı reddederek İslam hâkimiyetini yeniden sağlamak amacıyla emrindeki kuvvetlerle Delhi üzerine yürümüş ve Lohravat ovasında yapılan savaşı kazanmıştır. Hüsrev Han kaçtıysa da yakalanarak idam edilmiştir. Ertesi gün saraya gelen Tuğluk, Halacilerden hiçbir şehzadenin hayatta kalmadığını öğrenince 6 Eylül 1320'de tahta oturmuştur³.

Tuğluklu Hanedanlığı, merkezi Delhi olmak üzere 1320-1413 yılları arasında Hindistan'da hüküm süren bir sülaledir⁴. Sülalenin adı, kurucusu olan Gıyaseddin Tuğluk'tan gelmektedir. Daha önceki Halaciler sülalesi, Hüsrev Han'ın Delhi'de Mübarek Şah'ı öldürmesi ile sona ermişti. İslam dininden dönen ve Hinduizm'e meyleden Hüsrev'in hemen sonra Gazi Melik Tuğluk tarafından Delhi yakınlarında yenilip öldürülmesi ile İslami idare yeniden başladığı gibi, Tuğluklu Hanedanı da kurulmuş oldu⁵. Muhammed Kasım Hinduşah Esterebadi'ye göre Sultan Gıyaseddin Tuğlukşah, veliahdı Hüsrevhan'ın katlinden sonra saltanat tahtına geçmiş, harabeye çevrilen memleketi nizama koymuş, bütün halkın gönlüne taht kurmuş ve memlekete huzur, barış getirmiştir⁶.

Tuğlukşah, tahta çıktıktan sonra ilk işi tarımı teşvik edici tedbirler almak oldu. Saltanatı ele geçirdikten sonra bir yandan vergileri azaltmış diğer yandan Hindû

¹ Orkun, 172.

² S. Haluk Kortel, "Tuğluklular", *DİA*, XXXXI, 333.

³ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, III, Ankara, 1946, 172; Kortel, "Tuğluklular", 333.

⁴ Sümer, 4; Gürün, 615.

⁵ *Türk Ansiklopedisi*, "Tuğluklular", XXXI, 453.

⁶ Estarabadi, 438.

toprak sahiplerinin imtiyazlarını arttırarak bağılıklarını güçlendirmeye çalışmıştır¹. Gerek vergi yükünün hafifletilmeye çalışılması gerek toprak sahiplerine imtiyazlar tanınması, devlet politikasında siyasilerin vazgeçilmez unsurudur. Böylece halk ve toprak sahipleri tarafından benimsenmek amaçlanmıştır. Bu durum saltanatı ele geçirmeye çalışan her millet için geçerlidir.

Delhi Sultanlığı'na bağlı Hindû racalarından Varangal Racası Pratap Rudra Deva bağımsız hareket etmeye başlamış, bunun üzerine Tuğluk Şah, oğlu Uluğ Han Fahreddin Muhammed Cavna(Cûne) Han'ı 1321'de kalabalık bir ordu ile Varangal'e göndermiştir. Cavna Han, Varangal'i kuşattıysa da orduda çıkan karışıklıklar yüzünden başarılı olamayıp ve Delhi'ye geri dönmüştür. Tuğluk Şah, başta şair Ubeyd ve Şeyhzade Dımaşkî olmak üzere askerleri isyana teşvik edenleri idam ettirdikten sonra Cavna Han'ı 1323'te yeniden Varangal'e göndermiş, önce Varangal civarını ve Bîder bölgesini ele geçiren Cavna Han ardından Varangal'i zapt etmiştir. Merkezi Varangal olan Telingana Racalığı, merkeze bağlı bir eyalet haline getirilerek toprakları iktâlara ayrılmıştır. Ayrıca adı Sultanpûr olarak değiştirilen Varangal'de bir cami inşa edilmiştir. Cavna Han, Varangal'dan geri dönüşü sırasında Raca II. Bhânudeva idaresinde Utkala Racalığı'nın hâkimiyet sahası olan Orissa'yı da (Cacnagar) ele geçirmiştir. Öte yandan Bengal Hâkimi Şemseddin Firuz Şah'ın 1318 yılında vuku bulan ölümünün ardından oğulları arasında saltanat mücadelesi başlamıştır. Bunlardan Nâsırüddin'in Delhi Sultanlığı'ndan yardım istemesi Tuğluk Şah'a Bengal'e müdahale fırsatı vermiştir. Tuğluk Şah'ın kuvvetleri Nâsırüddin Şah ile birleşerek muhalifleri mağlup etmişler, kardeşlerden Gıyâseddin Bahadır'ı esir almışlardır. Nâsırüddin Şahvasal hükümdar sıfatıyla Leknevti'de Batı Bengal tahtına geçirildi. On üç yıldan beri Bahadır'ın idaresindeki Doğu Bengal ise merkeze bağlı bir eyalet haline getirildi. Tuğlukşah daha sonra Tirhut üzerine yürümüş ve iki üç haftalık bir kuşatmanın ardından burayı fethetmiştir. Sefer dönüşü Tuğlukâbâd yakınlarındaki Afganpûr köyünde oğlu Fahreddin Cavna Han'ın düzenlediği karşılama töreni sırasında kurulan ahşap köşkün çökmesi sonucu 1325'te ölmüştür².

Gıyaseddin'in ölümü ile ilgili olarak Kortel'in bu çıkarımının yanı sıra, Bengal'de Telangana, Jainagar ve Leknevtiyi topraklarına katan Gıyaseddin'in, 1325'te Bengal'den dönerken bilinmeyen bir nedenle ölmüş olabileceği de öne

¹ Farooqı, 130; Kortel, "Tuğluklular", 333.

² Kortel, "Tuğluklular", 333.

sürülmektedir. Ayrıca Muhammed Tuğluk'un, tahta geçmek hırsı ile öldürmüş olabileceği görüşü ise son dönemlerdeki araştırmalarla çürütülmüştür¹.

Yerine veliaht tayin ettiği Cavana Han, Muhammed Şah unvanıyla tahta çıkmıştır². Cavana Han, Halaciler devrinde “dâdbeg” ve “âhûrbeg” olarak görev yapmış, babası Tuğluk'un tahta çıkması üzerine “Uluğ Han” unvanıyla veliaht tayin edilmiştir³.

Sultan Muhammed'in tahta çıkışı ile ilgili olarak Tarih-i Firişte'de, Muhammed'in babasının ölümünden sonra başa geçtiği aktarılır. Üç gün süren başsağlığından (taziye) sonra sıkıntıların yerini güzelliklere bıraktığı söylenir. Ayrıca bu gencin büyük emirlerin ittifakı ile babasının yerine tahta oturarak kendisinin bir fermandar olduğu aktarılır. Aynı zamanda kendisine “Sultan Muhammed Şah” ismini vermiştir. Kırk gün sonra eşref saati gözükmüş, Tuğlukabad'dan Delhi'ye gitmiştir. Şehirde sevinç davulları çalmış, Kubbe ve pazarlar süslenmiştir. O gün Sultan geçişi sırasında; sarı, kırmızı ve beyaz elbiseler fillere yüklenmiş, önden ve arkadan, sokaklar ve pazarlarda dam üstlerinden halka serpiştirilmiştir. Öyle ki Delhi fakirlerinin çoğu o gün dilenmekten kurtulup kalan ömürlerini bolluk içinde geçirmişlerdir⁴.

Gıyaseddin'in ölümü üzerine Tuğlukşahlar tahtında 1325-1351 yılları arasında hüküm süren Muhammed Tuğluk dönemi oldukça yoğun geçmiştir. Bu dönemde Muhammed Tuğluk, merkezi bir idari yapı oluşturarak uzak eyaletleri kendisine bağlamaya çalışmıştır⁵.

Bazı yabancı araştırma eserlerinde Muhammed Tuğluk ile ilgili olarak kendisinin hırslı bir general olduğu, hanedanlığın ilk yıllarında Horasan'ın işgalini düşündüğü, büyük bir ordu topladığı ve büyük miktarda bir para harcadığı ifade edilir. Ama bu fikirden çeşitli zorluklardan dolayı vazgeçtiği de söylenmektedir. Delhi hükümdarlığını en son kabul eden yerel bir yöneticiye haddini bildirmek için bir

¹ Farooqı, 130.

² Orkun, 172.

³ Kortel, “Tuğluklular”, 333.

⁴ Estarabadi, 445.

⁵ Farooqı, 130; Merçil, 331.

sefer yapılmıştır. Bu durum, birçok tarihçi tarafından Çin'i işgal etmek için düzenlenen akıl almaz bir proje olarak yanlış tanımlanmıştır"¹.

Yeni sultan tahta çıkar çıkmaz öncelikle amcazadesi Sagar Valisi Bahâeddin Gerşâsb'ın isyanıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Kampila racasıyla ittifak kuran Bahâeddin aylar süren bir takipten sonra yakalanıp 1320'de idam edilmiştir. Ertesi yıl Dekken'deki Kondhana Kalesi sekiz aylık bir kuşatma sonucunda Hinduların elinden alınmıştır. Muhammed Şah, Güney Hindistan'da yapılan fetihler sebebiyle orada yeni bir başşehir kurma fikrini benimsemiş ve bu amaçla Devagir'i 1327'de yeniden inşa ettirerek Devletâbâd adıyla başşehir edinmiştir. Görevliler, âlimler ve halktan birçok kimsenin yeni başşehre yerleşmesi sultanı tatmin etmemiş, iki yıl sonra Delhi halkını Devletâbâd'a göç etmeye zorlamıştır. Ancak yeterli araştırma yapılmamasından ve sultanın sert davranışından dolayı bu teşebbüs olumlu sonuç vermemiştir. Göçe zorlananların birçoğu yolda ölmüş, oraya ulaşanlar da iklime uyum sağlayamamışlardır. Delhi ise boş ve bakımsız kalmıştır. Bunun üzerine sultan geri dönmeye karar vermiştir. Bu arada Mûltan Valisi Behram Ay-aba Kişli Han ile Leknevti Valisi Gıyaseddin Bahadır Bora'nın çıkardığı isyanlar ordu tarafından şiddetle bastırılıp Ay-aba ve Bahadır,1328-1329 yılları arasında yakalanıp idam edilmiştir².

Muhammed Şah, tahta çıkışından kısa bir süre sonra yaptığı seferle Kalanor³ ve Peşaver'i⁴ ele geçirerek bu bölgedeki Moğol nüfuzunu kırmıştı. Buna karşılık Çağatay Han'ı Tarmaşirin, 1329 yılında Pencap üzerinden Hindistan'a girip ve Beydaun vilayeti sınırına kadar geçtiği yerleri yağmalayıp tahrip ettikten sonra geri dönmüştür. Muhammed Şah, Tarmaşirin'i Ravi Nehri'nin güneyindeki Kalanorda yakalayıp bozguna uğratmıştır.

¹ Ishwari Prasad, *A New History of India*, Allahabad, 1963, 174. Prasad'ın bu ifadesine rağmen bu durumun asıl nedenine yapılan çalışmalarda rastlanılamamıştır. Ancak bununla ilgili Gürün, Muhammed Tuğluk'un 1337/38 yılında Çin'i fethetmek düşüncesi ile ilk olarak Tibet üzerine 80000 kişilik bir ordu sevk ettiği ve bu ordunun doğal güçlükler ve iklim şartları yüzünden telef olduğunu belirtmektedir. Bu olayın Delhi Türk Sultanlığı tarihinde bir dönüm noktası olarak görüldüğünü dile getirmiş ve Muhammed'in bu tarihten itibaren ölümüne kadar ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1984, 616.

² Kortel, "Tuğluklular", 334.

³ Kalanour, Hindistan'ın Pencap bölgesinin kuzeyinde yer alan ve Mughal İmparatorluğu, Akbar döneminde tarihi öneme sahip olan bir bölgedir.

⁴ Peşaver, Pakistan'da, Hayber- Pahtunhva eyaletinin merkezi olan bir şehirdir. Kâbil Irmağı'nın kolu Bara kıyısında, Lahor'un 385 km kuzeybatısındadır. Ünlü Hayber Geçidi'nin 15 km güneyinde yer alan kentin stratejik yeri önemlidir.

Aynı yıl Ganj ve Cemne nehirleri arasındaki Düap bölgesi halkı, ziraat vergilerin arttırılması yüzünden ayaklanarak eşkıyalığa başlamıştır. Muhammed Şah'ın Düap'a ordu göndermesi, bölgenin boşalmasına ve ziraat üretimin durmasına yol açmıştır. Delhi'de hububat ve erzak sıkıntısı baş göstermiş bunun üzerine sultan, Delhi halkını Eved vilayetinde Ganj Irmağı kıyısında yeni kurduğu Svargadvara şehrine naklettirmiştir¹.

Bakır ve bronz olarak 1331-1332 yıllarında Muhammed Şah tarafından tedavüle çıkarılan paralar, yine Muhammed Şah tarafından bu paraların gümüş ve altın paralara eşdeğer sayılması emredilmiştir. Bu durum kalpazanların işine yaramıştır. Sonuçta Sultan, sahte paraları gümüş ile değiştirmek zorunda kalarak devlet hazinesini ağır kayıplara uğratmıştır. Muhammed Şah, devleti eski malî gücüne kavuşturabilmek için büyük arazileri (iktâları) iltizam usulüyle vermeye başlamıştır. Ancak tecrübesiz mültezimler, devlete ödemeyi taahhüt ettikleri yüksek paraları vermeyince cezalandırılmaktan korkup isyan etmişlerdir. Sultan bu hatalı uygulama neticesinde hayatının sonuna kadar isyanlarla mücadele ettiyse de ülkenin bölünmesini engelleyememiştir. Sahvar'da Üner ve Kayser-i Rumî adlı iki kumandan valiyi öldürüp isyan etmiş; Ancak Mûltan Valisi İmadülmülk Sertiz, bu isyanı 1333'te bastırmıştır. Bu defa Ma'ber Valisi Seyyid Celaleddin Ahsen Şah, ayaklanarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece Sultan onun üzerine yürümüş; fakat ordusunda salgın hastalık çıkınca geri dönmek zorunda kalmıştır. Böylece devletin en güneyindeki eyaleti olan Ma'ber, Delhi Sultanlığı'nın idaresinden 1334-35 yılları arasında çıkmış oldu. Tibet ve Çin'i fethetmek amacıyla 1336-37 yıllarında gönderilen 80-100.000 askerden oluşan ordu, Himalaya Dağları'nın eteklerinde Kumaon Garhval bölgesi'ndeki Karaçil'de soğuk yüzünden tamamen yok olmuştur. Bu olay devletin askeri gücünü önemli ölçüde zayıflatmış, bir yıl sonra da sultan ordunun başında bizzat Nagarkot seferine çıkarak bu kaleyi zapt etmiştir.

Sultanın üvey kardeşi Behram Han'ın ölümü üzerine Melik Fahreddin Mübarek Şah, Doğu Bengal'de 1338-39 yıllarında bağımsızlığını ilan etmiştir. Aynı yıl Karra'da mültezim Nizam Muin vaad ettiği parayı, hazineye ödeyemeyince ayaklanmıştır. Ayaklanma, Eved ve Zaferabad Valisi Aynülmülk Mûltani tarafından bastırılmış ve Nizam Muin idam edilmiştir.

¹ Kortel, "Tuğluklular", 334.

Eyaletin vergisini ödeyemeyen Tacülmülk Nusret Han'ın Muhammedabad'da (Bider) ve Ali Adil Şah Nathu'nun Gülberge ve Bider'de çıkardığı isyanları sultanın naibi Kutluğ Han 1339'da bastırarak âsileri cezalandırmıştır. Ardından Melik Aynülmülk Mûltani isyan etmiştir. Sultan bütün güçlülere rağmen Aynülmülk'ü mağlup etmeyi başarabilmiştir. Aynülmülk hapsedildiyse de sonradan sultan tarafından affedilmiştir. Mûltan Valisi Bihzad'ı 1341 yılında öldüren Şahû Afgan'da isyan etmiştir; sultan ordusu ile üzerine yürüyünce de Gucerat'a kaçmıştır¹.

Muhammed Şah, Müslümanlar arasında kaybettiği itibarı yeniden kazanmak için Mısır'daki Abbasi Halifesi Müstekfi Billah'a elçi göndererek ve onun adına hutbe okutarak para bastırmıştır². Halife Müstekfi, yolladığı elçilik heyeti aracılığıyla onun sultanlığını onaylamış, ardından Muhammed Şah, Hacı Receb-i Barkai'yi değerli mücevherler ve hediyelerle Kahire'ye göndermiştir. Barkai, yaklaşık iki yıl sonra Mısır Şeyhüşşüyuhu Rükneddin el-Malatiile birlikte Delhi'ye dönerek, Halife Hâkim-Biemrillah'ın yolladığı yeni hil'atı 1345'te sultana takdim etmiştir. Ancak bu teşebbüs de siyasi birliği korumaya yetmemiştir. Ülkede yeni isyanlar patlak vermiştir. Devletabad'da ayaklanan taşra teşkilatı görevlilerinden "Emiran-ı sade" diye bilinen Dekken soyluları İsmail Muh adında birini "Nasirüddin" lakabıyla Dekken sultanı ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Muhammed Şah Devletabad'a yürümüş, şehri zapt ederek asileri iç kalede kuşatmıştır. Fakat bu sırada Gıyaseddin Tuğluk'un Türk Memlûklerinden Şahne-i Bargah Tagi'nin Gucerat'ta isyan etmesi yüzünden kuşatmayı kaldırıp oraya gitmek zorunda kalarak Uparkot Kalesi'ni ele geçirip kale yakınlarına bir cami inşa etmiş ve ayrı bir şehir kurmuştur (Cunagerh). Muhammed Şah, Tagi'yi Sind'de üç yıl takip ettiyse de yakalamayı başaramamış ve 1351'de Thattha yakınında hastalanarak ölmüştür. Bu arada Devletabad'da süren karışıklıklar sonucu Dekken, Delhi Sultanlığı'nın idaresinden kesin şekilde çıkarak 1347'de yeni kurulan Behmeniler Devleti'nin³hâkimiyetine girmiştir.

¹ Kortel, "Tuğluklular", 334.

²Türk Ansiklopedisi, "Tuğluklular", 453; Kortel, "Tuğluklular", 334.

³Delhi Sultanlığı'ndan 1347'de ayrılıp bağımsızlığını ilan eden ve 1347-1358 yılları arasında bağımsızlığını sürdüren Alâeddin Hasan Behmen Şah Dekken'de Behmenî Sultanlığını kurdu. Behmeniler kısa zamanda sınırlarını genişletip idarî sistemlerini yerleştirdiler. Alâeddin'den sonra tahta geçen ve 1358-1375 yıllarında hüküm süren I. Muhammed Şah zamanında Varangal ve Vicayanagar ricalıklarına karşı üstünlük sağladı. Behmenî sarayında I. Muhammed Şah'tan sonra kısa bir müddet karışıklık yaşandı; bu arada Vicayanagar ricalığı tekrar güçlendi ve ülke ancak II. Muhammed Şah'ın 1378-1397 yılları arasında duruma hâkim olması ile düzene girdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Hindistan", *DİA*, XVIII, 76-77; Enver Konukçu, "Behmeniler" *DİA*, V, 353-354.

Aldığı idarî ve askerî önlemler, Muhammed Şah'ın son derece yetenekli ve ileri görüşlü bir hükümdar olduğunu göstermektedir¹. Fakat bunlar gerekli altyapı hazırlanmadan gerçekleştirildiği için başarısızlığa uğramıştır. Muhammed Şah aydın, bilime değer veren ve Müslüman–Hindû ayırımı yapmadan halka adaletli davranan bir hükümdardı. Kendisinden önceki sultanların aksine Hindulara müsamaha gösterdiği ve onları üst düzey görevlere tayin ettiği kaydedilmektedir².

Sultan Muhammed'in ani ölümünden üç gün sonra devlet ileri gelenleri ve kumandanlar amcasının oğlu Kemaleddin Firuz'u, "Firuz Şah" unvanıyla 1351'de tahta çıkarmışlardır³.

Bu esnada ordunun üç gün başsız kalmasını fırsat bilen Delhi sultanlığı hizmetindeki Moğol asıllı kumandan Nevruz Kargan, Çağataylı kuvvetlerini Hindistan'a davet etmişlerdir. Moğollar, sultanlık ordusuna karşı şiddetli akınlarda bulunarak birkaç gün boyunca rahatsızlık vermişler,diğer yandan vezir Hacı-i Cihan Ahmed Ayaz, Muhammed Şah'ın oğlu olduğu iddia edilen Mahmud'u Delhi'de 1351'de tahta oturtmuştur.

Hacı-i Cihan, Firuz Şah'ın Delhi'ye doğru ilerlediğini öğrenince ondan af dilemiş; Ancak sultanın adamları cezalandırılmasında ısrar ederek onu öldürtmüştür⁴.

Muhammed Tuğluk'un halefi Firuz Şah Tuğluk, 1351-1388 yılları arasında hâkimiyet sürmüştür. Onun döneminde Delhi Sultanlığı'nda istikrar ve insanî değerlere önem veren bir idare anlayışı hâkim olmuştur. Suçlulara işkence yapılması yasaklanmış, ulemaya da bazı imtiyazlar tanınmıştır. Bunun yanı sıra ürün alamayan çiftçilerin vergileri de azaltılmıştır⁵.

Firuz Şah Tuğluk zamanında Delhi Sultanlığı topraklarının bir kısmını kaybetmiş ve nüfuz sahası önemli ölçüde daralmıştır. Firuz Şah devri daha çok bilim, kültür, bayındırlık işleri yönünden parlak geçmiştir. Âlimleri himaye eden Firuz Şah, fakir talebelere ve din görevlilerine hazinesinden para bağlatmış, açtığı su kanalları ve

¹ Muhammed Şah'ın ileri görüşlü ve yetenekli bir hükümdar olduğunu belirten Kortel'in yan ısıra Orkun, onun kötü bir idareci sıfatına sahip olduğunu ve başarısızlıkları neticesinde her tarafta isyanlar baş göstermiş, vilayetler merkezi tanımayarak bağımsızlıklarını ilan etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, III, Ankara, 1946, 172.)

² Kortel, "Tuğluklular", 334.

³ Afif, 43-44; Orkun, 172; *Türk Ansiklopedisi*, "Tuğluklular", 453; Kortel, "Tuğluklular", 334.

⁴ Afif, 53-54; Kortel, "Tuğluklular", 334.

⁵ Afif, 20; Banerjee, 122; Farooqi, 130; Orhan F. Köprülü, "Firûz Şah Tuğluk", *DİA*, XIII, 141; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, Haz. Yahya Kemal Taştan, Ankara, 2006, 301.

kuyular sayesinde tarım alanında verim artmış, halkın refah düzeyi yükselmiştir¹. Ayrıca ceza kanunları hafifletilmiş işkence ve hafiyelik kaldırılmıştır. Açılan birçok hayır kurumu ile hasta, işsiz ve fakirlerin sıkıntıları giderilmiştir. Bu devirde askeri ikta sistemi yeniden önem kazanmış, memluk müessesesinde yeni kurulan Divan-ı Bendegân'ın denetiminde gelişme göstermiştir. Şefkati ve adaleti bakımından örnek bir hükümdar olan Firuz Şah, gayr-ı Şer'i yirmi sekiz vergiyi kaldırmış ve Brahmanların cizye vermesini zorunlu kılmıştır².

İlerleyen bölümlerde detaylıca yer verilecek olan, Sultan Firuz Şah'tan sonra tahta geçenlerin devleti idare etme yeteneğinden yoksun olmaları emir ve meliklerin elinde adeta kukla haline gelmelerine yol açmıştır. Bu durum Delhi Sultanlığı'nı iyice zayıflatarak; ülke de siyasi istikrar engellenmesine neden olmuştur. Firuz Şah'ın 1388 ile 1389 yılları arasında hüküm süren torunu II. Gıyaseddin Tuğluk Şah, amcası Muhammed Han ile girdiği mücadeleden başarı sağlayamaması onu Nagarkot'a çekilmek zorunda bırakmıştır. Ayrıca kendini içki ve eğlenceye kaptırarak kontrolü kaybetmiştir. Neticede emir ve melikler, Firuzabad sarayında isyan etmişlerdir. II. Gıyaseddin, veziri Melik Firuz ile birlikte kaçtıysa da Cemne ırmağı kıyısında yakalanıp öldürülmüştür. Onun yerine geçen Ebu Bekir Şah'a Firuz Şah Tuğluk'un en küçük oğlu Nasırüddin Muhammed Han rakip olmuştur. Bu mücadele, 1390 yılına kadar devam etmiş ve Şahne Melik Server'in desteklediği Muhammed Han kazanarak Delhi'ye girerek tahta oturmuştur. Mivat'a kaçan Ebu Bekir Şah yakalanarak hapsedildiği Mirat Kalesi'nde ölmüştür. Muhammed Şah, Etave'de isyan hazırlığı yapan Barsingh idaresindeki Hinduları 1392'de Mağlup ederek Etave Kalesi'ni yıktırılmış, ardından Kannevc ve Dalmu'daki Hinduları cezalandırmıştır. Ertesi yıl Kannevc Bölgesinde bazı Hindu reislerinin isyan etmesi üzerine sultan Melik Mukarrebülmülk'ü bölgeye gönderilmiştir. Asilerden biri Etave'ye kaçabilmiş, diğerleri öldürülmüştür. Muhammed Şah 1393'te Mivat bölgesini yağmalayıp kendi inşa ettiği Muhammedabad kalesine dönerken hastalanarak birkaç ay sonra 1394'te ölmüştür. Yerine oğlu Hümayun Alâeddin İskender adıyla tahta çıkmıştır. Ancak ülkenin batısını yöneten emir ve melikler, kardeşi Mahmud Nasırüddin Şah'ı sultan ilan etmişlerdir. İki kardeş arasında bir yıl süren mücadele devleti iyice zayıflatmış, İskender'in ölümünden sonra ileri gelen emirlerden Saadet Han,

¹Banerjee, 138; Orkun, 172.

²Banerjee, 123; Kortel, "Tuğluklular", 334-335.

Feth Han'ın oğlu Nusret Şah'ı 1395'te tahtta oturtmuştur. Böylece biri Delhi'de, diğeri Firuzabad'da iki sultan ortaya çıkmıştır. Nihayet Mallu İkbal Han, uzun mücadelelerin ardından Nusret Şah'ı destekleyen emirleri bertaraf ederek, 1398'de Mahmud Şah'ın Delhi Sultanı olmasını sağlamıştır¹.

Bu sırada Hindistan olaylarını yakından izleyen Timur, 1397'de torunu Pir Muhammed aracılığıyla Mûltan'ı ele geçirmiş, 1398 yılında kalabalık bir ordunun başında İndus Nehrini aşmıştır. Yolu üzerindeki şehir ve kaleleri yakıp yıkarak Delhi'ye ilerlemiştir. Delhi sultanı Mahmud Nasırüddin Şah, elindeki yetersiz kuvvetlerle Timur'a karşı koymaya çalışmış fakat Delhi önündeki savaşta kesin bir yenilgiye uğrayarak başşehri terketmek zorunda kalmıştır. Timur, Delhi ve civarını yağmaladıktan sonra Mûltan'da önceleri Delhi Sultanlarının hizmetindeki emirlerden kendi tarafına geçen Mûltan Valisi Hızır Han'ı bırakarak ertesi yıl ülkesine dönmüştür. Timur'un Tuğluklulara indirdiği ağır darbe Hindistan'da bağımsız devletçiklerin artmasına yol açmıştır; 1394'te Cavnpur, 1401'de Malva² ve 1407'de Gucerat'ta müslüman hanedanları kurulmuştur. Timur'un çekilmesinin ardından Mahmud Nasırüddin Şah, 1399'da Delhi'ye gelerek yeniden tahta çıktıysa da Mallu İkbal Han'ın daha sonra Devlet Han Ludi'nin elinde bir kukla hükümdar olarak kalmıştır. Mahmud Nasırüddin Şah, 1412'de ölmüştür. Devlet Han Ludi onun adına Delhi ve çevresinde 1414 yılına kadar hüküm sürmüştür. Ancak Seyyidler Hanedanı'nın kurucusu Hızır Han Şehri zapt ederek iktidarı ele geçirmiştir (1414). Böylece Tuğluklular Hanedanı sona ermiş oldu³.

Hindistan'da İslam mimarî tarihi hakkında XIII. asırdan önceye ait hiçbir şey bilinmemektedir⁴. Tuğluklular Devri, Delhi Sultanlığı'nın siyasi tarihinde bir gerileme devri olmakla birlikte kültür hayatı ve imar faaliyetleri açısından parlak bir dönem olmuştur. Ülke ekonomik ve sosyal açıdan bir refah dönemini geçirmiş, birçok müessese ve mescit yapılmıştır. Ayrıca sosyal hayatta değişimler ve bazı ıslahatların gerçekleştirildiği dönem olarak dikkat çekmektedir. Özellikle Gıyaseddin Tuğluk Şah'ın sosyal alanda ıslahata büyük önem verdiği görülmektedir. Moğollardan kaçan pek çok ilim adamı, Hindistan'a sığınmış faaliyetlerini burada

¹ Esterebadî, 517; Kortel, "Tuğluklular", 334.

² Orta Hindistan'da bir bölge ve burada hüküm süren Müslüman sultanlıktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İqtidar Husam Siddiqui, "Malva", *DİA*, XXVII, 547-548.

³ Esterebadî, 536; Kortel, "Tuğluklular", 335.

⁴ Diez, Ernst, "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, 100.

devam ettirmiştir. Tuğluklu hükümdarının saraylarındaki toplantılarda âlimler, sanatkârlar, şairler ve müzisyenlerin daima özel bir yeri olmuştur. Pek çok edip ve şair Gıyaseddin Tuğluk'tan himaye görmüş; şair, tarihçi ve mutasavvıf emir Hüsrev-i Dihlevî Tuğlukname adlı eserini ona ithaf etmiştir. Bu devirde bayındırlık alanında önemli eserler ortaya konulmuştur. Bunların başlıcaları Gıyaseddin Tuğluk Şah'ın kurduğu Tuğlukabad, Muhammed Şah Tuğluk'un inşa ettirdiği Cihanpenah ve Firuz Şah'ın kurduğu Firuzabad şehirleridir¹. Bilhassa Firuz Şah zamanı imar faaliyetleri açısından çok önemlidir. Bu dönemde çok sayıda mescid ve medrese yaptırılarak vakıflar tahsis edilmiştir². Bunlar arasında Mescid-i cami ve Medrese-i Firuz Şah, dikkat çeken eserlerdir³. Gıyaseddin Tuğlukşah ile Firuz Şah Tuğluk'un türbeleri bu dönemin önemli mimari yapılarındandır. Mûltan'da Şeyh Rükni Alem Türbesi, yeni Delhi'de Nizameddin Evliya Türbesi, Cihanpenah'ta Begümpür cami ve Delhi'de Hırkî cami de bu eserler arasındadır. Tuğluklular döneminin sofi, âlim ve devlet adamları arasında Burhaneddin-i Garib, Hamid Kalender, Han-ı Cihan Makbul, yedi yıl kadılık yapan İbn Battuta, Şerefeddin Maneri Mirhord ve Muinüddin İmrani zikredilebilir⁴.

¹ Afif, 124; Esterebadî, 487; Banerjee, 137.

² Banerjee, 140-141.

³ Banerjee, 140; Ancak Firuz Şah döneminde oluşturulan bu eserlerle ilgili detaylı bilgiye rastlanılamamıştır.

⁴ Kortel, "Tuğluklular", 335-336.

I. BÖLÜM

FİRUZ ŞAH TUĞLUK'UN HAYATI

1.1.Firuz Şah'ın Doğumu, Ailesi ve Çocukluğu

Asıl adı Kemaleddin olan Firuz Şah Tuğluk'un, 1307'de dünyaya geldiğini ileri süren birtakım rivayetler bulunmakla birlikte¹ farklı çalışmalarda Firuz Şah'ın doğum tarihi 1309 olarak da karşımıza çıkmaktadır².

Firuz Şah Tuğluk'un babası Karavna (Karauna) Türklerinden Sipehsalar Recep Gazi Gıyaseddin Tuğluk'un kardeşidir³. Annesi Bhatti kabilesi reislerinden birinin kızı Nâile'dir⁴. Üçkardeş olan Tuğluk, Recep ve Ebubekir, Harezmi Memleketinden Delhi'ye gelmişlerdir⁵.

Sultan Firuz Şah'ın çocukluğu ve ailesi hakkında Türkçe araştırma eserlerine baktığımızda pek fazla detaylı bilgiye rastlayamıyoruz. Bu konu ile ilgili olarak ele alabileceğimiz en temel çalışma olan Şemsi Sirac Afif'in, Tarih-i Firuz Şahi adlı eseridir. Bu dönem ile ilgili olarak şu detaylar dile getirilmektedir; kitabın birinci girişinde Firuz Şah Sultan'ın 709'da doğduğu ve Sultan Firuz'un babasının adının,

¹ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141.

² Jamini Mohan Benerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, Delhi, 1967, 10; Prasad, 175; Salim Cönce, "Hindistan'da kurulan Türk Devletleri/Babür İmparatorluğu", *Türkler Ansiklopedisi*, VIII, 715.

³ Afif, 36; Prasad, 175; M. Fuad Köprülü, "Fîrûz Şah Tuğluk", *İA*, IV, 666; Cönce, "Hindistan'da kurulan Türk Devletleri/Babür İmparatorluğu", *Türkler Ansiklopedisi*, VIII, 715; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 301.

⁴ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141.

⁵ Afif, 36.

Sipehsalar Recep olduğu aktarılır¹. Sipehsalar Recep'in, sultan Gıyaseddin Tuğluk Gazi diye zikredilen zatın kardeşi olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde onun doğumundaki halleri tarihçi Afif'in, Sultan Tuğluk'un menkıbelerinde açıkladığını dile getirilmektedir.

Burada söz konusu olan ve isimleri Tuğluk, Recep ve Ebubekir olan bu üç kardeş; Horasan memleketinden Delhi'ye geldiklerinde devletin başında Sultan Alâeddin bulunmuştur. Hazreti Sultan Alâeddin ilahi hikmetle onları çeşitli konularda koruyup gözetlemiştir. Bu üç kardeş Sultan Alâeddin'e hizmet etmişlerdir.

Sultan Alâeddin, onların cesaret ve yiğitliklerini gördüğünde ve onların cesur yürekliliklerini seyrettiğinde meşhur Dibalpur şehrinin vilayetini Sultan Tuğluk'a vermiştir. Bu üç kardeş pek çok işle meşgul olmuşlardır².

Sultan Tuğluk, Sipehsalar Recep için Dibalpur valisinin kızını isteme fikrine kapılmış ve bunun için çaplıca bir araştırma ve inceleme yapılmıştır. Bunun neticesinde Sultan Tuğluk'un yanına bazı bilginler getirilmiştir. Bunlar Behtey-i Ranemol'un kızının son derece güzel, kemal sahibi ve sıhhatli olduğunu Sultan Tuğluk'a iletmişlerdir.

O günlerde pek çok bilgin hazretlerinin hikmetiyle tüm krallık, seçkinlerden avama kadar Minyan ve Bahteyan kabilesinden herkes Dibalpur merkezine bağlı Ebuher'in kasaba ve yerleşim yerlerine geldikleri anlatılmaktadır. Ormanların dahi dolu olduğu ve o dönem bir tarihçinin soyundan, söz sahibi Melik Şehab Afif, Ebuher vilayetinin yönetimini Sultan Tuğluk'tan devralmış olduğu belirtilmektedir. Burada zikredilen kişi Tarihi Firuzşahî adlı eserin yazarı Şems Sirac Afif'in atalarından biridir.

Sultan Tuğluk meşveret sonucunda bu tarihçinin kutlu soyundan birkaç bilgili ve üstün kişiyi Ranemol'a göndermiştir ve onlarla beraber mesajını da Ranemol'a iletmiştir³.

Mesajı götüren elçiler mesajı ulaştırdıklarında Ranemol; gururunun ve nihayetsiz akılsızlığından söylenmemesi gereken kelimeler ve düzgün olmayan sözler söylemiştir. Bu sözlerin aslı ve astarı Sultan Tuğluk'a ulaştığında (Ranemol isteğinizi

¹ Benerjee, 10; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 301.

² Afif, 36; Benerjee, 10.

³ Afif, 38; Banerjee, 10.

kabul etmiyor), Sultan Tuğluk bu tarihçinin kutlu atalarıyla görüş alış verişinde bulunmuştur. Dinleme ve konuşma faslından sonra varılan karar Ranemol'un telvendisi düşürülmesi ve ondan yıllık vergi alınması kararı olmuştur. Sonrasında Sultan Tuğluk, Ranemol'un telvendisine giderek yıllık vergiyi kendisinden nakit istemiştir. Vilayetin bütün sakinleri büyük zorluklar çekmeye başlamıştır. Ranemol'un vilayeti aciz bir duruma düşmüştür¹. Bütün halk böylece telef olmuştur. O zamanlar Sultan Alâeddin'in sözü vardı ve bu yüzden karışıklık çıkarması mümkün olamamıştır. Birkaç gün geçtikten sonra Ranemol'un halkı zorluğa düşerek sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır.

Daha sonrasında bazı raviler ve habercilerin, tarihçi Şems Sirac Afif'e; Akşam namazı vakti olduğunda Ranemol'un yaşlı bir kadın olan annesinin, Sultan Tuğluk'un halklarına eziyet ettiğini işitince ağlayarak ve perişan bir vaziyette Ranemol'un evine gittiğini aktarmıştır. Ümitsizce konuşarak gözyaşları döktüğünü söylemiştir. O sırada Ranemol'un saadetli ve maharetli kızı, Sultan Firuz'un annesi, mihnet evinde (baba evi) oturmaktaydı. Ranemol'un kızı babaannesini ağlamaklı ve perişan görünce kendisine sormuştur: *"Nineciğim bu ağlamanın sebebi nedir?"* O an Ranemol'un annesi *"Senin için ağlıyorum."* der ve konuşmasına şu şekilde devam eder: *"Eğer sebep sen olmasaydın Sultan Tuğluk, bu diyarın halkına bunca eziyet etmezdi."* Bu bölümde de ravi derki; *"Ucuz cevheri daha güzeline değiştirdi."* Ranemol'un kızı ninesinin söylediklerinin üzerine: *"Nineciğim; eğer beni vermeniz ile halkınızın üzerindeki sıkıntılar son bulacaksa hemen onlara isteklerini verin ve mesajlarını kabul edip, benden vazgeçin ve şunu da bilmelisiniz ki, bir kızı daha Moğollar aldı."*Buradaki ifadeden Tuğlukşahlar hanedanlığının bir Moğol olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Ranemol'un annesi, Ranemol'a gelip kızının söylediklerini anlatınca Ranemol da bu sözleri uygun görüp kızının fikrine katılmıştır². Bunun üzerine Ranemol bu tarihçinin kutlu soyuna cevabını bildirir ve onları Sultan Tuğluk'un yanına göndermiştir. Kızını Sipehsalar Recep'e verdiğini açıklamıştır. Sipehsalar Recep'in hayırlı işinin olduğunu söylemiştir. Böylece Ranemol'un kızı Dibalpur'a getirilir.

¹ Afif, 37; Benerjee, 10.

² Afif, 38; Benerjee, 10.

Ranemol, Sultan Firuz'un annesine Bibi Naile ismini vermiştir. Ancak Sipehsalar Recep ile evlendikten sonra Sultan Tuğluk ona Bibi Kedbanu ismini vermiştir.

Tarih-i Firuzşah'da sultan Firuz Şah'ın doğumu şu şekilde aktarılmıştır:*Böylece birkaç yıl sonra Allah'ın inayetiyle Sultan Firuz Şah'a hamile kaldı. On ay geçtikten sonra Sultan Firuz talihli, uğurlu ve mübarek bir günde yokluk âleminde varlık âlemine geldi. Ve dünyaya gelerek Mübarek ayaklarını dünyaya bastı.*"Firuz Şah'ın doğum gününde Sultan Tuğluk bir yıllık vergiyi, seçkinlerden avama kadar tüm halka dağıtmıştır.Tarihçi Afif'in dedesi de yani Şems Şehap Afif o gün doğmuştu. O günlerde bu Tarihçinin atalarının eşleri de Dibalpur'da Sultan Tuğluk'un haremünün hizmetine girmişlerdir. Bu tarihçinin nineleri her defasında sözlerinde; *"Elbette vakit vakit kendi sütümü Firuz Şah'ın mübarek ağızına vermekteydim."* İfadelerini dile getirmişlerdir.Sultan Firuz Şah da defalarca sonsuz yücelik ve sevgiyle bu tarihçinin baba ve amcasına, ninelerinin sütünden içtiğini bahsetmiştir.

Sultan Firuz Şah'ın doğumundan 7 yıl sonra Sipehsalar Recep eceliyle ölmüştür¹. İşte bu olayla birlikte sultan Tuğluk için büyük bir matem başlamıştır. Ayrıca dönemin raviler ve habercileri Sultan Firuz Şah'ın annesinin ağlayan gözlerle büyük bir yas tuttuğunu aktarmışlardır. Firuz Şah'ın annesi Bibi Kedbanu konuşmalarında *"Bu nasıl gündür başımıza gelen? Firuz'u nasıl yetiştireceğim? Ve onun hali nice olur?"* ifadelerini kullanarak acısını ve endişelerini dile getirmiştir.

Sultan Firuz Şah'ın annesinin ümitsiz sözlerini duyan Sultan Tuğluk;*"Artık bundan sonra Firuz Şah benim çocuğumdur ve canımın içidir üzülmeysin! Allah'ın izniyle ben yaşadıkça hiç eseflenmeyin"* demiştir.

Nihayetinde Afif'e göre Sipehsalar Recep'in Bibi Kedbanu'dan sadece bir çocuğu vardır ki, o da Sultan Firuz Şah'tır. Afif, başka bir kızının ve oğlunun olmadığını aktarmaktadır.Bunun yanı sıra Afif, Melik Kudbeddin'in Sultan Firuz'un kardeşi olduğunu söyleyenlerin de doğru söylediğini belirtmektedir. Fakat Melik Kudbeddin başka bir anadan doğma olduğu ifade edilmektedir. Hatta kardeşi melik naibi Barbek'in de aynı şekilde başka bir anadan doğma kardeşi olduğu dile getirilmektedir. Bununla beraber Sultan Firuz yedi yaşındayken babasını kaybetmiş, ancak taç takma merasimini ve padişahlık töresini iki padişahтан öğrenmişti; birini Sultan Tuğluk Şah'tan diğerini Sultan Muhammed Şah'tan.

¹ Afif, 39.

Bunlar melikdarlık ve yönetim konusunda Firuz Şah'a rehber olmuşlardır. Bu işlerde Büyük Tatar han olarak anılan Gıyaseddin Tuğluk defalarca: *"Bizim aramızdaki meliklik ve yönetim sırlarını Sultan Firuz bilse yüreğinden ondan başka bir şey geçmez"*¹. Bu istekleri doğrultusunda daima Firuz Şah amcası Gıyaseddin Tuğluk ve amcasının oğlu II. Muhammed tarafından yetiştirilerek üst mevkilerde görev almıştır². Bu bilgilere dayanılarak aslında Firuz'un en baştan varis olarak görüldüğü çıkarılabilir.

Halaçlılar Sülalesinden sonra Delhi Türk Sultanlığı'nın başına geçerek bir asra yakın hüküm süren Tuğluklular Hanedanı'nın üçüncü hükümdarı olan³ Firuz Şah'ın tahta çıkış süreci ile ilgili Tarih-i Firişte adlı eserde Sultan Firuz, Muhammed Şah'ın gözünde veliaht olarak kabul edildiği dile getirilir⁴.

Muhammed Şah'ın Firuz Şah'ı çeşitli makamlara getirmesi yönetim anlamında Firuz Şah'ın her şeyi öğretmesi, Tuğluk tahtına veliaht olarak düşünmesini açıkça ifade etmektedir.

Ayrıca Tarih-i Firişte'de Sultan Muhammed'in ölümünden sonra askerler arasında sayısız karışıklık olduğu ve Melik Firuz Barbek (Melik Hüsrev (?)) ve bazı ordu ileri gelenleri memurların mühimmatlarına el koymaya vakıf oldukları ifade edilir. Önce Altun Bahadır ve Emir Kazğın'e (Kazvin'e (?)) bağlı emirler medet istemişlerdir. Herkesin ölçüsü ve mertebesine göre hilat ve nimetler verilmiştir. Bu yapılanlar karşısında onlara izin verilmesinin sebebi olarak da güya Hindistan askerleri ile aralarında yükselen düşmanlığın yok olmasını sağlayarak herhangi bir fesadın çıkmasını engellemek olduğu belirtilmektedir. Böylece Tuğluklu askerleri hemen çadırları ve otağı söktürerek göçe başlamıştır. Beş grupluk bir yol kat edilmiştir.

Bunun yanı sıra Emir Nevruz Gergin, nankör Termaşirin Han'ın damadı, sultan Muhammed zamanında Hindistan'a gelerek büyük emirler safında kendisine yer bulmuşlardır. Ancak o da kendi halkıyla göç etmişti. Altun Han'ın huzuruna gelip Hindistan Padişahı'nın vefat ettiğini ve askerlerin ne yapacaklarını bilmez durumda

¹ Afif, 40-41.

² Prasad, 175-176; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 666; Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 141.

³ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 666.

⁴ Estarabadi, 481.

olduklarını ve henüz kimsenin tahta oturmadığını; ayrıca halkın perişan vaziyetini anlatmıştır. Ertesi gün askerler göç ettikten sonra kendi askerlerinin oraya gidip hazine ve cevahirleri ele geçirmeleri gerektiğini söylemiştir. Böylece hazineleri kendi vilayetine kaçırmayı planlamıştır.

Sultan'ın ölümünün ikinci günü, süvarilerin bineceği vakit askerler yolunu kaybetmiş kervan gibi gitmiştir. Orduda birkaç sandık hazine vardı¹. Bu birkaç sandık hazineyi de develere bindirmişlerdi. Kadın ve cariyelerden kimi buldularsa tutsak ederek yağmalamışlardır. Sultan Muhammed'in emirleri büyük bir korku ile orduyu Siyustan'a ve Sehvan'a ulaştırdı. O gece sabaha kadar uyumamak şartı ile uyanık kalmışlardır. Uykuyu ve huzuru kendilerine haram ederek sonraki gün Abbas'ın Muhaddimzadesi ve Şeyhlerin Şeyhi Şeyh Nasriddin Mahmud Udhi (Delhi'nin lambası lakabıdır) diğer ulemalar, şeyhler, büyük emirler ve önde gelenlerin hepsi toplanmışlardır. Melik Firuz'un yanına giderek şunu söylemişlerdir; "*Sultan Muhammed sana veliahtlık verdi. Ve diğerleri bu büyük ve değerli emire layık değillerdi. Münasib olan bundan sonra senin tahtı boş bırakmaman ve tahta oturmandır.*" Melik Firuz, Hicaz'a ve Haram-ı Şerife gitmeye niyetlenmişti. Her ne kadar kabul edemeyeceği için özür dilediyse de fayda etmemiştir. Sonunda çaresiz kalarak Muharrem ayının 23'ünde 752 senesinde sultan, ellili yaşlardayken tahta oturmuştur².

Nihayetinde Firuz Şah, tüm emir ve ulemanın isteğine karşı çıkamayıp tahta oturmuş ve böylece Tuğluklu hanedanlığının hâkimiyet sürmüş olduğu coğrafyada karışıklılığa mahâl vermemiştir. Firuz; tahta oturur oturmaz dış kuvvetlere karşı mücadelelere girişmiştir. Tarih-i Firişte'de ilgili bölümde, Firuz Şah'ın Tahta oturmasının ilk gününde Thatta ve Moğol bozucularının elinde tutsak binlerce insanı tekrar satın aldığı ve üçüncü gün usullere göre süvari olduğu anlatılır. Ayrıca her taraftan Moğol süvarilerini ve Thatta fesat ve yağmacılarını tutuklattığı ya da öldürttüğü, bununla beraber birkaç Moğol serdarını da tutuklayıp cezalarını verdiği söylenir³.

¹ Estarabadi, 481.

² Estarabadi, 482; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 301.

³ Estarabadi, 482.

1.2. Firuz Şah Tuğluk'un Şehzadelik Dönemi ve Tahta Çıkışı

Sultan Firuz'un tahta çıkışmadan önce önemli görevlerde yer almıştır. Bu şekilde devlet yönetimi hakkında bilgi sahibi olması hedeflenmiştir. Afif'e göre Sultan Firuz Şah, Sultan Tuğluk Şah'ın tahta çıktığı sırada on dört yaşındadır. Sultan Tuğluk 4,5 yıl saltanatını sürdürmüş ve bu müddet boyunca Sultan Firuz Şah, Sultan Tuğluk Şah'ın hizmetinde ve yanında bulunmuştur.

Ayrıca Sultan Firuz Şah, saltanatlık hakkında her ne öğrendiyse o yüce sultanın ilhamı sayesinde öğrenmiştir. Sultan Tuğluk'un saltanatı sona erdiğinde Delhi memleketinin saltanatı Sultan Muhammed'in eline geçmiştir. Sultan Muhammed Şah, tahta geçtiği vakit Sultan Firuz Şah on sekiz yaşında idi¹. Sultan Muhammed Şah, Sultan Firuz Şah'ı emir hacib vekili tayin etmiş ve ona Naib Barbek diye hitap etmiştir. On iki bin namılı süvari Sultan Firuz Şah'ın sipahisine tayin edilmiştir.

Esterebadi; Sultan Muhammed Şah'ın, Sultan Firuz Şah hakkında kıyas edilemez bir merhamet ve şefkate sahip olduğunu ifade etmektedir. Sultan Muhammed Şah saltanat hakkında her ne tecrübeye sahipse Sultan Firuz Şah'a da öğretmiştir. Her zaman onu göz önünde bulundurmıştır.

Ayrıca esere göre Sultan Firuz da o günlerde genel halkın gözünde pek yüce bir değerde ve sonsuz ihsan sahibi bir yapıya sahiptir. Kimin işi Sultan Firuz Şah'a düştüyse hiç vakit kaybetmeden isteği yerine getirilmiştir, bu da onu halkın gözünde daha da değerli bir şahsiyete bürümüştür.

Sultan Muhammed Şah Delhi hükümrانlığını dört parçaya bölmeyi uygun gördüğü zaman²sultan Muhammed Şah bir kısmını müstesna olarak Sultan Firuz'un adına tayin etmiştir. Böylece devlet yönetimini öğrenmesi hedeflenmiştir. Her kim ki bir yerin alışverişini yapabiliyorsa o kimse memleket işlerini ve saltanat emirlerini de yapabilir demektir. Böylece Sultan Muhammed, memleketin bir çeyreğinin yükünü Sultan Firuz Şah'a yüklemiştir. Ta ki Allah'ın inayetiyle Firuz Şah memleket yönetiminde tecrübe sahibi olana kadar bu şekilde devam etmiştir. Eserde avam'ın söylediği ifadeler olarak Sultan Muhammed'in çoğu vakitler Sultan Firuz'u meşakket ve mihnet altında bıraktığı söylenir. Bu mihnet ve meşakkatler, Sultan Firuz'a

¹ Afif, 41.

² Tarihi Şems Sirac Afif, o makaleleri ve durumları Sultan Muhammed bahsinde yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şems Sirac Afif, *Tarih-i Firuzşahi*, 41.

düşmanlık duyduğundan değildir. Eğer kıskançlık ve düşmanlık olsaydı, onu kesinlikle tahttan uzak tutardı. Çünkü Sultan Muhammed temkinli, akıllı ve sonsuz feraset sahibiydi. Delhi tahtına yakışır bir padişah'tı. Cihanda akıl ve keyfiyet sahibiydi. Bunu etrafına da göstermiştir. Hal böyle olunca elbette Sultan Firuz Şah'a edep ile muamele etmiştir. Ta ki pişsin, devlet yönetiminde olgunlaşsın. Bu süreç içerisinde Sultan Firuz Şah Sultan Muhammed'in yanında kırk beş yaşına ulaşmıştır¹.

Muhammed Tuğluk'un ölümünün ardından vaziyet hakikaten çok ciddi ve buhranlıydı. Erkek çocuğu olmayan hükümdarın ani ölümü kumandanlar ve askerler arasında büyük bir tereddüt ve telaş uyandırmış, sefere iştirak için yardımcı bir kuvvet halinde gelmiş olan Moğol kuvvetlerinin, fırsattan istifade ederek ordugâhta yağmaya ve çapulculuğa koyulmaları vaziyeti büsbütün ağırlaştırmıştır. II. Muhammed'in çıktığı bir seferde 20 Mart 1351'de ölümü üzerine saltanata kimin geçeceği hakkında kumandanlar arasında çıkabilecek bir ihtilafın düşman muhitinde bulunan bir ordu için büyük tehlikeleri görülebilirdi². İşte böyle bir esnada Firuz Şah, ulema ve devlet büyüklerinin kararı ile 24 Mart 1351'de Tuğluklu tahtına oturmuştur³. Muhammed b. Tuğluk'un ölümünden sonra başsız ve güçsüz durumda kalan ordunun büyükleri ve devlet adamlarının ısrarı ile mesuliyet almak istememesine rağmen Firuz Şah, tahta oturmayı kabul etmiştir⁴. Böylece Firuz Şah Tuğluk'un 38 yıllık saltanatı başlamıştır⁵. Muhammed Tuğluk'un bir oğlunun olmayışı sebebiyle Firuz Şah'ın aday olarak gösterildiği de belirtilmelidir⁶. Burada Muhammed Tuğluk'un ölümünden hemen sonra Firuz Şah'ın tahta çıkarılmasının, siyasi istikrarın tehlikeye girmesini engellemek adına bir strateji olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Böyle ağır şartlar içinde genel fikirlerin, hemen istisnasız olarak Firuz Şah üzerinde toplanmasının nedenleri kolayca anlaşılabilir. Hiçbir siyasi hırsı olmayıp hayatını bir sûfi gibi inziva âleminde geçirmek isteyen Firuz Şah, yalnız ölen amcazadesinin

¹ Afif, 42-43.

² M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 666; Merçil, 333.

³ Seyyid Muhammed Ma'sum Bakkarî, *Tarih-i Masumî*, yy, 1938, 49; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, Ankara, 1946, 329; Fulton, 510; Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141; Cöhce, 715; Merçil, 333; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 14; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 301; Ed. Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara, 2006, 93.

⁴ *Türk Ansiklopedisi*, "Firuz Şah Tuğluk", XVI, 351; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 666; Merçil, 333; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 301.

⁵ Esterebadî, 501; Bayur, 329.

⁶ Prasad, 175; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 666.

değil, bütün o devir ricalinin ve askeri aristokrasisinin muhabbetini kazanmıştır. Tarihçi Barani'nin rivayetine bakılırsa, erkek evladı olmayan hükümdar, kendi yerine onun geçirilmesini vasiyet etmiştir. Tarihçi Şems Sirac Afif'in de doğruladığı bu rivayet¹ genel Hind Tarihi müellifi Firiştah tarafından da tekrar edilmektedir².

Firuz Şah Tuğluk, kendinden önceki Delhi Sultanları gibi cülûs merasimiyle birlikte taç giymiştir³. Ana kaynaklarda Firuz Şah'ın tahta çıkışı sırasında Sultan Muhammed Şah'ın, Allah'ın takdiriyle bu dünyadan göçtüğü sırada Moğol taifesi köy halklarını yağmalamaya başladığı ve yağmaladıklarını memleketlerine götürdüğü söylenmektedir. Bu cihetle bütün hanlar, melikler, ulema ve yoldaşları onunla beraber Thatta'da bulunan herkes bir danışma meclisi kurmuşlardır. Ve birbirlerine öndersiz çare olunamayacağını söylemişlerdir⁴. Delhi'nin uzak olması ve Sultan Muhammed'in de ölmüş olması Moğol taifesini harekete geçirmiştir. Sonuç olarak sayısız köyü harabeye çevirmiştir. İnsafsız Moğol kabilesi, köyleri yağmaladıktan sonra ham açgözlülükleri için ve zevk almak için yağmaladıkları yerde yer tutmuşlardır. Bu aç gözlülükleri yüzünden belki onlara bir baskın yapabilir, yağmadan geri kalanları kurtarabiliriz denildi.

Bununla beraber Sultan Muhammed'in melikleri meşveret bölgesinde oturarak konu ile ilgili detaylı bir şekilde konuşmuşlardır. Meşveret meclisindeki konuşup, dinlemeden sonra hem melikler fırkasından, hem de yoldaşlar yani ehli suluk fırkasından nice kişi Sultan Firuz Şah'ı tahta çıkarmaya ve saltanat dizginlerini eline vermeye karar kılmışlardır.

Sultan Firuz Şah, Allah korkusuna sahip ve cihan hükümdarlığında gözü olmayan bir hükümdardı. Ayrıca ben Kâbe'yi tavaf etmeye niyetlendim diyerek ilk konuşmada Sultan Firuz Şah'ın olgunluğu ve kıymeti seçkinlere kıyasla halk tarafından fark edilmişti⁵. Ayrıca Afif eserinde, *“Zira imametle tarikat şarttır. Bazı pirlar bu cihandan gidecekleri vakit bazı müridleri kendi yerlerine emir gösterirlerdi. Kendi seccadelerini ona bırakırlardı. Ve o mürid, o ağır yükten kaçardı. Böyle hırkaya şeyhler arasında emirlik hırkası denir. Ve emirlik hırkasının şeyhler arasında büyük bir kadri ve mertebesi vardır. Hem böylece cihandarlık liderliği ve cümle hanların,*

¹ Afif, 43; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 301.

² M. Fuad Köprülü, “Firuz Şah Tuğluk”, 666; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 301.

³ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 62.

⁴ Afif, 43.

⁵ Afif, 44; Esterebadî, 481.

meliklerin, kadıların, ulemanın, şeyhlerin ve sulûk ehli önderliği için; sultan Muhammed için Thatta'ya gidenler bir kararda birleştiler. –ve sultan Firuz'u seçtiler.- O, o kaçanlardan, çok korkudan tenzihtir. O halde bu sıfat olmazsa hak Tealanın evliyalarına cihandarlık önderliği yoksa ağır bir yük değildir.”ifadelerine de yer vermiştir.

Bu maksatla onların hepsi bunda karar kıldılar. Ve bu birlik için gönül bağladılar. Bu kararları Sultan Tuğluk'un kızı Hudavendzade –Daver Melik'in annesi- işitince (o günlerde beraberdi.) o meliklere mesaj yollamıştır; *“Benim oğluma rağmen Hacıp emiri vekilini mi padişahlığa uygun gördünüz? Babam Sultan Tuğlukşah padişahı. Ve kardeşim Sultan Muhammed şah da. –Benim oğluma rağmen başkasını tahta nasıl oturtursunuz?”*Bazı Raviler bu konuda Hudavendzade'nin çok sapıkça sözler ettiğini ve Hudavendzade'nin mektubu bu meliklere ulaştığında ağza alınmayacak sözlerle karşılaştıkları belirtilir ¹.Hudavendzade'nin mesajını kimse dikkate almamıştır. Fakat tüm bunlara rağmen Melik Seyfeddin hocayı Hudavendzade'nin yanına yollamışlardır. –ve zikredilen melik meşhurul afak'idi.- her ne dediyse doğru söylediğini, görkemli ve heybetli görüldüğünü söylemiştir. Melik Seyfeddin Hudavendzade'nin yanına gelip güzel sözleri ile açık bir şekilde konu ile ilgili fikirlerini beyan etmiştir: *“Ey kadın eğer Sultan Firuz yerine senin oğlunu tahta geçirirsek ne sen gidip evini görebilirsin ne de biz gidip eş ve çocuklarımızı görebiliriz. Çünkü senin oğlun yöntem ve usûl bilmez. O hükümdarlık yapamaz. Ve biz başka ülkelerin sınırlarına ulaşmışız. Böylece Moğol askerleri yanı başımızda durmaktadırlar. Eğer o askerlerden kendi selametini istiyorsan hepimizin seçtiğine sen de razı ol. Ama Sultan Firuz'un çalışması ve hitabeti, Barbeki vekili çalışması senin oğluna tercih edilecektir.”*Hoca Melik Seyfeddin'in bu konuşması karşısında Hudavendzade susmuş Melik Seyfeddin geri dönmüştür. İşte o vakit bütün melikler ittifak halinde olup Sultan Firuz'u seçmişlerdir. Buna rağmen Sultan Firuz tahtı kabul etmemiştir. Bu konuda en mükemmel Raviler şunu söylemişlerdir: *“Sadakat cevherini taktılar.”*-Tatarhan ki, o yerlerde ihtiyarlamıştı, şimdi bekliyordu. Ve Sultan'ın kolunu tutup cebren onu tahta oturttu. Bu konu da Sultan Firuz, Tatarhan'a: *“Bu büyük bela ve elim mihnet benim boynuma kaldı. Bari biraz sabredin de abdest alayım”*.Sultan Firuz abdest alarak Allah için iki rekât namaz kıldı². Secdeye başını

¹ Afif, 44-45.

² Afif, 46; Esterebadî, 482.

koyarak dua etmeye başlamıştır. Gözlerinden yaşlar süzülerek: *“Ey Allah’ım şimdi almış olduğum karar, dünya nizamının sağlanması, sadece bir adamın yapabileceği bir şey değil. Hükümdarlık senin elindedir. Ey Rabbim benim sığınağım ve kuvvetim sensin.”*Sonrasında saltanat tacını Firuz Şah’ın mübarek başına takmışlardır. Yönetim hırkasını mübarek bedenine giydirmişlerdir. O şahıslar yani orada hazır bulunanlar, Şems Sirac Afif’e şunları açıklamışlardır:“Sultan padişahlık elbisesini ve saltanat hırkasını, matem elbisesinin üzerine giymiştir. Her ne kadar Sultan Muhammed’in melikleri matem elbisesini, Sultan Firuz’un üzerinden çıkarmaya çalışsalar da başaramadılar. Sultan Firuz, matem elbisesini üzerinden çıkarmaya izin vermemiş ve şunları eklemiştir: *“Eğer melikliğim alameti olan padişahlık elbisesini giymeyi uygun bulduysam, matem elbisesini de üzerimden çıkaramam. Zira Sultan Muhammed, her şeyde benim sahibim, eğitmenim ve rehberimdi. Belki yüzlerce arzu ile isterdim ki kâbeye gideyim ama görüyorum ki sıkıntı ve meşakkatleriniz başımızdan aşkın, bu yüzden isteğinizi kabul ettim. Padişahlık elbisesini, matem elbisesi üzerine giymem en uygunu olur.”* Bu maksatla Sultan Firuz, padişahlık elbisesini giymiştir. O vakit fil getirilerek Sultan Firuz file bindirilmiştir.

Sarayın ileri gelenleri ve kervanın öncüleri seslenerek Ortalığı bir sevinç kaplamıştır. Davullarını Türklere özgü makamlarda çalmışlardır. Halkın arasında genel bir sevinç, mutluluk yayılmıştır¹.Halk arasında yayılan bu mutluluk ve sevinç karşısında Firuz Şah’ın, tahta istekli bir şekilde oturmadığını söyleyen Afif’in yanı sıra Bakkarî, Firuz Şah’ın oldukça istekli bir şekilde tahta oturduğu ifadesine yer vermektedir².

Sultan Firuz’un cülusu Muharrem ayının yirmi dördü ve 753 senesinde gerçekleşmiştir.Bununla beraber müstesna Sultan Firuz Şah, file binik vaziyette Hüdavendzade’nin haremine gelerek orada filden inip Hüdavendzade’nin huzuruna gitmiştir. Hüdavendzade, Sultan Firuz’un başını sinesine yaslayarak Sultan Tuğluk ve Sultan Muhammed’den yadigâr kalma, altın ve gümüş parçasından bir külâhı kendi elleriyle sultan Firuz’un başına koymuştur. Sultan Firuz oradan geri dönmüş ve halkhuzura ermiştir.

¹ Afif, 47; Bakkarî, 49;

² Bakkarî, 49;

II. BÖLÜM

FİRUZ ŞAH TUĞLUK'UN SİYASİ, ASKERİ KİŞİLİĞİ VE FAALİYETLERİ

2.1. Firuz Şah Tuğluk Dönemi Siyasi Faaliyetler

Hükümdarların siyasi yetenekleri olmasa da, mutlak bir şekilde siyasi duruşları olmalıdır. Aynı zamanda “Sultan” olarak da adlandırılan bu kişilerin taşımış oldukları bu ismin anlamı doğrultusunda karşı konulamaz bir güç ve kuvvete sahip olmaları beklenmektedir¹. Bu durum hem kendi devletinin siyasi yapılanmasına karşı hem de kendisine bağlı, hâkimiyeti altında bulunan siyasi oluşumlara karşı bu şekilde olmalıdır. Tam da bu esnada bazı gelenekler devreye girer. Bunlar, genellikle küçüğün büyüğe; zayıfın güçlüye karşı yerine getirmekle mükellef olduğu geleneklerdir.

Kelime anlamı olarak da sözlükte güç, kuvvet, otorite, iktidar anlamında soyut bir kavram olan Sultan², daima otoriteyi korumakla mükellef olmuş, ayrıca saygı gören bir unvan olmuştur. Örneğin; tâbi hükümdarlardan Thattha hâkimleri Câm Mâli ve Câm Bâbiniya, Sultan Firuz Şah Tuğluk'un huzuruna hacipler tarafından alınarak yer öpme âdetini yerine getirmişlerdir. Sultan Firuz Şah Tuğluk'un tertiplemediği divan

¹ Mustafa Öztürk, “Sultan”, *DİA*, XXXVII, 495.

² Osman Gazi Özgüdenli, “Sultan”, *DİA*, XXXVII, 496.

toplantılarında, bütün devlet erkânı vezirin yanında haciplerin bulunduğu yerde sultanı selamladıktan sonra protokoldeki yerlerini almışlardır¹.

Vergi toplamak, vergi oranını belirlemek, yeni vergiler koymak ya da mevcut vergileri kaldırmak yetkisi sultana ait bir karardır. Vergilerle ilgili yapılan düzenlemeler, hükümdarın siyasi ve sosyal yaklaşımları ile oluşturulmaktadır.

Kişilik olarak son derece muhafazakâr olan Firuz Şah Tuğluk, devletin mali işlerini ve vergi usulünü şeriata göre düzenlemiştir. Ayrıca şer'i olmayan yirmi sekiz vergi çeşidini de kaldırmış ve Brahmanlara cizye koydurmuştur. Bunun yanı sıra yeni Müslüman olanların da vergi yükünü hafifletmiştir². Bu politikalarından yola çıkarak maneviyatının, siyasi kişiliğinin önüne geçtiği söylenebilir. Ayrıca İslamiyet'e yönelimi de arttırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Firuz Şah, sosyal devlet anlayışına sahip biri olarak daima halkını düşünen bir devlet adamı sıfatıyla bu alanda bir takım politikalar uygulamıştır. Firuz Şah Tuğluk döneminde bu politikalar adına tarımda serbestlik izlenmiş, köylülere karşı müsamahalı davranılmış ve tarımsal verimliliğin artırılması için sulama kanalları ve kuyular açtırılmıştır³. Böylelikle ziraat ürünlerde verim artmış ve halkın refah seviyesi yükselmiştir.

Halacîler hükümdarı, Sultan Alaedin Halacî zamanında yapılan ekonomik düzenlemeler ve takip edilen narh politikasının maksadı kalabalık bir ordu kurmak yanında, halkın kıtlık zamanlarında yiyecek sıkıntısı çekmemesi ve çarşılardan temel ihtiyaçlarını uygun fiyatla temin etmeleri idi. Sultan Firuz Şah Tuğluk ise, halkın yararına zarurî tüketim mallarını tarifeye bağlamıştı. Bu iki uygulamanın ülkede siyasi, iktisadî istikrarın sağlanmasına yönelik düzenlemeler olduğu, dolayısıyla Türk hâkimiyet telakkisinin meydana gelmesinden başka bir şey olmadıkları göz ardı edilmemelidir⁴.

Firuz Şah Tuğluk döneminde devlet işlerinin yürütülmesinde, kabiliyetli veziri Hân-ı cihan Makbûl'ün etkisi oldukça büyüktür. Ancak Firuz Şah'ın iyi niyete dayanan

¹ Afif, 245,281; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*,102.

²Banerjee, 123; Farooqi, 130; Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 28; Ed. Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Kültürü*, 93.

³Banerjee, 138; Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141.

⁴ Afif, 294; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 21.

politikası zamanla devlet idaresinde bozulmalara sebep olmuş ve ülkeyi zamanla karışıklıklar içerisine sürüklemiştir.

Daima adil bir hükümdar olmaya çalışan Firuz Şah Sultan, askeri iktaları adil bir şekilde tanzim etmeye çalışmıştır. Ancak kendilerine geniş topraklar verilen ikta sahipleri devlet idaresinin yumuşak tavrından istifade ederek istedikleri gibi tasarrufta bulunmuştur. Bu da devlet'in gelirlerinin giderek azalmasına ve devlet yönetiminde zaafa neden olmuştur¹.

2.1.1. Hace-i Cihan ile Mücadeleler

Firuz Şah'ın tahta çıkmasının hemen ardından Delhi'de bulunan Hace-i Cihan Ahmed Ayaz'ın, Muhammed Tuğluk'un oğlu olduğu iddia edilen bir çocuğu tahta çıkardığı duyulur². Bununla ilgili Afif, içerik olarak şunları aktarmaktadır: Sultan Muhammed son seferinde Devletabad tarafına süvari gittiği vakit birkaç kişiyi Delhi'de bırakmıştır. Birisi Melik Kebir, ikincisi Katelhan, üçüncüsü Sultan Firuz idi. Firuz Şah, o günlerde emir hacib vekilliği yapmaktadır. Melik Kebir ve Katelhan, Sultan Muhammed'den önce ölmüşlerdir. Sultan Muhammed, Sultan Firuz'u yanına çağırarak Delhi kimsesiz kalmasın diye Hace-i Cihan'ı Thatta'dan Delhi'ye göndermiştir. Buradaki amacı sultanın yokluğunda Hace-i Cihan'ın Delhi'de Sultan vekili olmasıdır. Bazı melikler Hace-i Cihan'ın yakınında idiler. Bu kişiler Melik Kavvamulmülk Agni Han Cihan, Melik Hasan, Melik Hüsameddin Özbek, Melik Hattabve diğer şahıslar idi. Bu konuda avam derki; Hace-i Cihan Sultan Muhammed'in vefat ettiğini ve bütün hanların, meliklerin, ulemanın, şeyhlerin, ehl-i süluk'un ki orada hazır bulunanların Sultan Firuz'u padişah göstermelerini işittikten sonra Sultan Muhammed'in oğlunu³ Delhi'de padişah ilan eder ve Sultan Firuz Şah ile karşı karşıya gelir. Halkı kendi etrafına çekmeye çalışır. Ancak, avamın bu sözleri

¹ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 142.

² M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 302.

³ Genel olarak kaynaklar değerlendirildiğinde Sultan Muhammed'in oğlu olduğu iddialarına rastlanılmamaktadır. Bu bahsin geçmesinin tek sebebi Hace-i Cihan'ın aslı yalan olan bir iddiasından ileri geldiği görülmektedir.

doğru değildir¹.Tarihçi Şems Sirac Afif, bu söylentileri büyük meclisin kullarından “Keşverhan bin Keşverhan Behram Ebye”den duymuştur. Sultan Muhammed Thatta’da hakkın rahmetine kavuştuğu zaman Horosan’ın Hezare-i Emiri, ondan medet dilemeye gelmişlerdi ama Sultan Muhammed’in ölümünü duydukları vakit Bazar-ı Bozorgu yağmalamışlardır. O beyanatlara Afif, Sultan Muhammed’in menkıbelerinden söz ederken değinmiştir.

Köyleri yağmalama gününde askerin arasına ayrılık düşmüştür. Kim nerede bir grup oluşturduysa her tarafa yarıklar açmışlardır. Henüz Sultan Firuz tahta oturmamıştı. O zamanlar o hocalardan Melih Tonton namında biri bulunmaktaydı. Hace-i Cihan onlardan önce Sultan Muhammed’in yanına ulaşmıştı. Bu bahsettiğimiz Melih, o meşhur kargaşada Delhi tarafı askerlerinden yola çıkmış ve selametle Delhi’ye ulaşmıştır. Hace-i Cihan’a, Sultan Muhammed’in bu dünyadan göçtüğünü söyleyerek Moğol Taifesi’nin askerin üzerine yürüdüğünü ve Bazar-ı Bozorg’un halklarını perişan ve yağma ettiğini anlatmıştır. Asker arasına büyük bir fesad girmiş ve sayısız kişinin kanı dökülmüştür. Zikrettiğimiz Melik aynı zamanda şunları da söylemiştir: “Tatarhan ve Hacip emiri melik yani yeni Sultan Firuz şah’ın da kaybolduğunu ve onların Moğolların eline geçtiği ya da öldüklerinin de belli olmadığını dile getirmiştir.”Ve birçok melik’in bu savaşta şehitlik saadetine ulaştığını aktarmıştır². Sultan Muhammed’in askerlerinin başına gelen bunlardı.

Zikrettiğimiz Melih meşhur bir emir kulu idi.Bunun için Delhi halkı elbette Melih’i biliyorlardı.Hace-i Cihan, bu vakiayı işittiği vakit yas tutmuştur. Birini Sultan Muhammed’in ölümü için, diğerini Sultan Firuz kaybolduğu için.Ayrıca Afif, Hace-i Cihan’ın Sultan Firuz’a büyük bir muhabbetle bağlı olduğunu da söylemektedir. Öyle bir muhabbet olarak aktarmaktadır ki aralarından su sızmadığını söylemektedir. Öyle ki Hace-i Cihan’a tabi olanlar, Sultan Firuz’u onun oğlu kabul etmişlerdir. Ancak Firuz’un kayıp olduğunu düşünen Hace-i Cihan, Taziye şartlarından sonra matemden çıkmış Melih’in sözlerini doğru kabul etmiş böylece içtihad ederek ve içtihad sonucu Sultan Muhammed’in oğlunu padişah kabul ettirmiştir³.

Afif’e göre; Allah Teâlâ’nın takdiriyle Hace-i Cihan’ın içtihadına yanlışlık karışmıştır. Hacib emiri melikinin selametle olduğunu öğrenince hizmetkârları

¹ Afif, 50.

² Afif, 51.

³*Türk Ansiklopedisi*, “Firuz Şah Tuğluk”, 351; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 301.

(kulları) toplatıp hazırlatmıştır. Meliklikte uygun yolu bulma sebebiyle bu hazırlığı yapmıştır. Zira cihandarlık ve meliklik işlerinde böyle bir hata ve kusur hiç sağlam bir netice vermemiştir. Her ikisinin arası iyileşmedikçe bu büyük hatadan ve elim acıdan endişe duymak gerekirdi. Hâsılı Hâce-i Cihan Delhi’de büyük bir ordu hazırlatmış halkı itaat altına almıştır. Yaklaşık olarak yirmi bin süvariden oluşan bir birlik oluşturmuştur. Halka çokça mal dağıtmıştır. Bu hareketiyle halkı Firuz Şah’a karşı kendi yanında tutmayı amaçlamıştır. O günlerde hazinede yeterince mal bulunmuyordu. Zira Sultan Muhammed meliklik hayatının yirmi yedi yılı boyunca bolca dağıtarak sayısız bahşişte bulunmuştur. Mal hazinede az olduğu için Hâce-i Cihan halka; altın, gümüş, oyma gümüş, altın sikkeler dağıtmıştır¹. Mücevherler bile telef olmuştu. (Altın ve gümüş bittikten sonra mücevherler dağıtmaya başlamıştı.) Bu bağışlama ve bahşişlerden sonra dört taraftan halk akın akın onun emrine girmeye başlamıştır onun ordusuna katılmışlardır. Ancak halk, malı Hâce-i Cihandan almasına rağmen Sultan Firuz’un saltanatını istiyorlardı ve Sultan Firuz için dua ediyorlardı.

Bununla birlikte Hâce-i Cihan, Sultan Firuz’un tahta çıktığını işitince yaptığı hataya çok üzülmüştür. Her iki ordu arasına çeşitli haberler yayıldığı zikredilir. Her iki tarafın halkı da çeşitli rivayetler etmişlerdir. Bu rivayetlerden bazıları Sultan Firuz ve tâbilerinin Delhi şehrine yaklaşacakları zaman Hâce-i Cihan’ın onları mancınıkla topa tutmayı tasarlamasıdır. Bazıları da Hâce-i Cihan’ın büyük bir katliam yapacağını söylemiştir. Hâce-i Cihan, Sultanın ordusu Delhi’ye yaklaştığı zaman, o muzaffer ordunun içindeki emirlere bağlı olanları mancınığın basamaklarına yerleştirilip fırlatmaya karar vermiştir². Ancak diğer yandan Hâce-i Cihan Sultan’ın kahredici heybetinden dolayı büyük bir korku ve düşmanlığa kapılmıştır.

Sultan Firuz, Hâce-i Cihan’ın bu hazırlıklarını işitmiştir. Peş peşe gelen söylentiler, Sultan’ın kulağına ulaştığında Sultan, Bütün melikleri ve hanlarıyla asker arasında zaferle meşgul olmaktaydı. Sultan Muhammed’in erkek çocuk sahibi olmadığı akıllarına gelmişti. Meğer Sultan Tuğluk döneminde doğmuş bir kızı vardı, Hâce-i Cihan, Sultan Muhammed’in bir oğlu olduğu iddiasını ortaya atmıştır ve bu iddialar bütün halkın diline dolanmıştır. Hâce-i Cihan’a hayret ederek Onun gibi güngörmüş, yaşını başını almış birinin nasıl böyle bir hata yapabileceği akıllarına

¹ Banerjee, 115.

² Afif, 52-53.

takılmıştı. Bu durumun ona yakışmayan bir şey olduğu kanaatinde idiler. Bundan böyle Sultan Firuz, asla yüce sıfatlı Hâce-i Cihan'ın böyle bir hata yapacağını düşünmediğini dile getirmiştir. Bütün bu söylentilerden sonra Sultan Firuz, Delhi tarafına harekete geçmek için endişe etmiştir. Alçağından şerefisine kadar tüm asker, neticenin nereye varacağını düşünmüştür. Sultan Firuz Şah, dünyanın aydınlık meşalesi gibi yüce yaratıcıya yönelmişti. Bütün askerler ve bütün şehir, sultan Firuz'u istemekte ve yüce Allah'tan Sultan Firuz için yardım istemişlerdir. Bütün Delhi halkı "Lemyezili" hikmetiyle Sultan Firuz'u beklemişlerdir. Gözleri yolda kalan Delhi halkı her gelen askerden Sultan Firuz'u sormuşlardır¹.

Sultan Firuz, Thatta'dan Delhi'ye döneceği vakit meşveret meclisine oturmuştur. "*Hangi yoldan Delhi'ye gidilmeli?*" sorusuna fikir almak istemiştir. Bir grup: "*Gucerat yolundan gidelim ta ki bu sebeple Guccerat mallarını da ele geçiririz*" demişlerdir. Bu sözlerden sonra Sultan Firuz şöyle buyurmuştur: "*Amcam yani Sultan Tuğluk, Hüsvrevhan belasının defî için Dibalpur tarafına doğru yol almıştı. Allah Teâlâ yüce kudretiyle ona Delhi'nin fethini nasip etti. Biz de bereket için Milletan yolundan ve Dibalpur'dan Delhi Şehrine gitmeliyiz. Yüce Allah, Sultan Tuğluk'a tabi olduğumuz için bereket ihsan eylesin, selamete Delhi şehrine ulaşmamıza yardım etsin.*" Böylece Sultan Firuz'un ordusu yola çıkmıştır². Sultan Firuz milletler sınırına varana kadar Hâce-i Cihan hakkında ne uzun ne kısa hiç konuşmamıştır. Ancak, yöneticilerden işini töreye uygun bir şekilde yapan kâmil yöneticilere ve akıllı tacdarlara Sultan destur vermişti. Sonrasında Hâce-i Cihan'ın, değişen eşcar ve muhalifleri öldürdüğü haberleri gelmiştir³.

Thatta'da Sultan Muhammed'e bağlı askerler çok meşakkat ve mihnetler çekmişlerdi. Sultan Muhammed'in bağış ve bahşişleri sonucunda hazinede hiç nakit kalmamıştı ve Moğolların verdiği zararlar sonucunda askerler çok perişan olmuşlardı. Firuz Şah bu felaketzede askerlere Hâce-i Cihan'ın durumunu anlatmayı düşünmüş böylece onları safına çekmiş olur ve Hâce-i Cihan'a karşı bir hamle yapabilirdi. Ayrıca Hâce-i Cihan'ın bu değişen şairleri öldürdüğü de akıllarında yer edinmişti. Şehir tarafına yarıklar açmışlar ve halkın çocuk ve tabîleri, Delhi Hisarında mahsur kalmışlardır.

¹Afif, 54-55.

² A. g. e, 57.

³ A. g. e, 55.

Firuz Şah, Hace-i Cihan vakıasını halk arasında dillendirdiği takdirde ordu, kendisinin Hace-i Cihan'dan korktuğunu düşünebileceklerini dile getirmiştir. Bunun üzerine şu sözleri söylemiştir; Korku tohumu kalp bostanına ekilirse, bu ağaçtan iki yük acı meyve gelir. Birisi askerin yüreğine maişet sıkıntısı düşürür. İkincisi; Hace-i Cihan'ın hücumunu benden duydukları vakit daha çok sıkıntıya kapılırlar. Bu sebeptendir ki; Sultan Firuz Milletan sınırına gelmesine rağmen Hace-i Cihan'dan hiç söz etmemiştir.

Bununla beraber halk, Sultan Firuz'un Milletan yolundan ve Dibalpur tarafından ordusuyla filler ile geldiğini işittikleri zaman büyük bir sevinç yaşamışlardır. Bazı melikler, emirler ve arifler gizlice, meşhur Şehin Şah'a doğru yola düştüler. Kaçanlar kapısına doğru gitmişlerdir. Hazreti Firuz Şah'a vararak Taifesinden tatmin edici bir yükü Sultan'a sunmuşlardır. Hace-i Cihan, halkın ve yöneticilerin Sultan Firuz'a olan bağlılığını gördüğü vakit hayretten parmaklarını ısırmıştır. Ama hiçbir şey söyleyememiştir. Hace-i Cihan'ın dost ve ahbabları: *"Delhi halkı bizden mal alıyor ama Sultan Firuz'a doğru gidiyorlar. Eğer çoluk çocuklarından bazılarını elimizde tutarsak, halk gitmekten geri kalır."* Hace-i Cihan bütün bunları duymuş ama hiç cevap vermemiştir. Ta ki halk firar etmeye niyetlendiğinde sadece kudretli olanlar hazreti Firuz Şah'a gidebilmiştir. Kudreti yetmeyenler gözleri yollarda Sultan'ın yolunu gözlemişlerdir. Yüreklere Sultan'ın yolunda istekle çarpmıştır. Her gün varış haberlerini sormuşlardır. Delhi memleketi, Sultan Firuz'un kaderiydi. Bu nedenle bütün sebepler onu göstermiştir. Sultan Firuz harabe, savaştan yeni çıkan ordusuyla Delhi'ye geldiğinde Hace-i Cihan'ın yirmi bin atlısı vardı. Ve askerlerin çoluk çocuğu Delhi hisarında bulunmaktaydı¹.

Bunun üzerine Delhi'ye yaklaşan yeni sultana oradakilerin iltihak etmeleri Hace-i Cihan'ı büsbütün tedirgin etmiştir. Bu sebeple kusurunu itiraf edip af dilemek maksadı ile Firuz Şah'ın karşısına çıkmış ve Firuz Şah'tan kendisini affetmesini istemiştir. Ancak Sultan'ın adamları, Ahmed Ayaz'ın cezalandırılması yönünde ısrarlarını belirtince Ahmed Ayaz öldürülmüştür². Bu ifadeye göre Köprülü, Ahmed Ayaz'ın, Sultan'ın adamlarının ısrarı üzerine öldürüldüğünü ifade ederken, Cönce, çalışmasında affedilen Ahmed Ayaz'ın Samana'ya gönderilmiş ve giderken Şir Han

¹ Afif, 56-58.

² Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141; Merçil, 333.

tarafından öldürüldüğünü belirtmektedir. Bununla beraber yüce Allah Sultan Firuz Şah'a kılıçsız bir fetih nasip etmiştir.¹.

Afif, Allah Teâlâ kullarından birini kendisine dost yapacağı vakit, meleklerle şunu buyurduğunu belirtir: “*Kulumu dost ediniz.*” Cebrail, Hz. Peygambere Allah Teâlâ'nın fermanını getirir: “*Ya Cebrail kulumun sevgisini akan sulara bırak, her kim o sudan içerse kulumu dost bilsin.*” Delhi'nin bütün meliklerinin sultanı sevmeleri ve onun isteklisi olmaları Allah Teâlâ'nın kudreti olmuştur. Afif'e göre, çocuklarını dahi Sultan Firuz için can tehlikesine atmışlardır. Bir zaman boyunca zorluk ve sıkıntı çekmeyi seçmişler harçlıklarını ve ihracatlarını kendi boğazlarından kesip Sultan Firuz'a sunmuşlardır².

2.1.2. Firuz Şah Dönemi'nde Meydana Gelen Şemseddin İsyanı:

Hem Afif hem de Sirhindi, şöyle bir gerçeği vurgulamışlardır; Firuz Şah dönemi sadece Şemseddin'in 1380'deki isyanına tanık olmuştur³. Bundan evvel ortaya çıkan Muhammed Tuğluk dönemindeki isyanın zıttı bir perspektif sergilemiştir. Gucerat iktasının Naib'i olarak atanan Damghani 1377'de yapılan antlaşmanın önemini kavrayamamış olduğu gibi saraya göndermesi gereken gelirleride göndermeyerek kulak ardı etmiş ve bu problemler isyanın patlak vermesiyle neticelenmiştir. Damghani'nin mübalağalı hareketleri kendisine arka çıkanlarında sırt dönmelerine sebebiyet vermiştir. Afif'in saman alevi misali nitelendirdiği bu isyan dışında herhangi bir isyanın vuku bulmadığı anlaşılmaktadır. Jackson, Müslüman ileri gelenlerinin isyanlara girişmemesi, üst tabaka arasında sükûnet döneminin olması saltanatın batı kaynakları ile destek bulduğunu belirtmiştir⁴.

¹ Cöhce, 715; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 302.

² Afif, 58-59.

³ *Türk Ansiklopedisi*, “Firuz Şah Tuğluk”, 351.

⁴ Peter Jackson, *The Delhi Sultanate A Political and Military History*, Cambridge university Press, 1999, 303.

2.2. Firuz Şah Tuğluk Dönemi Askeri Faaliyetleri ve Seferleri

Tuğlukşahlar dönemi içerisinde hırslı bir hükümdar olan Muhammed Tuğluk Şah'tan sonra tahta Firuz Şah gibi sakin karakterli bir sultanın geçmesi askeri anlamda biraz daha durgun bir pozisyona sürüklemiştir. Taaruzdan çok savunma süreci olduğunu söylemek bu dönem için daha uygun olacaktır.

2.2.1. Firuz Şah Dönemi Askeri Sistem

Bir devletin kendisini ve topraklarını koruyabilmesi için kesinlikle askerî kuvvete ihtiyaç duyduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Bahsi geçen Delhi Türk Sultanlığı'ndaordudaki yaya asker sınıfının büyük çoğunluğu Hindulardan meydana gelmekteydi. Bunlar genellikle iş arayan ve at satın alacak maddi gücü olmayan Hindistanlılar veya köleler olurdu. Yaya askerlerin bazıları saray muhafızı ve sultanın özel koruması olarak görevlendirilirdi¹. Bu bakımdan Delhi Türk sultanlığı tarihinde önemli bazı olaylarda rol oynamışlardı².

Sultan Firuz Şah Tuğluk Leknevi seferlerinde ordusunda yaya askerlere yer vermiştir. Bu seferler hakkında bilgi veren tarihçi Berenî, pâyk³ denilen yaya askerlerinin en meşhurlarının Bengal'den çıktıklarını kaydetmektedir⁴.

Devlet içinde ordudan sonra söz konusu olabilecek bir takım önemli unsurlar vardır. Firuz Şah döneminde de, diğer hükümdarlar döneminde olduğu gibi savaş esnasında önem verilen bu unsurların, savaş stratejisi olduğu ifade edilmelidir. Bunlardan en önem derecesine sahip olan ve bu coğrafyada yoğunlukla kullanılan fillerdir.

Savaş sırasında fillerin üzeri zırhla kaplanır, dişlerine kesici aletler bağlanır ve üzerlerine de içinde okçular veya patlayıcı ve yanıcı maddeler atan adamlar bulunan büyük tahtirevanlar yerleştirilirdi. Filler, ayrıca düşman saflarını yarmak ve düşman askerlerinin maneviyatlarını bozmak için kullanılırlardı. Çünkü bazen fillerin savaşta çıkardıkları gürültü bile düşman atlarını ürkütüp, askerlerinin yüreklerine korku

¹ Ishtiaq Husain Qureshi, *The Administration of the Sultanate of Delhi, Karachi*, 1958, 143-144.

² Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 302,303.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 302.

⁴Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 303.

salmış ve sonuçta düşman ordusunun düzeninin bozulmasını sağlayabilmiştir. Bu sebeple Delhi Türk Sultanları bunun kötüye kullanılması ihtimaline karşı fil tekeli ellerinde tutmuşlardır. Hükümdarın izni olmaksızın yüksek rütbeli kumandalar bile fil sahibi olamazlardı¹.

Delhi Türk Sultanlığı'na tâbi Hindu Racialıklarının her yıl eyaletlerinin vergisi olarak belli sayıda fili Delhi Sultanı'na gönderdikleri bilinmektedir. Firuz Şah Tuğluk, Bengal'e ikinci defa düzenlediği seferde 40 fil ele geçirmiş ve bölgenin hâkimi İskender Şah'ı itaate alarak her yıl Delhi'ye 40 fil göndermesi hususunda onunla 1359 tarihinde bir anlaşma yapmıştır². Sultan Firuz Şah Tuğluk ikinci Leknevi seferine çıktığında ordusunda 470 fil, Thatta seferi sırasında ise 480 fil vardı³. Böylesine büyük bir önem taşıyan filler, hanedanlığın askeri faaliyetlerinde başarıyı getiren önemli etkenler olarak görülmüştür.

2.2.2. Firuz Şah Döneminde Gulam ve İkta sistemi:

Fîrûz Şah Tuğluk dönemindeki önemli hususiyetlerden biri de Orta Çağ İslam Devletlerinde görülen Gulam sisteminin geliştirilmesidir. Sultanlığın değişik yörelerinden merkeze getirilen köleler burada eğitimden geçiriliyor ve daha sonra kabiliyetlerine göre istihdam edilmişlerdir. Sayıları 180 bini bulan bu kölelere "Bendegân-ı Fîrûz Şâhî" denilmiştir. Ancak bu gulamlar zaman zaman sıkıntılara sebep olmuşlardır⁴, diyen Köprülü, bu konu ile ilgili sıkıntıların ne olduğuna değinmemiştir. Fikrimizce bu sıkıntıların neler olduğu konusunda; gulamların isyan çıkarması, hükümdara karşı gelmesi veya komutan sıfatıyla idareyi ele geçirmek istemeleri diyebiliriz.

Sultan Firuz Şah Tuğluk zamanında gulam sistemi büyük ölçüde gelişme göstermiştir. Eyaletlerdeki ikta sahipleri ve kumandanlar savaşlarda esir toplayarak sultana göndermeye teşvik ediliyor, karşılığında da bu esirlerin değeri kadar yıllık vergiden muaf tutuluyorlardı. Bu şekilde merkeze gönderilen kölelerin önemli bir

¹Qureshi, 143; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 304.

² Afif, 161,163; Simon Digby, *War Horse and Elephant in the Delhi Sultanate*, Karachi, 1971, 63; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 305.

³ Afif, 111-197; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 304.

⁴ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 142.

bölümü, dini ve mesleki eğitim aldıktan sonra yeteneklerine göre çeşitli işlerde, özellikle saraya bağlı kârhâne adı verilen imalathane ve atölyelerde çalıştırılmışlardır. Nitekim 12 bin gulam farklı zanaatlarda ustalaşmışlardır. Kimisi ise, kâtiplik veya dini ilimler alanında yetiştirilmiştir.

Başkent ve eyaletlerdeki gulamların sayısı sultan Firuz Şah Tuğluk devrinde 180.000'i bulmuştur. Bunların 40.000'i devamlı olarak sarayda sultanın hizmetine hazır bulunmuşlardır. Sultan sefere çıktığında ise onun muhafızlığını yapan bir kaç bin gulamı da ona refâkat etmiştir¹. Şems-i Sirac Afif'in ifadesine göre hiçbir hükümdar devrinde bu kadar çok sayıda gulam toplanmamış ve ülkede gulamların görev yapmadığı bir tek devlet dairesi kalmamıştır. Sultan Firuz Şah Tuğluk ayrıca gulamların işlerini yürütmek ve kayıtlarını tutmak için Divan-ı Bendegân denilen ayrı bir daire kurmuş ve yeni görevliler tayin etmiştir². Bunun yanı sıra Firuz Şah Tuğluk zamanında gulamların maaşları, mertebelerine göre 20 ile 100 tenge³ arasında değişmekteydi⁴.

Firuz Şah Dönemi'nde gulam sistemi dışında İkta sistemi de yer alan hususlardan biridir. Genel olarak Delhi Türk Sultanlığı'nda askerler başlangıçta geçimlerini kendilerine tahsis edilen iktalardan sağlamışlardır. Ancak sonraki yıllarda bu sistemin suiistimallere yol açması sebebiyle askerlere maaş ödenmeye başlanmıştır. İktalardan ise daha çok emir melik han gibi yüksek rütbeli ordu kumandanları faydalanmaya devam etmişlerdir. Sultan Firuz Şah Tuğluk ise iktâ sistemini tekrar geçerli hale getirmiştir. Bu hükümdar zamanında "vechî" denilen devamlı askerler maaşlarını kendilerine verilen "ıtlâk"⁵ adı verilen belgeyi göstererek iktâlardan alırlardı⁶.

Sultan Firuz Şah, iktâ sistemine önem vermiş ve iktâlara yakın adamlarını ve memluklarını tayin etmiştir. Ancak iktaları babadan oğula geçer hale getirmesi onun haleflerinin zamanında ikta sahiplerinin bağımsız hareket etmelerine ve devletin zayıflayıp ülkenin parçalanmasına sebep olmuştur⁷. Firuz Şah'ın ikta sisteminin

¹ Afif, 270-271; Qureshi, 68; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 296.

² Afif, 271; Banerjee, 83; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 296-297.

³ Gazneliler, Altın Orda hanları, Timurlular ve Akkoyunlular tarafından kullanılan, bugün Kazakistan'ın para biriminin adı olan gümüş sikkedir.

⁴ Afif, 270; Qureshi, 68; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 297.

⁵ Qureshi, bu terimin bir çeşit çek olduğu görüşünü belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Qureshi, a.g.e. 155.

⁶ Afif, 296-297; Banerjee, 128; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 315-316.

⁷ Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 334; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 333.

babadan oğula geçmesine müsaade etmesi, kaynaklarda oldukça adil olduğu belirtilen Firuz Şah Tuğluk'un adalet anlayışını zedelemiştir.

2.3. Firuz Şah Dönemi Dış mücadeleler

Muhammed Tuğluk Şah'ın ani ölümü ile birlikte Delhi Türk sultanlığı gerek içerde gerek dışarıda pek çok tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tehlikelerin başında bir dış tehdit oluşturan Moğollar gelmektedir. Bu sürecin bir çöküş yaratmaması için en kısa sürede Firuz Şah Tuğluk başa geçmiştir. Böylece Moğollar başta olmak üzere dışarıdan gelen tehlikelere karşı konulmaya çalışılmıştır.

2.3.1. Firuz Şah Dönemi Moğollar ile Mücadele

Firuz Şah tahta çıktıktan sonra hem içerde hem dışarıda bazı sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Dışarıdaki sorunlardan biri de Moğollar olmuştur. Moğollarla yapılan mücadeleler ile ilgili Afif eserinin 4. girişinde halkın, Firuz Şah'ın tahta oturmasından hoşnut olduğunu aktarmıştır. Ancak bununla beraber yürekler Moğol askerlerinden dolayı endişe doluydu. Zira Moğol askerleri köyleri yağmaladıktan sonra Delhi civarındaki askeri bölgelere doğru yaklaşmaktaydılar¹.Bütün hanlar ve melikler toplanmışlardı. Sultan Firuz'a bu olaylar, Moğollarla savaşması gerektiğini gösteriyordu. Sultan'ın askerleri; cesurlar taifesinden, yürekliplerden, Givler zümresinden (Giv cesur bir İran pehlivanı adı), güçlülerden, gaziler fırkasından, savaşanlardan ve bütün han ve pehlivanlardan, dilâverlerden, savaş isteyenlerden, bütün hizmetçi ve uşaklardan oluşuyordu. Bunlar silah bağlamışlar, atlara zırh giydirmişler ve Filleri de muhabbetle süslemişlerdir. Ayrıca bütün ağır silahlı atlılar ve namlı piyadeler hazırlandılar. Sultan Firuz Moğol askerleri ile çarpışmış, her iki ordu arasında büyük bir savaş ve sayısız kıyım meydana gelmiştir. Verilen büyük çaba neticesinde hazreti Süphan'ın fermanıya, yüce Rahmanın tesir ve Rahmetiyle ve Sultan Firuz'un talihinin sırlarından dolayı Moğollar hezimete uğratılmıştır. Moğollardan her biri at takımını ve eşyalarını bırakmışlardır. Sultan Firuz Şah için gaybi bir fetih gözükmüş, mutlu günlere kapı aralanmıştır. Moğollara esir düşmüş olan büyük Pazar halkının bütünü kurtarmışlardır. Firuz Şah'ın ilk fethi ve güzel

¹ Afif, 48.

yardımı bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu fetihle halkın arasında büyük bir sevinç gözükmüş bununla birlikte Sultan Firuz fetih ve nusretle, bütün asker ve fillerle Delhi semtine geri dönmüştür¹.

2.3.2. Firuz Şah Dönemi Bengal Seferi (Şemseddin İsyanı)

Sultan Firuz Şah sakin bir insan olmasına rağmen daima sınırlarını genişletme çabası içerisinde olmuştur. Bu amaçla II. Muhammed'in ölümünden sonra elden çıkan eyaletlerden Bengal'e 1353-1354 ile 1359-1360'da olmak üzere iki sefer düzenlenmiştir². Bu konu ile ilgili olarak Orhan F. Köprülü, Firuz Şah'ın kesin bir sonuç elde edemediğini belirtirken³; Merçil, konuyu biraz daha detaylı bir şekilde açarak askeri alanda büyük başarıları görülmeyen Firuz Şah Tuğluk'un, saltanatı süresince daima barış ve istikrar arayışı içerisinde bulunduğunu ifade etmiştir⁴.

Askeri anlamda güçlü bir şahsiyet olmamasına rağmen kendi döneminde bir takım seferler gerçekleştirmiş olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan ilki Bengal'e⁵ yapılmıştır⁶. Bu bölgenin hâkimi İlyas 1345'te Batı Bengal'de bağımsızlığını ilan etmiş sonra da Doğu Bengal'i 1352'de toprakları içerisine katmıştır. Bunun ardından Tirhut'u da istila etmiştir⁷.

¹ Afif, 49.

² Banarjee, 28-36; Majumdar, "Firuz Shah" The History and Culture of the Indian People, The Delhi Sultanate, Yy, Ty, 91-92; *Türk Ansiklopedisi*, "Tuğluklular", 453; Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141; Merçil, 333; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 14.

³ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 14.

⁴ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141; Merçil, 333.

⁵ Hindistan'da Ganj ve Brahmaputra nehirlerinin aşağı mecraları ile ortak deltalarını ihtiva eden Bengal, ormanlık, bataklık ve nüfusça kalabalık bir bölge olup 650'den itibaren Pala ve Sena Hanedanları tarafından idare edilen bir sultanlıktır. Sena Hanedanına mensup olan Ballal Sen, Gavr (Leknevti) şehrini kurarak burayı bölgenin merkezi ilan etmiştir. Bengal uzun zaman genellikle Delhi Sultanları tarafından gönderilen valiler ve sultanlar tarafından yönetildi. Halaç kumandanı Muhammed Bahtiyar tarafından 1203-1204 yıllarında Türk hâkimiyetine alınan ve Delhi sultanlığına bağlanan Bengal, Gıyaseddin Tuğluk tarafından Biri batıda Leknevti, biri doğuda merkezi Sonargaon olmak üzere iki valiliğe ayrılmıştır. Ancak onun 1325'te ölümünden sonra Doğu Bengal Fahreddin Mübarek Şah'ın, Batı Bengal ise Alâeddin Ali Şah'ın eline geçti. Fahreddin Mübarek Şah 1337'de, Alâeddin Ali Şah da 1340'da bağımsızlığını ilan etti. Ayrıntılı bilgi için bkz: Enver Konukçu, "Bengal Sultanlığı", *DİA*, V, 437-439.

⁶ *Türk Ansiklopedisi*, "Firuz Şah Tuğluk", 352; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667; Merçil, 333; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 14.

⁷ Banarje, 29; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667; Merçil, 333.

Sultan Firuz Şah devrinde ordudaki yapıya bakıldığında Memluklar hariç 80.000 atlı asker bulunmaktaydı. Birinci Bengal ve Thatta seferlerinde ise Sultan Firuz Şah Tuğluk'un ordusunda 90.000 süvari vardı. Burada bir nevi orduyu güçlendirmek adına çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Ancak daha sonra Sultan Firuz Şah Tuğluk'un 1388'de ölümünden sonra çıkan taht kavgalarının orduyu önemli ölçüde zayıflattığı ve asker sayısının önemli ölçüde azalmasına sebep olduğu görülecektir¹.

Muhammed Tuğluk'un ölümünden sonraki karışıklıklar esnasında Bengal'de hâkim olan İlyas Hacı, bağımsızlığını ilan ederek Şemseddin unvanını almıştı. Güçlendirmiş olduğu büyük bir ordunun başında buraya yürüyen Firuz Şah, devletin büyüklerine ve ileri gelenlerine bir beyanname neşrederek, İlyas Hacı'nın halka karşı yaptığı zulümlerden dolayı kendisini cezalandırmak amacıyla geldiğini ilan etmiştir. Ayrıca kendisine sadakat gösterecek olanlar için de birtakım vaatlerde bulunmuştur. Kuvvetlerini İkdala kalesi'nde toplayan İlyas Hacı, hükümdarın sahte bir *ric'at* hareketine inanarak kaleden çıkmış ve onu takibe koyulmuştur. Müsait bir yerde cephe alarak savaşı kabul eden Delhi ordusu, şiddetli bir çarpışmadan sonra galip gelmiş ve İlyas Hacı'yı tekrar kaleye sığınmaya mecbur etmiştir². Neticede ise Firuz Şah bu seferden tam anlamıyla bir sonuç elde edemediği için Delhi'ye geri dönmüştür³. Mehmet Fuat Köprülü'nün açıklamasına göre başkumandan Tatar Han'ın bu bölgeyi ilhakı ısrarına rağmen Sultan Firuz Şah'ın kaleyi muhasara ederek sıkı hücumlar ile kesin bir netice elde edebileceği yerde, geri dönmesinde etkili olan etmen hükümdarın, bataklık topraklar olarak nitelendirdiği bölgenin hiçbir işine yaramayacağını düşünmesidir⁴. Aradan beş yıl geçtikten sonra Bengal'e ikinci bir sefer yapılmış bu kez Firuz Şah Bengal'i istila etmiştir⁵. Doğu Bengal'in ilk müstakil hükümdarı Fahreddin'in damadı Zafer Han, Şemseddin İlyas'tan şikâyet ve kendisinin himayesini istemesi üzerine Delhi'ye gelmiş ve çok iyi karşılanmıştır. Bu istek üzerine Firuz Şah, 70.000 suvari ve 470 fil ile birçok piyadeden ve iyi hazırlanmış bir hafif donanma ile Bengal'e yürümüştür. Ancak o esnada Şemseddin ölmüştür. Bu sırada Bengal hükümdarı olan İlyas Hacı'nın oğlu olan İskender Şah, saldırıyı haber alarak hediyeler ve ricalar ile Sultanı harpten vazgeçirmeye

¹ Nizameddin Şami, *Zafername*, İng. trc. Elliot Dowson, a.g.e. III, 498, 229; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 300.

² Banerjee, 32; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 666-667.

³ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667; Merçil, 333.

⁴ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667.

⁵ Bakkarî, 49; *Türk Ansiklopedisi*, "Firuz Şah Tuğluk", 352; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667; Merçil, 333.

çalışmıştır. Fakat sultanı ikna etmekte başarılı olamamıştır¹. Ordusu ile birlikte babası gibi İkdala'ya çekilmek zorunda kalmıştır². Uzun ve zahmetli bir muhasaradan sonra İskender burada bir anlaşma yapmaya muvaffak olmuştur. Harbin başlıca sebebi olan Zafer Han kendisine iade edilen Samargaon'a gitmektense, Delhi'ye dönüp orada yaşamayı tercih etmiştir³. Firuz Şah 1360'ta ikinci defa olarak hiçbir netice almadan payitahtına dönmek zorunda kalmış ve Bengal'den kesin olarak vazgeçmiştir⁴. Son olarak İskender ile yapılan anlaşmaya göre her yıl hükümdara vergi olarak kırk fil verecek ayrıca sultan'a tabii olacaktır. Firuz Şah Bengal dönüşünde Cavnpur'dan⁵ Orissa üzerine yürüyerek burayı işgal etmiştir. Orissa Racası da barış isteyerek yıllık yirmi fil vermek üzere vergiye bağlanmıştır⁶.

2.3.3. Firuz Şah'ın Nagarkot ve Thatta Seferleri

Sultan Firuz tarafından son olarak 1363'te Nagarkot-Kangra ve 1366-1367'de Thatta'ya sefer düzenlenmiştir⁷. Muhammed Tuğluk tarafından 1337'de zapt edilmiş olan Nagarkot Kalesi, onun son zamanlarında tekrar bağımsızlığını kazanmış ve racasının eline geçmişti. Her sene binlerce Hindli'nin ziyaret ettiği meşhur bir mabedi ihtiva ettiğinden dolayı, dindar hükümdarın husumetini çeken bu kale, sultanlık ordusu tarafından 6 ay muhasara edilmiştir. Fakat muhasaranın uzaması ve racanın gelip dehalet etmesi üzerine muhasara kaldırılmış ve hükümdar 1361'de Delhi'ye dönmüştür⁸.

Firuz Şah'ın ordusu, açlık ve salgın hastalıklar yüzünden çok zayıflamış ve atların ölümü sebebi ile süvari kuvvetinin ¾'ünü kaybetmiş bulunuyorlardı. Buna rağmen

¹ Banerjee, 30-31; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, 302.

² M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667; Merçil, 333.

³ Banerjee, 36.

⁴ Banerjee, 36; *Türk Ansiklopedisi*, "Firuz Şah Tuğluk", 352; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667; *Türk Ansiklopedisi*, "Tuğluklular", 453.

⁵ Banerjee, 34; Hindistan'ın Utar Pradeş eyaletinde bir şehir. Eyaletin başşehri Leknev'in 70 km. güneybatısında ve Ganj nehrinin sağ kıyısında kurulmuştur. Utar Pradeş'in en büyük şehirlerinden biri olan Kanpûr (Cavnpur) aynı zamanda adını verdiği idarî birimin de merkezidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Kanpûr", *DİA*, XXIV, 313-314.

⁶ Merçil, 333.

⁷ Afif, 185-186; Bakkarî, 50; *Türk Ansiklopedisi*, "Firuz Şah Tuğluk", 352; *Türk Ansiklopedisi*, "Tuğluklular", 453; Farooqî, 130; Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 141.

⁸ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667.

ilk büyük karşılaşmada Hind kuvvetleri gerileyip müstahkem mevkillerine sığınmaya mecbur olmuşlardır. Bu vaziyette yeni bir hücumla cesaret edemeyen Firuz Şah, bir taraftan ordusunu düzenleyip, dinlendirmek ve diğer taraftan da yeni kuvvetlerin kendisine katılmasını beklemek üzere Gucerat'a çekilmeye karar vermiştir¹. Fakat Hindli kılavuzların ihaneti yüzünden yolunu şaşırarak ordu, yiyecek ve içecek temini hususunda bütün imkânlardan mahrum olan Rann sahasına düşerek büyük bir zorluk ile ve çok büyük zayıflıkla Gucerat'a varabilmiştir². Burada büyük mâli fedakârlıklar ile ordu yeniden teçhiz ve takviye edilmiş ve 6 aydan beri ordudan hiçbir haber almamış olan Delhi'de, bu münasebetle büyük şenlikler yapılmıştır³.

Bu seferlerin galibiyet ile sonuçlandığını ve burada üstünlüğünü kabul ettirdiğini belirten Köprülü⁴ gibi Merçil de, Nagarkot'a 1361'de bir sefer yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca bir süre sonra da Firuz Şah'ın doksan bin süvari, 480 fil, büyük sayıda piyade ve gönüllülerden oluşan bir ordu ile Thatta üzerine bir sefer tertiplelediğini ifade etmiştir⁵. Bunun yanı sıra İndus Nehri üzerinde de büyük bir filo meydana getirilmişti. Merçil'in ifadesiyle, Sind Câmları'nın hükümdarı Câm Mali ve yeğeni Babiniya da bu tehlike karşısında büyük bir ordu toplamıştır⁶. Köprülü, bu ordunun, hücumu karşılamak üzere 20.000 süvari ve 400.000 piyadeden oluştuğunu belirtmiştir⁷.

Thatta Seferi, Firuz devrinin askeri bakımından 1371-1372 tarihleri arasında yapılan en mühim ve en son olaydır⁸. Thattalıların Muhammed Tuğluk zamanında Delhi Sultanlığına karşı büyük zorluklar çıkarmış olmaları, Firuz Şah'ın intikam seferine girişmesinin başlıca nedenidir. 90.000 süvari, 480 fil ve en büyük sayıda piyadeden oluşan ve içinde birçok gönüllülerin bulunduğu ordu yeni yapılmış 5000 gemiden teşekkül hafif bir filo tarafından yardım görmekteydi⁹.

Gucerat'tan tekrar Thatta'ya doğru ilerleyen ordunun Zafer Han ve İmad al-mulk kumandalarındaki bir bölümü Sind Şehri Bhakkar altından geçerek Hintliler ile harbe girişmek istedi ise de, Firuz Şah buna mani oldu ve kurulan bir harp meclisinin kararı

¹ Bakkarî, 50; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667; Merçil, 334.

² Afif, 204.

³ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667.

⁴ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141.

⁵ Bakkarî, 50; Banerjee, 37.

⁶ Merçil, 334.

⁷ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667.

⁸ Afif, 190-194; *Türk Ansiklopedisi*, "Firuz Şah Tuğluk", 352.

⁹ Banerjee, 37.

ile İmad al-mulk Delhi'ye gönderilerek oradan yeni takviye kuvvetleri getirildi. Sefere çıkılırken Delhi muhafızlarına bırakılmış olan Han-ı Cihan Makbul'ün bu husustaki hizmeti çok büyüktür¹. Ordu ve hükümdar ile irtibatın kesilmiş olduğu en buhranlı zamanlarda işleri büyük bir basiret ve muvaffakiyetle idare etmiş olan bu değerli devlet adamı, sultanlığın farklı sahalarından büyük bir kuvvet toplayıp Sind'deki orduyu takviye etmiştir². Yeni takviye kuvvetler almış olması ve bu durumun Câm Mali tarafından öğrenilmiş olması ile birlikte vaziyetin ümitsizliğini gören Cam Babiniya, bu ezici kuvvetle mücadeleye girişmekten ise teslim olmayı daha doğru bulmuştur³. Ayrıca yıllık haraç olarak 400 000 Tenge vermeyi de kabul etmişlerdir⁴. Ona karşı büyük lütuflar ve iltifatlar göstermekle beraber kendisi ile birlikte onu Delhi'ye getiren Firuz Şah, Babiniya'nın kardeşini onun yerine Cam'lığa tayin etmiştir⁵. Bazı tarihçiler, bu Hind prensinin sonradan eski mevkisine iade edildiğini ve 15 yıl daha hüküm sürdüğünü kaydederler⁶.

Bu tehlikeli sefer, Firuz Şah'ın girişmiş olduğu son askeri harekâttir. Kumandanları bir aralık Dekken'deki Behmeni Sülalesi'ni⁷ Delhi Sultanlığı'nın hâkimiyetini tanımaya mecbur etmek için Devletabad'a karşı bir harekât yapılmasını ona teklif ettilerse de Müslümanlara karşı savaş açmamaya kesin bir şekilde karar vermiş olduğunu bildiren hükümdarın bu kararı karşısında hiçbir şey yapamamışlardır. Fakat o yalnız Müslümanlara değil Hintlilere karşı da herhangi bir askerî harekâta girişmekten çekiniyordu. Bunun arkasında yatan sebebin ise bir tarafının Hintli olmasından kaynaklıdır.

Firuz Şah'ın uzun saltanatı zamanında, Delhi Sultanlığı eski gücünü kaybetmiş ve nüfus sahası çok daralmıştı. Lakin o, iç işler ile meşgul olmayı, yeni askerî maceralara atılmamayı tercih ediyor ve saltanat yıllarını sükûn içinde geçirmeye çalışıyordu⁸. Onun bu arzusuna rağmen son yıllarda iç işlerde büyük karışıklıkların baş gösterdiği ve ihtiyar hükümdarın, bunlardan çok üzüntü duyduğu görülmüştür. Firuz Şah, gerek mizacının zaafı, gerek ihtiyarlığı sebebi ile bütün devlet işlerini

¹ Afif, 190-191.

² M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667.

³ Banerjee, 37; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667; Merçil, 334.

⁴ Merçil, 334.

⁵ Bakkarî, 50.

⁶ Afif, 194-204; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 667.

⁷ Hindistan'ın Dekken bölgesinde 1347-1527 yılları arasında hüküm süren bir hanedanlıktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Behmeniler" *DİA*, V, Türkiye Diyanet Vakfı, 353-354.

⁸ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 668.

Han-ı Cihan Makbul'ün eline bırakmıştır. Bütün devlet işlerini yürüten sadık vezir Han Cihan Makbul 1372-73'te ölmüştür. Yerine geçen oğlu da babasının "Han Cihan" unvanını almıştır¹. Devlet nüfuzunu adeta kendi elinde toplayan Han-ı Cihan'ın bazı hareketleri ve bilhassa gurur ve azameti, askerî aristokrasi arasında büyük hareketlenmeler uyandırıp ve büyük rekabetler yaratmıştır². Firuz Şah, bir süre sonra büyük oğlu Feth Han'ı kaybetmiştir. Daha sonra 1377'de Etâva ve 1380'de Katehar'a sefer düzenleyen Firuz Şah oğlunun ölümü ile çok sarsılmıştır³. Ayrıca ihtiyarlığı sebebiyle hareketlerini artık kontrol edemiyor ve devletin yükünü taşıyamıyordu. Sonuç olarak bütün kuvvet ve kudret Han Cihan'ın elinde toplandı. Onun sorumsuzca hareketleri, gurur ve azameti kendisine karşı bir muhalefet oluşturmuştu. Han cihan, Şehzade Muhammed'in ve muhaliflerin kendi aleyhine bir suikast hazırladıklarına Firuz Şah'ı inandırdı⁴. Han-ı Cihan, hem kendi muhaliflerini hem de onları himaye eden şehzade Muhammed'i ortadan kaldırmak için bunların kendi aleyhine bir suikast hazırladıklarına sultanı inandırmakla kalmayıp ayrıca yakalanmaları için emir almıştır. Lakin bu hareket, şehzadenin kurnazca ve cesur bir oyunu ile neticesiz bırakılmıştır. Oldukça maharetli bir düzenle babasının huzuruna çıkabilmiş olan şehzade, onun ayaklarına kapanarak Han-ı Cihan'ın kendi aleyhindeki planlarını anlatarak, yakalanması için emir almayı başarmıştır⁵. Şehzade Muhammed'in de bu girişimleri ile Şehzade Muhammed, babasını ikna etmekte daha üstün gelmiş ve Han Cihan, 1387'de Delhi'yi terk etmek zorunda kalmıştır⁶. Bunu vaktinde haber alması Han-ı Cihan'ın, Delhi'den yakalanmadan kaçabilmesine imkân sağlamıştır.

Resmen veliaht ilan edilerek devlet işlerini tam bir bağımsızlık ile alan genç şehzade kendini zevk ve sefahate kaptırarak birtakım destekçilerinin yüksek mevkilere çıkarmıştır; etrafını alan birtakım vasıfsız çıkarıcıların baskıları ile kötü hareketlerde bulunmaya, kendisine sadık eski ve tecrübeli askerî ricale kıymet vermemeye başlamıştır. Bu vaziyet sonucunda birbirine düşman zümreler türeyerek devletin iç bünyesinde birtakım huzursuzluklar, hatta ordu içinde silahlı mücadeleler baş göstermeye başlamıştır. Nihayet bu korkunç vaziyeti düzeltmesi için eski

¹Esterebadî, 493; Merçil, 334.

² M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 668; Merçil, 334.

³ Esterebadî, 493-494.

⁴Esterebadî, 497-498; *Türk Ansiklopedisi*, "Firuz Şah Tuğluk", 352; Merçil, 334.

⁵ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 668.

⁶Esterebadî, 498; Merçil, 334.

kumandanların ihtiyar sultana müracaatları ve onun müdahalesi üzerine orduda sükûn ve düzen geri gelmiştir. Fakat genç şehzade de Delhi'den kaçmaya mecbur olmuştur. Yaşı ve sıhhî vaziyeti, devlet yükünü taşımasına imkân vermeyen Firuz Şah, diğer oğlu Feth Han'ın çocuğu Tuğluk Şah'ı tahta çıkarmak suretiyle son vazifesini yaparak bu olaylardan bir süre sonra da 1388'de vefat etmiştir¹.

İhtiyar hükümdarın ölümü, rakip şehzadeler ve askerî fırkalar arasındaki büyük mücadelelerin şiddetle başlamasına ve daha Timur istilasından evvel, esasen Firuz Şah devrinde küçülmüş ve zayıflamış olan Delhi Sultanlığı'nın tamamen perişan bir hale gelmesine sebep olmuştur. Daha doğru bir ifade ile devletin bünyesinde tamamen var olan hastalık, onun ölümü ile daha çabuk ortaya çıkmıştır².

¹ Bakkarî, 51; *Türk Ansiklopedisi*, "Firuz Şah Tuğluk", 352.

² Afif, 191-192; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 668.

III. BÖLÜM

FİRUZ ŞAH DÖNEMİ'NDE KÜLTÜR VE İMAR FAALİYETLERİ

3.1. Firuz Şah Tuğluk Dönemi'nde İdarî, Sosyal, Kültürel Hayat

Firuz Şah Tuğluk'un devlet yönetimi konusunda pek fazla hırslı olmayışı ve Allah korkusu ile içinde büyük bir merhametin oluşu¹ devletin idarî, sosyal ve kültürel hayatını da bu doğrultuda şekillendirmesine sebep olmuştur. Ayrıca tebaasına olan merhameti de kendisinin halkı tarafından sevilmesini sağlamıştır. Hüküm sürdüğü 38 yıl² boyunca halkının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.

3.1.1. Firuz Şah Dönemi Coğrafyası ve Toplum Yapısı

Hindistan, Güney Asya'da bulunan ve kuzeydoğusunda Doğu Pakistan'ın, kuzeyinde Nepal ve Çin'in, kuzeybatısında Batı Pakistan'ın, güneyinde Hind Okyanusu'nun, doğusunda Bengal Körfezi'nin, batısında Umman Denizi'nin yer aldığı bir coğrafya üzerinde yer almaktadır³.

XI. ve XII. Yüzyıllarda Hint toplumu sıkı bir kast temeli üzerine kurulu idi. Birûni'ye göre Hindû kast sistemine dâhil olanlar şehirlerde yaşıyorlardı ve geniş

¹ Prasad, 176.

² Esterebadî, 501.

³ *Türk Ansiklopedisi*, "Hindistan", XIX, 255.

imkânlara sahiptiler. Diğerleri ise şehirlerin varoşlarında yaşamaya zorlanıyorlardı. Zira kast dışı Hindûlar'ın buldukları yeri kirlettiklerine inanılmıştır.

Müslümanların ise fethettikleri şehirlerin halkına müsamahakâr davranmaları özellikle kast dışı Hindûlar'ı cezp etmiş ve İslam'ı kabul etmelerini sağlamıştır¹.

Hindistan, İslam araştırmalarına gerek nicelik gerekse nitelik bakımından büyük katkıda bulunmuştur. Bölgede XIX. Yüzyıla gelinceye kadar İslam eğitimi ve araştırmaları sahasındaki ihtiyaç köklü bir geleneğe sahip olan medreseler yoluyla karşılanmaktaydı. Kendi içerisinde bazı değişimler yaşayarak günümüze kadar devam eden Hint medreselerinin gelişiminde, Moğol istilası sebebiyle ülkelerinden kaçıp buraya yerleşen Orta Asyalı İslam âlimlerinin büyük payı vardır². İslam ülkelerinin ilmi çalışmalarının yanı sıra başlıca yaklaşımlarından biri de ele geçirdiği yerlere atamalar yaparak teşkilatlanmayı gerçekleştirmişlerdir³.

Hindistan ve Çin'in Arap dünyası ile İslam öncesine dayanan ticari ilişkileri İslami dönemde de sürdü ve bu ülkeler İslamiyet'le Arap ve İranlı tüccarlar vasıtasıyla tanışmışlardır. Emeviler zamanında Sind bölgesinin fethiyle (710-711) başlayan Hindistan'daki İslamlaşma süreci Gazneliler, Gurlular, Delhi sultanları ve Baburlüler'le devam etmiştir. Çin'in önce kıyı bölgelerine ticaret amacıyla gelen Müslümanlar yerli kadınlarla evlenerek zamanla buraya yerleşmişler ve kurdukları kolonilerle İslamiyet'in yayılmasında rol oynamışlardır⁴.

3.1.2. Firuz Şah Tuğluk Dönemi'nde Sosyal Yapı

İslam Devletlerinde insan hayatının her devresi dini kurallar tarafından kontrol edilmiştir. Müslüman topluluklarında otorite ancak anlaşmayla elde edilir ve biat edilmeden kimsenin hâkimiyet kurmaya hakkı yoktur. İslamiyet'te iktidar,

¹Nızamı, 86.

² Abdülhamit Birışık, "Hindistan", *DİA*, XVIII, 94.

³ Cüzcani, 175.

⁴ Azmi Özcan, "İslam", *DİA*, XXIII, 29.

Müslümanların arzusuna bağlıdır ve hiçbir ailenin, sınıfın veya ırkın tekelinde değildir. Çünkü Allah karşısında bütün inananlar eşittir¹.

Firuz Şah dönemi sosyal yapısına bakıldığında halkın refahı için ve bunun yanında İslam dininin gerektirdiği adalet anlayışı için toprak sisteminde bir takım değişiklikler yapılmıştır². Bu değişikliklerin yapılmasın da Firuz Şah'ın kişilik ve karakteristik özelliği³ büyük bir rol oynamaktadır.

Devlet işlerinde İslam hukukuna önem veren Sultan Firuz Şah Tuğluk, önceki devirlerde kamulaştırılan mülk, idrârât gibi araziler yanında vakıf arazileri de eski sahiplerine ya da onların varislerine geri vermiştir⁴.

Tuğluk devrinde hâlisaya⁵ toprakların idaresinde önemli bir gelişme olmamıştır. Sultan Firuz Şah Tuğluk ise kendisinden önceki hükümdarların uygulamalarını değiştirerek hâlisaya durumuna getirilmiş olan dini kurumları ve arazileri eski sahiplerine veya bunların mirasçılara iade etmiştir. Yani, muhtemelen Sultan Muhammed Şah Tuğluk zamanında hâlisaya dönüştürülen şeyh Cemaleddin'in Uça'da bulunan tekkesine gelir sağlayan köy ve bahçeler, sultan Firuz Şah Tuğluk tarafından tekkenin ihyası amacıyla adı geçen şeyhin oğullarına tahsis edilmiştir. Ayrıca bu hükümdar döneminde askerlere maaşlarına karşılık bazı hâlisaya köylerin tahsis edildiği de görülmektedir⁶.

Firuz Şah'ın yumuşak yönetimi, tebaası ile ilişkilerinde de kendini hissettirmiştir. Ceza kanunları hafifletilmiş, devlet müesseseleri halkın ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilecek bir duruma getirilmiştir. Suçlulara işkence edilmesi yasaklanmış, memurların halka iyi davranması emredilmiş, adalet sistemi hızlı ve kolay işler hale getirilmiş, kurulan birçok hayır kurumları ile hastaların, işsizlerin ve fakirlerin sıkıntıları hafifletilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda fakir ailelerin kızlarının çeyiz masraflarını karşılamak için Divan-ı Hayrat, Fakirlere borç para vermek için de Divan-ı İstihkak isminde kurumlar oluşturulmuştur⁷. Hastaneler yaptırarak buralara

¹ M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, İstanbul, ty, 295-296.

² Afif, 373-379.

³ Prasad, 176-177.

⁴ İbn Battuta, Rihle, III, trc., II, 165; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 334.

⁵ Doğrudan doğruya hükümdarın tasarrufunda olan arazilere hâlisaya denilmekteydi. Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluş yıllarında Delhi ve etrafındaki köyler hâlisaya arazi idi.

⁶ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 330.

⁷ Afif, 349-367; Farooqı, 130; Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141-142.

uzman doktorlar tayin etmiştir. Ayrıca dârûhâne denilen dispanserlerde hastalara ücretsiz ilaç dağıtılmıştır¹.

3.1.3. Firuz Şah Dönemi İmar Faaliyetleri

Toplumların vermiş olduğu her türlü eserde mutlaka dini, sosyal ve kültürel yapılarının etkisi vardır. Ortaya çıkan her türlü eser bu kavramlar öncülüğünde ortaya çıkar. Bu nedenle yapılan araştırmalarda dönemin ve hanedanlığın bu yapılarını incelemek gerekmektedir.

Hindistan'da yaşamış olan bu hanedanlığın mimari yapısı incelendiğinde İslamiyet'in Delhi Türk Sultanlığı içerisinde etkin bir rol üstlendiği görülmektedir.

Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasında etkili olan en önemli faktör XII. ve XIII. Yüzyıllarda Orta Asya'dan Hindistan'a göç eden Müslüman ailelerdir. Bunlar o sıralarda gelişimini sürdüren Delhi Sultanlığı'na gereken idari kadroları sağlayarak ülkeye kültürel canlılık katmışlardır. Çünkü bu ailelerin önemli simaları hemen bir dinî kültürel tesir sahası oluşturmuş ve oturdukları yerin etrafında camiler, medreseler, tekkeler, zaviyeler ortaya çıkarmışlardır².

Bu döneme mimari açıdan bakılacak olursa; Delhi Türk Sultanlığı dönemi mimarisi, tarihi dönemlere bağlı olarak Muizziler, Memlük Sultanları, Halaciler, Tuğluklular, Seyyidler ve Lûdîler tarafından temsil edilmiştir. Yoğun İran tesiri taşıyan ve farklı eğilimlerine rağmen bir bütünlük arz eden bu sanat anlayışının en önemli eserleri başşehir Delhi ve çevresine dağılmış durumdadır³.

Firuz Şah döneminde kullanılan Hint İslam sanatı, ihtişam ve zenginliği⁴ kadar İslam sanatının diğer coğrafyalardaki sanat anlayışı ve zevklerinden olan farklılığıyla da dikkat çeker⁵. Bu durumun asıl sebebinin Hindistan'ın kendi mahalli sanatı ile İslam sanatının birlikte gelişmesi teşkil etmekte, ayrıca bunda Hindistan'a giren İslam sanatının İran ve Orta Asya üzerinden gelmiş olmasının da katkısı bulunmaktadır.

¹ Banerjee, 141.

² Banerjee, 140; K. A. Nızamı, "Hindistan", *DİA*, XVIII, 86.

³ A.Engin Beksaç, "Hindistan (Hint İslam Sanatı)", *DİA*, XVIII, 101.

⁴ Banerjee, 114.

⁵ *Türk Ansiklopedisi*, "Firuz Şah Tuğluk", 352.

Arap sanatıyla doğrudan teması olmayan Hint-İslam sanatı daha çok İran, Afganistan ve Orta Asya sanatı çevreleriyle temas halindedir. İslam dininin ve sanatının Hindistan'a girmesine vesile olan bu ülkelerin Müslümanları kendi yerli anane, zevk ve anlayışlarını da birlikte getirmişlerdir. Hindistan'ın kökleri çok eskilere giden Hindûizm, Jainizm ve Budizm'den tesirler alan sanat anlayışı, kısmen pasif kısmen de aktif olarak Hint-İslam sanatına dönüşürken bu dönüşümde İslamî tesirler içinde kendini en güçlü hissettiren muhit ise İran olmuştur¹.

İslam din ve kültürü Hindistan'a XI. Yüzyıldan itibaren Gazneli fetihleriyle girmiş olmasına rağmen burada İslam Mimarisinin başlaması XII. Yüzyılın sonlarını bulmuş ve ilk önemli eserler, güçlü bir devlet olan Delhi Sultanlığı'nın I. sülalesi (Memlük Sultanlar) döneminde yapılmıştır.

Delhi Türk Sultanlığı'nın üçüncü hanedanlığı olan Tuğluklu döneminde ise en erken örnekleri türbelerdir. XIV. Yüzyılın ilk yarısında yapılan Şeyh Rükniâlem Türbesi daha çok Pencap özelliklerini gösterir. Gıyaseddin Tuğluk'un kendisi için yaptırdığı, fakat tahta çıktığında Delhi'ye giderken hocasına devrettiği türbe, Tuğludan inşa edilmiş sekizgen bir gövdenin üzerine Tamburla yükseltilen bir kubbe örtülmek suretiyle meydana getirilmiştir. Tamamıyla İran ve Orta Asya özellikleri gösteren Çini Tezyinatlı binanın köşelerinden silindirik kuleler bulunmaktadır. Gıyaseddin Tuğluk'un Tuğlukabad'daki 1325 tarihli türbesi bu devrin en önemli binalarından biridir².

Hint-İslam mimari eserlerinin ihtişamını arttıran ve bunların dünyanın en güzel binaları arasında yer almasını sağlayan en önemli hususlardan biri kullanılan malzemenin birbiri ile gösterdiği ahenktir. Kırmızı kum taşının yanında aynı cins sarı ve gri taşlar sınırlı bir biçimde kullanılırken kırmızı kum taşı ile en çok uyum sağlayan beyaz mermer estetik ve sembolik bir değerle sıkça kullanılmıştır. Bilhassa türbe kubbelerinde beyaz rengin tercih edilmesinin, Hindû inançlarındaki ölüm ve ölümden sonra ruhun korunması anlayışıyla ilişkili olduğu son derece açıktır. Tuğluklu türbelerinde tamamlayıcı bir unsur olarak başlayıp daha sonra da sürdürüldüğü görülen kubbeler üzerindeki çömlek şeklinde ve meyve tasvirli âlemler de, ifade ettikleri bereket ve iyi talih anlamlarıyla Hindû geleneklerinden İslam

¹ Beksaç, 101.

² Banerjee, 137; Beksaç, 101-102.

binalarına geçmiş elemanlardır¹. Böyle bir durumda Firuz Şah Sultan devrinde de Hint gelenekleri² ile İslâmî anlayışın sentezi doğrultusunda sanat eserleri inşa edilmiştir.

Delhi Sultanlığı, Hindistan tarihini çok derinden etkilemiş ve önemli sosyal, ekonomik, siyasî değişikliklere yol açmıştır. Ülkedeki pek çok mahalli devletçik ortadan kaldırılarak merkezi idare geleneği geliştirilmiştir. Başta Delhi olmak üzere şehirler mimari eserlerle süslenmiş, bu arada Moğol istilasından kaçan âlimlere kucak açılmasıyla ilim ve kültür alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiş, ticaret hayatı canlanmıştır. Özellikle Delhi her açıdan zamanın en büyük merkezlerinden biri haline gelip milletler arası bir kimlik kazanmıştır³. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan⁴, Horasan ve Bağdat çevresinde Moğollardan kaçan âlimlerin Hindistan'a sığınmasının ardından ilmi gelişmelerin yanı sıra din eğitiminde de büyük mesafeler kat edilmiştir. Bu gelişme mimari alanda görüldüğü gibi sanat alanında da görülmüştür⁵.

İslâm kültürünün yaşadığı bölgelerdeki mimari, daha eski kültürlerden gelen inşa teknolojileriyle İslâmî akaidin o gün için gerektirdiği ihtiyaçların kavşak noktasında ortaya çıkmıştır. Yapı türlerindeki çeşitlilik, hanedanların veya devletlerin hüküm sürdükleri şehirlerin silüetlerinde beliren girintiler ve çıkıntılar, belirli sosyokültürel ideallerin yerel teknolojilerle birleşebildiği ölçüde zenginlik kazanmıştır.

Minare, kubbe ya da konut formları, insanların hangi kültür çevresinde yaşadığını anlatırken mimari dokuya yaklaştıkça belirginleşen kemer formları, taç kapılar ve diğer unsurlar ise, hangi kültür çevresi ya da dönemin üslûbuna yaklaşıldığını açıkça fark ettiren göstergelerdir⁶.

¹ Beksaç, 107.

² Firuz Şah Sultan'ın Annesinin bir Hintli olduğundan daha önce bahsetmiştik. Hint geleneklerinin Firuz Şah üzerinde etkisinin olması bu sebeptir. Her ne kadar İslamiyet'i benimsemiş olsa da tam anlamıyla kendisini Hint geleneklerinden soyutlamıştır demek yanlış olur.

³ Özcan, "Hindistan", 76.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *DİA*, XXXXI, 556-560.

⁵ Abdülhamit Birışık, "Medrese", *DİA*, XXVIII, 333.

⁶ Selçuk Mülayim, "Mimari", *DİA*, XXX, 92.

İslâm devletlerinin hüküm sürdüğü bölgelerde inanç sistemine elverişli mekânların yaratılması, belirli mimari anlayışlar ve yapı tiplerinin ortaya çıkışı zaman içinde şekil kazanmıştır¹.

Daha sonraki aşamada, Sultan ya da emirlerin inşa ettirdiği prestij yapıları ortaya çıkmıştır. Çalışmamızla ilgili olarak, bu anlamda Firuz Şah Tuğluk'un döneminde oluşturulmuş yapılara, ulaşabildiğimiz araştırmalar çerçevesinde değinmekte fayda vardır.

Tuğluklu dönemi cami mimarisinin en dikkat çekici örnekleri Begümpûr ve Hırki camileridir. Cihanpenâh'ta 1370'li yıllarda yaptırılan Begümpûr Cami Firuz Şah Tuğluk devrinde yapılmış olup yüksek bir kaide üzerinde yer alan üç kapılı geniş bir merkezî avluya göre tanzim edilmiştir. Güçlü İran tesiri gösteren eser avluyu çeviren revakların düzenlenişi, ibadet mekânının durumu ve ana binayı örten kubbeyi avludan gizleyen yüksek bir eyvan şeklindeki cephe düzenlemesiyle Hint cami mimarisi içinde önemli bir yere sahiptir. İran mimarisinin Hindistan muhitine güzel bir uyum örneği olan binanın plan şeması, daha sonra yapılacak olan mahallî sultanlıkların ve Babürlülerin önemli ve büyük camileri için esas teşkil etmiştir².

Firuz Şah Tuğluk'un bayındırlık işlerinde başarıları oldukça fazladır³. Ayrıca 19. Yüzyılda buhar gibi kuvvetler kullanılmaya başlanıncaya kadar aynı müddet içinde (38 yıl) bu kadar çok işin görülmemiş olduğu söylenebilir. Kendisine 200 kentin kuruluşu atfedilir. Bunlar arasında Delhi-Multan yolu üzerinde bulunan Fethabad; daha sonra aynı isimde devletin başkenti olacak olan Delhi'nin doğusunda Cavnpur; Delhi'nin 400 kilometre kadar kuzeybatısında Hisar-Firuze ve Delhi yanında Firuzabad gibi büyük kentler de vardır⁴. Bunlardan başka bayındırlık veya sosyal yardım işleri de yaptırmıştır: elli sulama bendi(baraj), kırk cami, otuz medrese, yirmi hangah(yoksullar için aşevi), yüz köşk(kervansaray ve han), beş darüşşifa (hastane) yaptırmıştır⁵. Ayrıca yüz makbere (türbe ve mezar), on hamam, yüz elli sulama

¹ Mülayim, 92.

² Beksaç, 102; Kortel, "Tuğluklular", 336.

³ *Türk Ansiklopedisi*, "Firuz Şah Tuğluk", 352.

⁴ Afif, 124-129; Esterebadî, 487-488; Banerjee, 138.

⁵ Banerjee, 141.

işlerinde kullanılmak üzere kuyu ve su biriktirmek için havuz, hazine ve yüz köprü de yapmış olduğu imar faaliyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır¹.

Bunlardan ayrı olarak Firuz'un yaptırmış olduğu birkaç yüz km. Uzunluğundaki dört büyük sulama şebekesi vardır ki her devir için büyük eser sayılır. Bunlardan biri Sütlec ırmağından ve öteki Cemne ırmağından suyu bir çöllük bölge içinde yeni kurulmuş olan Hisar Firuzeye getirmekte ve bütün o bölgeyi sulamaktadır.

Ayrıca Bayur'un çalışmasında yer verdiği bilgiye göre Şemsi Sirac Afif, Firuz Tuğluk devrini bolluk ve ucuzluk bakımından Alâeddin Halaç devrine benzetir. Ancak Firuz Şah Tuğluk zamanında Alâeddin Halaç'ın önce gördüğümüz teşkilatı bulunmadığı için yağmursuz yıllarda fiyatlarda artışlar olacaktır².

Bu dönemde yapılan bir diğer imari yapılar türbelerdir. Firuz Şah Tuğluk'un 1368-1369 tarihleri arasında ölen veziri Han-ı Cihan Makbul Nizameddin Tilangani için yapılan türbe, mahalli Hint özelliklerinin belirli ölçüde kendini gösterdiği sekizgen planlı değişik bir binadır. Tek kubbe ile örtülü ana mekânın etrafı, her kenarı üçer kemerle dışa açılan bir galeriyle çevrilidir. Daha sonraki türbe mimarisi üzerinde izler bırakan bu binada stuko süslemeleri tercih edilmiş olması da dikkat çekici bir özelliktir³.

Türbeler dışında değinilmesi gereken bir diğer yapı da medreselerdir. Hint Alt Kıtasındaki bölgelerde eğitim kurumlarına medresenin yanı sıra câmia, dârülulûm, dersgâh, dâr, mekteb, kalıç gibi adlar da verilmiştir. Genellikle küçük eğitim kurumlarına medrese, farklı ilim dallarında eğitim veren büyük kurumlara câmia ve dârülulûm denilmekte, dersgâh ise daha küçük medreseler için kullanılmaktadır.

Fîrûz Şah, 1352 yılında Delhi'de kendi adıyla anılan dönemin en büyük medresesini inşa ettirdi⁴. Medresenin giderleri için devlet bütçesinden ödenek ayıran Firuz Şah'ın otuz civarında medrese ve mescit yaptırdığı kaydedilmektedir⁵.

Firuz Şah dönemi, Tuğluklar Hanedanı'nın mimari açıdan da en parlak dönemlerinden biridir. Bu anlamda bu alandaki çalışmalar Firuz Şah'dan övgü ile

¹Esterebadî, 503; Banerjee, 140-142.

² Bayur, 330-331.

³ Beksaç, 102.

⁴ Banerjee, 140-141.

⁵ Birışık, 333.

bahsetmektedir. Bu dönemde “Kanpûr, Firuzabad” gibi önemli şehirler kurulmuş veya genişletilmiş, kaleler ve saraylar yaptırılmıştır¹. Ayrıca Firuz Şah Tuğluk, Delhi’yi imar ettirerek yeni binalar yaptırmıştır. Ancak başkenti olan Tuğlukabad bu imar faaliyetleri içinde olmamıştır. Saltanatının ilerleyen dönemlerinde Delhi’nin bir başka bölümünde yaptırmış olduğu Firuzabad’a taşınmıştır².

Bu dönemde başta Kotla Firuzabad’da bulunan cami-mescit³ olmak üzere Han-ı cihan ve Nizamülmülk Camileri gibi camiler de inşa edilmiştir⁴. İslâmiyet’in Hindistan’a girişiyle birlikte İslâm toplumunun Sofî tarzı eğitim metodu buralara taşındı⁵. Ayrıca bu dönemdeki tarihi eserlerin muhafazasına ve bakımına da itina gösterilmiştir. Bunlar arasında Delhi’deki Kuvvetü’l İslam Camii ve Kutub Minar zikredilebilir⁶.

Camilerde kurulan ders halkalarında bir yandan genç nesillere dinî ilimler okutulurken bir yandan da başka dinlere mensup yerli halka İslâmiyet öğretiliyordu. Bu devirde ilimler daha tam olarak ayrılmadığı için eğitimin merkezinde hadis bulunmaktaydı. Diğer taraftan yerli halk İslâm’ı öğrenirken Araplar da burada karşılaştıkları matematik ve diğer bilimlere dair eserleri Arapçaya çevirerek bilimsel alt yapıyı kurmuşlardır⁷.

Firuz Şah, pek çok imar faaliyetlerinde bulunmuştur⁸. O, eski abidelerin tamir ve ihyasına büyük alaka göstermiştir. Bunlardan en meşhuru Delhi’deki “Kutb Minar”dır. Aynı zamanda Hisar ve Cavnpur gibi birçok meşhur şehri kurmuş ve tamir ettirmiştir. Ayrıca Firuz-abad adıyla Delhi’de yeni bir başkent inşa ettirmiştir. Bu şehrin güneyinde Havz-ı Hass denilen büyük havuzun kenarında bir büyük medrese yaptırılmıştır. İnşa ettirdiği sayısız şehirlere ilave olarak⁹; kırk cami, otuz saray ve halkın yararlanabileceği birçok binalar (söz gelişi: hastane, su deposu, hamam, köprü), medreseler yaptırmış bağlar ve bahçeler kurduştur¹⁰.

¹Esterebadî, 488; Banerjee, 137-138; Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 142.

²Esterebadî, 488; S. Haluk Kortel, “Tuğlukâbâd”, *DİA*, XXXXI, 332.

³ Banerjee, 140.

⁴ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 142.

⁵ Birişik, 333.

⁶ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 142.

⁷ Birişik, 333.

⁸ Banerjee, 114.

⁹A.g.e., 137.

¹⁰A.g.e., 140-142; Merçil, 338.

Hind Sultanlığı'nda Aybeg zamanındaki Delhi yanına Alâeddin Halaç, Sirî Kasabasını; Gıyaseddin Tuğluk, Tuğlukâbad Kasabasını; Muhammed Tuğluk, Cihan Penah kasabasını; Firuz Şah Tuğluk, Firuzâbâd Kasabasını ilave etmiş ve böylece Delhi, beş şehrin bir araya geldiği muazzam bir belde olmuştur¹.

Yaklaşık 1375 tarihinde Delhi'de yapılan Hırki Camii, kapalı ve açık mekânlar arasındaki ilişkinin değişik bir çözümünü veren ilginç bir plan sergilemekte ve dış görünüşüyle Tuğluklu mimarisinin askeri hava taşıyan tahkimatlı binalarının tipik özelliklerini göstermektedir. Dışarıdan tam bir kaleye benzeyen binanın iç mekânı dört açıklığı çeviren netlerden meydana gelmiş olup açıklıkların köşelerde teşkil ettiği bölümlerin üzerleri dokuz küçük kubbeyle örtülmüştür. Binanın içi, boyalı stukolarla bezenmiştir. Delhi Sultanlığı'nın son devirlerini temsil eden Seyyid ve Ludi hanedanları zamanlarında göze çarpan binalar içinde türbeler önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında, XV. yüzyılın sonlarına tarihlenen Delhi'deki kare planlı ve tek kubbe örtülü Coti Han Kümbeti, devrin geçerli sanat anlayışını sergileyen Hint özelliklerinin iyice hâkim olduğu bir görüntüye sahip olmuştur². Bu dönemde İslam Dininin ve mimarisinin gelişmesi, bu müesseselerde ilmin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Birçok din adamı ve âlim bu kurumlarda görevlendirilmiştir. Delhi Halacîleri döneminde (1290-1321) elli beş kadar âlimin bölgedeki medreselerde hocalık yaptığı bilinmektedir. Bu devirde yaşayan Çiştî şeyhi Nizâmeddin Evliyâ dinî ilimlerin öğretilmesini teşvik etmekteydi. Onun, müritleri için Kur'an tercümesi ve fıkıh dersi de ihtiva eden bir yıllık eğitim müfredatı hazırlattığından söz edilmektedir. Bu dönemde Delhi ilim ve eğitimde Kahire, Şam ve İsfahan ayarında bir şehir haline geldi³.

3.2. Firuz Şah Döneminde Hükümdarlık Alametleri

Delhi Türk Sultanlığı XIII. Yüzyıldan başlayarak XIX. Yüzyıllara kadar hüküm sürmüş bir sultanlıktır. İslamiyet'i kabul etmiş olması sebebiyle diğer Türk İslam devletleri gibi bir teşkilatlanmaya sahip olmuştur. Bu teşkilatlanma içerisinde hiyerarşik bir yapının olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bahsi geçen yapının tepe noktasında Hükümdar bulunmaktadır.

¹ Kafesoğlu, 398.

² A. Engin Beksaç, "Hindistan", *DİA*, XVIII, 102.

³ Birışık, 333.

Hükümdarlık sorumluluklarının yerine getirilmesinde Delhi Türk sultanının, her zaman Allah tarafından yönlendirilmekte olduğu ifade edilmektedir. Sultanın kalbi Allah'ın ihtişamını yansıttığı yer (Manzar-ı Rabbani) olduğu belirtilmiş¹ ve bu nedenle sultan, hareketlerinde sadece vekili olduğu Allah'a karşı sorumlu bulunmuştur².

Hanedanlık içerisinde en yetkili kişi hükümdardır. Hükümdarın en yetkili kişi olması, hükümdarlık alametlerinden de anlaşılabilir. Buna bir örnek olarak hükümdarlık alametlerinden biri olan paralar üzerinde, hükümdar isimlerine yer verilmesi söylenebilir. Moğollar tarafından öldürülen Halife Musta'sım'ın adı, Balaban'dan sonraki hükümdarlardan Şemseddin Keyûmers'in ve Celaledin Firuz Şah Halaci'nin paralarında bile görülmektedir. Halacilerden Alâeddin Muhammed Şah ve halefi Kudbeddin Mübarek Şah devrinde Halife ailesinden tasdik alma gereği duyulmamış ve bu siyasi boşluğu kendi çıkarlarına yönelik kullanmışlardır. Ancak bu durum Tuğluklar ile birlikte eski haline dönmüş ve bu hanedandan Muhammed Şah Tuğluk ile halefi Firuz Şah Tuğluk Mısır'a(Memlûkler) sığınmış olan Abbasi ailesinin son üyelerinden dünyevi otoritelerini tasdik ettirme gereğini hissederek menşur almışlardır. Mısır'daki Abbasi Halifelerinden I. Müstekfi-Bi'llah, II. Hâkim-Biemrillah, Mu'tazıd-Bi'llah ve I. Mütevekkil-Al-allah'ın isimleri, Muhammed Şah Tuğluk döneminde görüldüğü gibi Firuz Şah Tuğluk döneminde basılan paralarda da görülmektedir³.

Hükümdar yani sultan, Orta Çağ Türk İslam devletlerindeki gibi devlet ve halkın mutlak hâkimi olup bütün otoritenin kaynağı idi. Teorik olarak sultanın, devlet işlerini yerine getirirken yetkilerini ve haklarını sınırlayan hiçbir müessese yoktu; hiçbir dünyevi denetime bağlı değildi. Sultanın neşrettiği fermanlar ve hatta ağzından çıkan sözler kanun sayılırdı. Vatandaşların ve her kademedeki devlet memurunun görevi ise ona itaat etmek; gerektiğinde onun için karşı koymaksızın her zorluğa katlanmaktır.

¹Khaliq Ahmad Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India During the Thirteenth Century*, Delhi, 1978, 96.

² Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 19.

³Nelson Wright, *The Coinage and Metrology of the Sultans of Dehli*, New Delhi, 1974, 122; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 23.

Sultan isterse devlet işlerinin görüşülmesi için meşveret meclislerini toplar veya belirli konularda tecrübeli ve Bilgili danışmanların (Şavir) görüşlerini alırdı. Fakat son kararı istediği biçimde verebilirdi¹.

Aslında sultan devlet bünyesinde en çok çalışan kişilerden biriydi. Diğer taraftan saray protokolleri, merasimler, devlet erkânı ve memurları ile devlet işleri hakkında yaptığı toplantılar sultanın hemen hemen bütün zamanını almaktaydı. Halkın gözünde görkemli ve gösterişli gibi görünen bu hayat aslında oldukça yorucu bir tempoyu beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla otoriter ve ciddi hükümdarların bile rahatlamak için dikkatlerini avcılık, müzik ve edebiyata yöneltmeleri şaşırtıcı değildir. Firuz Şah Tuğluk da bu gelenekten biridir².

Delhi, 1205'ten itibaren, Hindistan'ın eski Müslüman hükümdarlarının, 1642'den sonra da Hint-Türk imparatorlarının payitahtı olmuştur³. Böylesine bir coğrafyaya, önemli bir Türk Devleti olan Delhi Türk Sultanlığı'nın, sırasıyla kurulan hanedanlıkları, ev sahipliği yapmıştır.

Delhi Türk Sultanlığı'ndaki hâkimiyet anlayışı eski Türk hükümdarlık telâkkisinde olduğu gibi hükümdarda İnsanüstü niteliklerin varlığına dayanan ve hükümdarlık yetki ve kudreti Tanrı tarafından bahşedilen anlamında olan "Karizmatik"⁴ bir yapıda idi. Bununla beraber hükümdar doğaüstü bir varlık olmayıp, yetkileri de sınırsız değildi. Söz gelişi, eski Hint hâkimiyet anlayışındaki "hükümdarın insan şeklindeki bir Tanrı olduğu" inancına Delhi Türk Sultanlığı'nda rastlanmaz. Ayrıca Türklerde en eski devirlerden beri Hükümdarın Tanrı addedilemediğine dair örnekler bulunmaktadır⁵. Hükümdarın yetkileri kanunlar ve geleneklerle sınırlıdır. Bu hususta günümüz araştırmacılarından Qureshi "hükümdarın halkının şer'i ve örfî hukukuna müdahale edemeyeceğini gerek Müslümanlar ve gerekse Hinduların Hukukî sistemlerinin buna izin veremeyeceğini, aksi takdirde halkın hükümdara karşı isyan edebileceğini" yazmaktadır⁶.

¹ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 24.

² Qureshi, 57-58; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 27.

³ A. S. Fulton, "Dehli", *İA*, III, 509.

⁴ Tarihi kayıtlardan anlaşılıyor ki, eski Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı "Kut" tabiri ile ifade ediliyordu. Türk dilinin en eski ve en yaygın kültür kelimelerinden biri olan kut ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 2007, 250.

⁵ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 19; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 2007, 248-249.

⁶ Qureshi, 49-50; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 20.

İslam Devletlerinde, zaman zaman birbirinden farklı şekillerde hükümdarın kararı, bunun yazılı sureti, tayin beratı, hükümdarlara mahsus alamet, tuğra, ferman anlamlarında ve son olarak da mühüre karşılık olarak kullanılan bir resmi yazışma terimi olarak kullanılan tevki de, hükümdarın yetki sınırları içerisinde kullanılmış olduğu bir kavramdır¹.

Delhi Türk sultanlarının da, tevki' yani bugünkü imza karşılığı kullanılan ve fermanların üzerine yazılan alametleri vardı. Firuz Şah Tuğluk'un da kendi el yazılarıyla irade veya kararlarını ihtiva eden tevki'ler yazdıklarını çağdaş kaynaklardan öğrenmekteyiz².

Delhi Türk sultanları kuruluş yıllarından itibaren dünyevî iktidarlarını meşrulaştırmak maksadıyla ayrıca Orta Çağ İslam dünyasında mevcut olan halifeden tasdik yani menşur alma adetlerini devam ettirmişler; halifenin verdiği unvan ve lakapları paralarında, kitabelerinde kullanıp adını hutbede kendi adlarından önce okutmuşlardır³.

Birtakım hükümdarlık alametlerine sahip olduğu görülen hükümdarın kendi adına önemli olan bu unsurlar Firuz Şah dönemi ele alınarak aşağıda ayrı ayrı başlıklar altında açıklanmıştır.

3.2.1. Hutbe

Hutbe, başta Cuma ve bayram namazları sırasında olmak üzere hatip tarafından yapılan ve genelde vaaz ve nasihati ihtiva eden konuşmadır⁴. Hutbenin son kısmı, müminlerin refahı ve ülkenin başı olan sultanın sağlığı için bir duayı içine alırdı. İslam dünyasında, Cuma namazından önce, hâkim olduğu ülkelerdeki camilerde sultanın adını anmak adet haline gelmiş ve bu, hükümdarlık alametlerinden biri olmuştu⁵.

Sultan'ın adı, unvanı ve lakapları doğrudan doğruya hâkim olduğu ülkelerin camilerinde okunan hutbelerde, halifenin adından hemen sonra okunurdu. Fakat

¹ Nejat Göyünç, "Tevkî", *İA*, XII/1, 217.

² Afif, 404; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 64.

³ Wright, 58; Nizami, "The Early Turkish Sultans of Delhi", *CHI.*, V, 284; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 22.

⁴ Mustafa Baktır, "Hutbe", *DİA*, XVIII, 425; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 40.

⁵ Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, Ankara, 1983, II,13; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 40.

hutbenin okunduğu cami, vasal bir devletin ülkesinde bulunuyorsa, vasal hükümdarın ismi, unvan ve lakaplarının ardından okunabilirdi¹.

Hâkimiyeti ilan etmenin başka bir ifade ile bağımsız hükümdar olmanın ilk şartı hutbe okutmaktır. Bu sebeple bir hükümdarın tahta çıktığında ilk işi, tahta çıktığında hutbeyi kendi adına okutmak olmuştur. Kaynaklara bakıldığında Orta Çağ İslam devletlerinin hepsinde görülen hutbe okutma geleneği, Delhi Türk sultanlarının da devam ettirdikleri görülmektedir.

Kendisinden önce gelen Muhammed Şah Tuğluk, farklı bir uygulama ile kendi adına okunan Cuma ve Bayram hutbelerini Mısır'daki Abbasi halifesinden resmi onay gelinceye kadar durdurmuştur. Fakat Firuz Şah Tuğluk, 22 Mart 1351 tarihinde Delhi Sultanlığı tahtına oturduğunda Cuma ve bayram hutbelerinde kendi adından sonra daha önceki Delhi Sultanlarının adının okunması için emir çıkarmıştı². Ayrıca Kortel, Delhi Türk Sultanlarının hepsinin hâkimiyet alameti olan hutbeyi okuttukları görüşünü ileri sürmektedir³.

3.2.2. Para Bastırma

Bunun yanı sıra bir hükümdarlık alameti sayılan bir diğer husus para bastırmaktır, tahta çıkan her hükümdar kendi isim, unvan ve lakaplarının bulunduğu paralar bastırırdı. Firuz Şah Tuğluk, 21 çeşit yeni sikke bastırmış ve bunların her birine ayrı isimler vermiştir⁴. Firuz Şah Tuğluk aynı zamanda basmış olduğu paralarda Abbasi halifelerinin isimlerine de yer vermiştir⁵

¹ Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, İstanbul, 1976, 82; Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, II, 13; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 40-41.

²Afif, 106.

³ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 42.

⁴ Afif, 105, 107-108; Banerjee, 74; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 47.

⁵ Wright, 122; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 47.

3.2.3. Hil'at

Hil'at, halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen değerli elbiseyi ifade eder¹. Sultan Firuz Şah Tuğluk,24 Mart 1351'de tahta çıkışından bir kaç gün sonra ordudaki melik, emir ve ileri gelenlere Hil'atler verildiğinin Bereni tarafından açıklanmış olduğu belirtilmektedir².

Firuz Şah Tuğluk tahta çıktığında kendisine Abbasi Halifesi Mutazıd Billâh tarafından Hil'at³ gönderilmiş ve böylece Firuz Şah Tuğluk'un hükümdarlığının, İslam dünyasının lideri sayılan halife tarafından tasdik edildiği kabul edilmektedir⁴. Afif'in ifadesine göre Halife Mutazıd-Billah'ın üç hil'at gönderdiğini ve yapılan törende, bunların ilkinin Sultan Firuz Şah Tuğluk'a, ikincisinin Şehzade Feth Han'a, üçüncüsünün de Vezir Han-ı Cihan Makbul'e giydirildiğini ve sultanın halifeden Hil'at gelişinin şerefine han, melik ve emirlere de hil'at dağıttığını ifade etmektedir⁵.

3.2.4. Unvan ve Lakap

Manevi saltanat alametlerinden olan unvan ve lakaplar, İslam dünyasındaki hükümdarlara, Abbasi halifeleri tarafından başta hâkimiyetlerini tasdik için olmak üzere çeşitli sebepler ile verilmiştir. Tuğluklular Hanedanı'nın üçüncü hükümdarı Firuz Şah Tuğluk'a 1353 yılında Mısır'daki Abbasi halifesi Mu'tazıd Billâh tarafından "Na'ibü Emîri'l-mü'minîn" ve "Seyyidü's- Selatîn" lakapları verilmiştir. Firuz Şah Tuğluk'un Benares'te⁶ bulunan 1377-1378 tarihli bir kitabesinde ise unvan ve lakapları şu şekilde kaydedilmektedir: "Es- Sultânü'l-â'zam, el-Vâsık bi-te'yidi'r-

¹ Mehmet Şeker, "Hil'at", *DİA*, XVIII, 22.

² Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 56.

³ Sanatkârâne sırma işlemler ve şerit halinde kenar yazıları ile süslenmiş olan ve hükümdarın isim ve lakaplarını taşıyan bu kaftanlara aynı zamanda "tırız" adı verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Grohmann, "Tırız", *İA.*, XII/1, 235; Şeker, "Hil'at", *DİA*, XVIII, 22.

⁴ Qureshi, 36; Sirhindi, 131; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 53.

⁵ Afif, 274; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 53.

⁶ Hindistan'ın Utar Pradeş eyaletinde yer alan bir şehirdir. Aynı zamanda Kaşî olarak bilinen Benâres, ismini şehrin güney ve kuzey kesimlerinde yer alan ve yalnız muson mevsiminde akan Vârûna ve Assî adlı iki küçük şehirden almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. S. Bazmee Ansari, "Benâres", *DİA*, V, 430.

Rahmân, Ebû'l-Muzaffer Fîrûz-Şâh es-Sultân"¹. Firuz Şah Tuğluk'un ayrıca "Seyfü Emîri'l-mü'minîn" ve "Na'ibü Emîri'l-mü'minîn" lakaplarını da kullandığı anlaşılıyor².

3.2.5. Çetr

Türkçe'ye Farsça'dan geçen ve şemsiye, çadır anlamına gelen çetr, hükümdar sefere veya alayla bir yere giderken başı üzerinde tutulurdu. Bir mızrağın ucunda küçük bir kubbe şeklinde açılan bu saltanat şemsiyesi atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılmaktaydı³.

Müslüman Türk devletlerinde Çetr, hâkimiyet alameti olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Tuğluklar zamanında sultanın kullandığı çetr sayısı artmıştır. İbn Batuta'ya göre, Muhammed Şah Tuğluk'un bir kısmı mücevherlerle süslü bir kısmı altın sırmalı ve kabzaları altından yapılmış on altı çetri vardı. Bu çetrlerin her biri törenlerde on altı fil üzerine konur, sultan da bu fillerden birine binerdi. Sultan Muhammed Şah Tuğluk da tahtında otururken de basının ucunda mücevherlerle süslü bir çetr bulunurdu. Sultan Firuz Şah Tuğluk'un ise Firuzabad'da yapılan bayram törenlerinde yirmi bir adet çetr kullandığı görülmektedir. Bu çetrlerin on tanesi sağ tarafına on tanesi sol tarafına yerleştirilir ve bir tanesi de sultanın başının üzerinde tutulurdu. Bunların bazıları siyah, kırmızı yeşil, gül rengi, beyaz veya iki renkli olup bazıları ipekli kumaş ya da kırmızı renkli muşambadan yapılmıştı⁴. Şemsi Sirac Afif, Firuz Şah Tuğluk'un emirlerinden Tatar Han'a bir kadife çetr vermesinden bahsederken bu çetrin üzerinde altından yazılmış bir tavus kuşu bulunduğunu ve bu şekilde çetrin sultanlara mahsus olduğunu belirtmektedir⁵.

¹Thomas, 286-287.

² Afif, 275; Wright, 172-174; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 39-40.

³Aydın Taneri, "Çetr", *DİA*, VIII, 293.

⁴ Afif, 362;Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 66-67.

⁵ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 66-67.

3.2.6. Nevbet

Devlet bandosunun sultanın sarayının kapısında veya saltanat çadırının önünde belirli zamanlarda genellikle namaz vakitlerinde verdiği konser veya çaldığı musiki parçası demektir¹.Nevbet kelimesi, genellikle askerî muzıka takımının hükümdarın saray ve otağı önünde davul vurarak icra ettiği musikî anlamında kullanılır².Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde sadece bağımsız hükümdarlar günde beş defa nevbet çalma hakkına sahip olmuşlardır. Tâbi hükümdarlar ise günde üç defa nevbet çalma hakkına sahip olmuşlardır³.

Delhi Türk Sultanlarının kapılarında günde beş kez nevbet çalınmış ve sultan sarayda bulunduğu nevbet çalanlar sarayın ilk kapısının önünde durmuşlardır⁴.Delhi Türk Sultanlığı'nda şehzade, devlet erkânı, melik ve emirlerin de nevbet takımları olmuştur⁵.

Sultan Firuz Şah Tuğluk Bengal'e yaptığı ikinci seferde ve Sind Bölgesindeki Tatta (Thattha) üzerine sefere çıkarken yanına nevbet çaldırmak için yanına seksen dört tane davul ve demame almıştır⁶.

3.2.7. Saray

Hükümdarlık alametleri arasında, hükümdarın resmi ve özel hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği yer olan sarayın da önemli bir yeri vardır. Saray aynı zamanda ülke içinde ve ülke dışında, hükümdarın ve devletin ihtişamını yansıtması açısından da önemlidir. Devlet işleri ile ilgili divan toplantıları, elçi kabulleri ve tahta çıkma gibi merasimlerin hemen hepsi sarayda yapılmaktaydı. Sultanın özel hayatını geçirdiği harem de sarayın içinde yer almaktaydı.

¹ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 77; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 25; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 71.

² Abdülkerim Özaydın, "Nevbet", *DİA*, XXXIII, 38-39.

³ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 71.

⁴ Cüzcani, *Tabakat-ı Nasiri*, I, 449;Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 72.

⁵ Özaydın, 41.

⁶ Afif, 145,198; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 72.

Saray, Delhi Türk Sultanlığı kaynaklarında “saray-ı â'lâ”, “devlethane”, “saray-ı sultânî” ve “devlet sarây-ıhâss-ı şâh” gibi isimlerle geçmektedir. Bunların yanı sıra “dergâh-ı saltanat”, dergâh-ı â'lâ”, “dergâh-ı hümâyûn” ve “bârgâh-ı saltanat”, “bârgâh-ı sultânî” gibi tabirlere de rastlanılmaktadır¹.

Sultan Firuz Şah'ın kendisine ait olduğu bilinen; “Köşk-i Şehr-i Firûzâbâd”, “Köşk-i Nüzûl”, “Köşk-i Şikâr” isimleri ile anılan sarayları bulunmaktadır. Bunların ilk ikisi Cemne nehri kenarında karşılıklı olarak yer aldığı ifade edilmektedir. Köşk-i Şikâr ise 1354 yılında Firuz Şah Tuğluk tarafından yaptırılan bir av köşkü olarak geçmektedir. Bugünkü Delhi şehrinin kuzeybatısındaki bir tepede bulunan bu köşke, “Cihannüma” adı da verilmekteydi. Taştan yapılmış iki katlı bir bina olan Köşk-i Şikâr'ın alt ve üst katında ikişer oda bulunmaktaydı. Ayrıca Firuz Şah Tuğluk'un en küçük oğlu Sultan Muhammed Şah'ın Sâmana'da tahta oturduktan sonra Delhi'ye gelerek Köşk-i Şikâr'a yerleştiği görülmektedir².

3.2.8.Saltanat Çadırı:

Seferler sebebiyle hükümdarın hayatının önemli bir bölümünün geçtiği saltanat çadırı da hükümdarlık sembolüdür. Delhi Türk Sultanlığı kaynaklarında “Süradık-ı celal”, “sürâdık-ı â'lâ”, “serâperde-i â'lâ”, “serâperde-i hâss”, “serâcetü's sultân”, “dehlîz-i sultânî” adlarıyla anılmaktadır. Fakat şekli, iç düzeni, büyüklüğü hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır³.

Delhi Türk sultanlarının siyah ve kırmızı renkli çadırlar kullandıkları belirtilmektedir. Aynı zamanda yanında bulunanların çadırları ise beyaz renkli olup mavi nakışlara sahip olduğu görülmektedir. Sultan konaklayacağı yere geldiği zaman, saltanat çadırı kurulmadan yanındakilerden hiç kimse çadırını kuramazdı. Ayrıca sultanın yemek yemesi için de küçük bir çadır kurulurdu⁴.

Bunun yanı sıra Sultan Firuz Şah Tuğluk, İkinci Bengal ve Thattha seferlerine çıktığı zaman yanında birçok çadır götürmüştür. Bu çadırlardan ikisi kabul salonu (bârgâh),

¹ İbn Battuta, *Rihle*, III, 177; trc., II, 88; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 74.

² Sirhindi, *Tarih-i Mübarekşahi*, 154; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 80.

³ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 81.

⁴ İbn Battuta, *Rihle*, III, 237; trc. II, 157; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 81.

ikisi yatak odası(habgâh), ikisi ise mutfak (dehlîz-i matbah) olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca çadırların sarayın Firâşhâne bölümünde muhafaza edildiği anlaşılmaktadır¹.

Saltanat çadırının saraydan çıkarılıp belirli bir yere kurulması, sefere çıkma işareti sayılırdı. Sultan nereye sefer yapmak istiyorsa çadırı, o tarafta bir yere kurulurdu. Saltanat çadırının askeri harekâtlar haricinde; sultanın av, gezi veya seyahate çıktığı zamanlarda da çadırı beraberinde götürülür ve belirli noktalarda kurulurdu.

Bir hâkimiyet alameti olarak kabul edilen çadır tâbi hükümdarlara da verilirdi. Sultan Firuz Şah Tuğluk, oğlu Feth Han'a hâkimiyet alameti olarak çetir, dûrbâş ve filin yanısıra kırmızı bir çadır (hayme-i surh) vermiştir².

3.2.9. Bayrak

İslamiyet'ten önceki ve sonraki çeşitli Türk devletleri zamanında Uzakdoğu ve Yakındoğu Müslüman medeniyetleri çevrelerindeki öteki devletlerle ortak olarak kullanılan maddi hâkimiyet sembolleri arasında özel bir önem taşıyan bayrağın yalnız hükümdarın alameti olarak kullanılmadığı, kabile reislerine, büyük devlet görevlilerine, askeri şeflere, orduyu teşkil eden çeşitli zümrelere, harp gemilerine, esnaf cemiyetleri ve tarikatları gibi sosyal ve dinî teşekküllere mahsus farklı renk ve şekillerde bayraklar bulunduğu da belirtilmelidir³.

Delhi Türk Sultanlıklarında kullanılan hükümdarlık alametlerinden biri de bayrak idi. Bayrak, kaynaklar tarafından “râyet”, “âlem”, “râyât-ı â'lâ”, “râyât-ı â'lâ-yı sultânî”, “râyât-ı hümâyûn”, “âlâm-ı meymun”, “râyet-i pâdişâhî”, “râyât-ı 'âli”, “nişâne” adlarıyla ifade edilmektedir⁴.

Delhi Türk sultanları siyah ve kırmızı renkte bayraklar kullanmışlardır. Siyah bayraklar sultanın sağında, kırmızı bayraklar ise sol tarafında taşınmaktaydı. İbn Fazlullah Ömerî'ye göre Sultan Muhammed Şah Tuğluk'un bayraklarının üzerinde

¹ Afif, 144,198; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 82.

² Sirhindi, *Tarih-i Mübarekşahi*, 134; Nizameddin Ahmed, *Tabakat-ı Ekberi*, I, 231; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 83.

³ M. Fuad Köprülü, “Bayrak”, *İA*, II, 412; Orhan F. Köprülü, “Bayrak”, *DİA*, V, 248.

⁴ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 83.

altından yapılmış büyük bir ejderha¹ bulunuyordu ve sultandan başka hiçkimse siyah bayrak taşıma hakkına sahip değildi².

Sultan Firuz Şah Tuğluk'un bayraklarında da ejderha tasvirleri bulunmaktaydı. Bu hükümdarın bayraklarının fillerle taşınacak ve birkaç kilometreden görülebilecek kadar büyük ve ağır olduğu kaydedilmektedir. Ancak sultan Firuz Şah, İslam'a aykırı olduğu için saraydaki eşyalar ve duvarlar üzerindeki bütün resim ve tasvirleri kaldırttığı zaman bayraklar üzerindeki motifleri de kaldırtmıştır³.

İbn Battuta'nın ifade ettiği, Firuz Şah Tuğluk'un kendisinden önce de yapılan bâr-ı 'amm ve bayram merasimlerinde fillerin sırtındaki büyük sandık biçimindeki taht-ı revanların dört köşesine dört adet bayrak yerleştirilme geleneği Firuz Şah zamanında da devam etmiştir⁴.

Sultan Firuz Şah Tuğluk'un kalabalık bir ordu ile Thatta üzerine yürüdüğünü duyan Thatta hâkimleri Câm Mâli ve yeğeni Câm Bâbiniya'nın sultanın huzuruna gelerek itaatlerini arzitmeleri üzerine kendilerine altın işlemeli elbiseler ve bayraklar verilmiştir⁵. Buradan anlaşılıyor ki bayrak, hâkimiyet sembolü olmasının yanı sıra zayıfın güçlüye tabiiyetini ifade eder.

3.2.10. Başkent

Her devlet bir merkezden idare edilmektedir. Bu nedenle hükümdar, sarayının, hükümet merkezinin, devlet hazinesinin ve adli teşkilatın bulunduğu bir başkente sahip olmalıdır. Başkent, kimi zaman devlete adını vererek onunla bütünleşmiştir. Delhi Sultanlığı da adını kuruluşundan itibaren devamlı devlet merkezi konumunda bulunan Delhi Şehri'nden almıştır⁶.

Sultan Muhammed Şah Tuğluk zamanında başkenti Devagiri yani Devletabad'a taşıma girişiminde bulunmuş ancak göçe zorlanan halkın yollar da ölmesi ve iklim

¹ M. Fuat Köprülü, "Orta Zaman Türk Devletlerinde Hukuki Sembollerdeki motifler", I, Ejderha, THİTM, II, İstanbul 1938, 33-52.

² Afif, 369-370; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 83-84.

³ Afif, 374; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 84.

⁴ Afif, 370; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 86.

⁵ Afif, 246; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 86-87.

⁶ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 87.

koşullarına uyum sağlanamaması sebebiyle başkenti taşıma girişimi gerçekleştirilememiştir. Firuz Şah Tuğluk zamanında da başkent Delhi olarak kalmaya devam etmiştir¹.

¹İbn Battuta, *Rihle*, 193 (trc., II, 109); Sirhindi, 104.

IV.BÖLÜM

FİRUZ ŞAH'IN ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

4.1. Firuz Şah Tuğluk'un Ölümü ve Sonrasında Tuğlukşahlar Hanedanlı'ğı Süreci

Firuz Şah ölümünden kısa bir süre önce tahtı oğlu Muhammed ile paylaşmıştır¹. Oğlunu 1387 yılında sultan ilan etmiş ve hutbe de hem kendi adını hem oğlunun adını okutmuştur. Fakat Muhammed tahta hâkim olamayınca Firuz Şah torunu Tuğluk Şah'ı veliyaht tayin ederek ülke yönetimini ona bırakmıştır².

Sultan Firuz Şah 13 Ramazan Hicri 790 senesinde doksan yaşındayken belki daha ileri yaşta vefat etmiştir³ diyen bazı kaynakların yanı sıra Firuz Şah'ı seksen üç yaşında iken Eylül 1388'de öldüğünü belirten çalışmalar da bulunmaktadır⁴. Saltanat süresi kırk yıl süren Firuz Şah, adil, merhametli, faziletli ve cömert biriydi. Sipahiler ve halk her zaman kendisinden memnun idiler. Onun saltanat süresince kimse zalimlik yapmaya imkân bulamamıştır⁵.

Mezarı Delhi yakınlarında Havz-ı Has'ta bulunan⁶Tuğluklu hükümdarı Firuz Şah, Alaaddin tarafından yaptırılmış olan Havz-ı Ala'i'nin kenarında kubbeli, muhteşem bir türbeye gömülmüştür⁷.

¹Banerjee, 79; Orkun, 172.

² Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 142.

³ Estarabadi, 482-483.

⁴ Ed. Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara, 2006, 93; Merçil, 334.

⁵ Estarabadi, 482-483.

⁶ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah tuğluk", 141.

⁷ Merçil, 338.

Yusuf Hikmet Bayur'un genel olarak konuya bakış açısına göre Tuğluk Devleti'ni yıkıp dağıtan üç olay bulunmaktadır. Bunlardan ilki artık Türkistan Türklerinin Hindistan'a gelip yerleşmeye pek muhtaç olmayışı ve bu sebeple orada ordu ve yönetimin, her bakımdan daha güçsüz olan yerlileşmiş Türklere ve yerlilere geçmiş olmasıdır. İkincisi Firuz Şah Tuğluk'un en önemli makamlara, ölenlerin oğullarını geçirmesiyle kök salan hanedanlar kurulmasına yol açması ve üçüncü olarak da on yıl süren şehzade savaşlarıdır¹.

Firuz Şah'ın ölümünden Timur'un Hint seferlerine kadar geçen on yıl içinde Delhi tahtı yedi kez el değiştirmiştir². Bu süreç içerisindeki taht mücadeleleri devleti epey yıpratmıştır. Böylece Firuz Şah Tuğluk'un ölümünden sonra meydana gelen bu taht kavgaları, Delhi Türk Sultanlığı'nı çöküşe sürüklemiştir. Tahtın sık sık el değiştirmesinden, ülkede siyasi istikrarın kalmadığı kesin olarak anlaşılmaktadır. Bu durumdan Timur yararlanmış ve Hinduizm'i ortadan kaldırıp İslam hâkimiyetini yeniden kurmak bahanesiyle 1398 yılında ordusu ile İndus nehri'ni geçerek Hindistan'a girmiştir. O sırada Delhi Sultanı olan Tuğluklulardan Nasıreddin Mahmud Şah (1399-1413) ona karşı koymaya çalıştıysa da Delhi önündeki savaşta kesin bir yenilgiye uğrayarak başkentten kaçmak zorunda kaldı. Timur, Delhi ve havalisini yağmaladıktan sonra Mart 1399'da Afganistan üzerinden Türkistan'a geri döndü. Onun Tuğluklulara indirdiği bu ağır darbe, Hindistan'da bağımsız devletçiklerin artmasına zemin hazırladı; 1394'te Cavnpur, 1401'de de Malva ve 1407'de Gucerat'ta yeni Müslüman hanedanları kuruldu³. Yabancı araştırmacılar, Tuğluk İmparatorluğu'nun düşüşünden sonra Hindistan'ın, bazıları çok güçlenen ve büyük bir etki kazanan bağımsız birçok eyaletlere bölündüğünü aktarmaktadır. Ülkenin birliğinin bozulduğunu fakat yeni krallıkların güçlü ve etkili yönetim kurdukları için anarşi ve düzensizliğin baş göstermediğini aktarmışlardır. Bu taşralık olgusunun, rakip oluşumların hoşgörüsüzlüğünü doğurduğu belirtilerek politik üstünlük için savaşın kaçınılmaz hale geldiği dile getirilmiştir. Bu politik aktivitelerin bölgesel olması sebebiyle her bir eyalet kendi gelişim hattını takip

¹ Bayur, 331.

² *Türk Ansiklopedisi*, "Tuğluklular", 454.

³ Farooqi, 130; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 15.

ediyordu. Bunların en önemlileri Bengal, Cawnpur, Malva, kuzeyde Racput ve güneyde Behmeni, Vijayanagar krallıklarıydı¹.

4.2.Firuz Şah Tuğluk'un kişiliği, İlmî ve Edebi Yönü

Tarihçiler tarafından Firuz Şah, adil bir hükümdar örneği ve saltanat yıllarını da emsalsiz bir refah ve saadet devri olarak gösterilir. Aciz ve kararsız olduğu gibi askerlik kabiliyetinden yoksun olduğu ifade edilir. Bunun yanı sıra oldukça dindar olduğu rivayetleri de bulunmaktadır. Kendisini ideal bir İslam hükümdarı olarak görmüş, açtığı hayır müesseselerinden başka işsizlere iş ve geçim vasıtası bulmak için de çalışmıştır. Devletin halkın refahı için bir vasıta olduğuna inanmış, İslami devlet anlayışından hareketle şeri olmayan vergileri kaldırmıştır². Daha önceki hükümdarlar zamanında felce uğramış bulunan ziraat ve ticaret, onun idari ve mali reformlarından sonra canlılık göstermiş, yeni kanallar açılması³ ve dolayısıyla sulamanın gerçekleştirilmesi üretimi arttırarak, halkın hayat seviyesi ve iktisadi sahiplerinin gelirlerini yükseltmişti. Daima halkın refah düzeyini arttırmaya çalışmıştır.

Kültür meselelerine de yabancı kalmamış, eski Hint eserlerini toplayıp onlardan tercüme yaptırma teşvikte bulunduğu gibi, din bilginlerini, şairleri, musikişinasları ve tarihçileri de himaye etmiştir⁴.

Firuz Şah Tuğluk Mısır'daki Abbasi Halifesinden hil'at ve menşur alan, sikkelerde onların adına yer veren ve "nâib-i emîrû'î mü'minîn" unvanını kullanan son Delhi sultanıdır. Tebaasına karşı oldukça şefkat ve müsamaha gösteren Firuz Şah'ın, gayri Müslimlere karşı bir o kadar sert tedbirler uygulamıştır⁵ denilmesi de sultanın adalet anlayışının aslında neye dayandığı sorusunu da akıllara getirmektedir.

¹ Prasad, 184.

² Banerjee, 121.

³ Banerjee, 138.

⁴ *Türk Ansiklopedisi*, "Tuğluklular", 454.

⁵ Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 142.

Bunun yanı sıra Firuz Şah devrinde hem vakanüvisler hem hükümdarın onlara tabii olan sonraki Müslüman-Hint tarihçiler, Firuz Şah Sultan döneminin,saadet ve adalet devri olarak göstermekte ittifak etmektedirler. Oysaki araştırmaların tarafsız bir tahlili, tarihi hakikatin büsbütün başka bir mahiyette olduğunu gösteriyor. Amcazadesinin himayesi altında yetişen Firuz Şah bilhassa o devir Delhi Sultanlığı'nın muhtaç olduğu kudretli ve iradeli bir hükümdar olabilme özelliklerinden tamamen mahrum orta kabiliyette bir adamdı. Mühim ve buhranlı durumlarda doğru bir karar vermek, olayları geniş bir görüş ve sarsılmaz bir irade ile karşılayabilmek, onun mahrum olduğu meziyetlerdi. Aciz iradesiz, kararsız ve hatta korkak idi. Askeri kabiliyetten mahrum olduğu, giriştiği seferlerin başarısızlığından kolaylıkla anlaşılabilir. Fakat daha tahta çıktığı zaman, Delhi Sultanlığı'nın iç bünyesinde birtakım derin bozuklukların hüküm sürdüğü düşünülürse, bu hususta bütün sorumluluğun da onun sırtına yüklemenin doğru olmayacağı da anlaşılır. Ancak yine de Mehmet Fuad Köprülü, Firuz Şah'ın bu anlamda yeterli kudrete sahip bir hükümdar olmadığını öne sürmektedir¹.

Ayrıca M. Fuad Köprülü, Firuz Şah hakkında o dönem tarihçilerinin böylesine abartılı metihlerde bulunmalarının önemli bir sebebi olarak onun adeta şaşkınlık verecek derecede dindar olmasına bağlamaktadır. Her hareketini din âlimlerinin ve şeyhlerin etkisi ve gücü altında yapan biri olarak görülmektedir. Vergileri koyup kaldırmakla, İslam hükümdarlarında benzerine az rastlanan bir dindarlıkla, şariat hükümlerine riayet eden ve belki de annesinin Hintli olmasının yarattığı ruhî bir isyanla put-perest Hintlilere karşı kin ve nefret besleyen ve onları Müslüman etmek için büyük gayretler sarf etmiştir². Mühtedileri cizyeden muaf tutan, bütün dini müesseselere, mescitlere, tekkelere, medreselere, büyük şeyhlerin türbelerine ve vakıflara çok hürmetkâr olan ve bu hususta büyük maddi fedakârlıklardan çekinmeyen Firuz Şah, Müslümanlar arasında pek tabii olarak büyük bir nüfuz ve şöhret kazanmıştı. Mısır'daki Abbasi Halifesi'ne karşı büyük bir saygı duyuyordu. Dini taassubu o kadar kuvvetliydi ki Müslümanlığı kabul eden Hintlileri irtidat ettirmekle suçlanan bir Brahmanı diri diri yaktırmış, Hintlilerin dinî müesseselerine bilhassa putlarına karşı ağır hakaretlerde bulunmuştur. Yaşı ilerledikçe şariat hükümleri riayet hususundaki hassasiyeti de artmış, hatta ağır ipekli elbiseleri, her

¹ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 668.

² Banerjee, 121.

türlü ziynetleri ve sarayda altın ve gümüş kapkacak kullanılmasını men etmiş; saray duvarlarında ve bayraklarda bulunan canlı resimlerini, heykellerini tamamıyla kaldırmıştır. Şeyhlere karşı büyük bir hürmet ve gönülden bağlılığı görülmüştür. Kendisi de daha kırk yaşında iken, meşhur Şeyh Ferid Alâeddin'in torunu Alâeddin vasıtası ile tarikata girmiştir¹. İhtiyarlık yıllarında gördüğü bir rüya üzerine bazı tarikatlarda adet olduğu gibi sakalını ve saçlarını kestirmiş, hatta birçok devlet ricali de onu taklit etmek suretiyle içtenlikten geri kalmamışlardır. Bütün bu gibi zaaflarına ve kusurlarına rağmen Firuz Şah'ın insanî meziyetlerini de belirtmek lazımdır. Bilhassa bir Orta Çağ hükümdarı için tasavvuru çok müşkül birçok ahlakî özelliklere sahipti. Yalnız dostlarına değil düşmanlarına karşı da çoğunlukla cömert tebaasına karşı da merhametli ve şefkatliydi².

Dini hislerinin kuvvetli ve samimiliği onu bir taraftan taraflı olmaya sevk etmekle beraber diğer taraftan İslam dininin geniş ahlakî esaslarına riayete ve ideal "İslam Hükümdarı'na" yüklettiği vazifeleri yapmaya mecbur ediyordu. İşte bu sebeple işkenceyi ve hafiyeliği kaldırmış adalet sistemini halkın menfaatine olarak kolay ve iyi işler bir şekle getirmiştir. Kurduğu farklı hayır müesseselerinden, hastanelerden başka fakir Müslüman kızlarını evlendirmek maksadı ile bir kurumu meydana getirmiş, işsizlere iş ve geçim kaynağı bulmak için de çalışmıştır. Devlet idaresinde yaptığı bir takım esaslı ıslahat ve aldığı tedbirler malî ve iktisadî sahalarda, Muhammed Tuğluk devrine nispetle çok büyük bir keşif meydana getirmiş, Müslüman ve Mecusî bütün halkın refah ve saadetine hizmet etmiştir. Devlet idaresinin halk ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ve o gaye ile hareket etmesi, Firuz Şah devrinin başlıca idarî prensibiydi; esasını hükümdarın teokratik zihniyetinden, diğer bir ifade ile İslam Hukuk nazariyecilerinin ideal "İslam Devleti" telakkisinden alıyordu. Halkın refahını beytülmal'in zenginliğine tercih eden hükümdar, en dindar ve mutaassıp İslam padişahlarının bile çok defa yapamadıkları bir şeyi gerçekleştirmiş, yani vergiler meselesinde dinî hükümlere sadık kalmıştır. Şer'i mahiyeti olmayan birçok örfi vergileri kaldırdı. Haraç, cizye, zekât, Hums-i Şer'i gibi dini vergilerin dışında kalan bu örfi vergiler hakkında, o devir tarihçileri pek çok ayrıntı vermektedirler. Yalnız devletçe girişilen büyük sulama işlerinin masrafını

¹ Banerjee, 142; M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 668-669.

² Banerjee, 121.

karşılama üzere bundan istifade eden toprak sahiplerinden hâsılâtın % 10 oranında bir hisse alınmıyordu ki, bu da fakihlerin fetvası ile yapılmıştır¹.

Muhammed Tuğluk devrinin ağır vergileri ve lahr edici idaresi altında adeta felce uğramış bulunan ziraat ve ticaret, Firuz Şah'ın idarî ve malî ıslahatından sonra büyük bir inkişafa mazhar olmuş, bolluk ve ucuzluk halkın yüzünü güldürmüş, emniyet ve asayiş başlamış, devlet gelirleri de azalacak yerde çoğalmıştır. Bu devirde yapılan para ıslahatı meselesi de, iktisadî hayat üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Devlet hazinesinden beklenen birçok memur ve askerın bol maaşlar alabilmeleri, artık hizmet yaşını geçirmiş olan emeklilerin bile ölünceye kadar maaşlarından mahrum edilmemeleri, ancak bu sayede kabul olmuştur. Bütün bunların dışında Firuz Şah'ın birçok yeni kurumlar kurması dinî ve insanî kuruluşları ihya etmesi birçok binalar ve hatta yeni kasabalar meydana getirmesi büyük bayındırlık işlerine girişilmesi de, yine devlet gelirinin çoğalması ile temin edilmiştir².

Firuz Şah toprak ve askerî iktalar meselelerini de yine şer'i hükümler dairesinde düzenledi. Daha Tuğluklulardan evvelki sülaleler zamanında Delhi Türk Sultanlığı'nda göze çarpan ve Alâeddin Halacî devrinde önemini kaybeden askerî ikta sistemi bu devirde tekrar önem kazandı. Şehirlerde görevleri bulunan ikta sahiplerine ayrıca aylık da verilmek sureti ile refahları temin edilmiştir. Firuz Şah bazı savaşırlara katılmayarak görevden kaçan ikta sahiplerini bile cezalandırmaktan çekinmiştir ki, bu hareketinde başlıca amaç, bu suçluların ailelerini sefaletle düşürmemek gibi insani bir düşüncededir. İkta sahibi olunca bu ikta, onun aile fertlerinden birine bırakılmıyordu. Fakat bunların köylülerden muayyen miktarda fazla vergi alamamaları ve buna cesaret edenlerin cezalandırılmaları hakkında sıkı hükümler konulmuştu. Bu sistemin yeni baştan düzenlenmesi sırasında, eski pay sahiplerinin haklarına şer'i ahkâm dairesinde tamamıyla riayet olunmuştur. Nehir mecralarının reform ve düzeni, ayrıca yeni kanallar açılması suretiyle sulama işlerini büyük ehemmiyet verilmesi, zirai üretimi önemli bir oranda arttırılarak, halkın hayat seviyesini ikta sahiplerinin gelirlerini yükseltmişti³. Bütün bu meslekler hakkında o devre ait tarihi vesikalarda oldukça geniş bilgiye rastlanmaktadır.

¹ A.g.e., 121-138.

² M. Fuad Köprülü, "Fîruz Şah Tuğluk", *İA*, IV, 669.

³ Banerjee, 138.

Bu devrin mantıklı işlerinden biri de yukarıda da bahsettiğimiz gibi Orta Çağ İslam Devletleri'nde büyük önemi olan gulam sisteminin Firuz Şah zamanındaki büyük gelişmelerdir. Memleketin dört bucağından merkeze gönderilen köleler dinî ve meslekî düzgün bir terbiye ve eğitim gördükten sonra kabiliyetlerine göre farklı işlerde kullanılıyorlardı. Bu devirde merkezde ve vilayetlerde devlet hazinesinden para alan kölelerin sayısı 180 000'i bulmuştu¹.

Bayındırlıkları, binalar yaptırmaya, bağ ve bahçeler tesisine çok meraklı olan hükümdar; eski abidelerin tamir ve güçlendirilmesine, eski Hind eserlerini toplayıp onlardan tercüme yaptırma ve özetle ilim ve sanat işlerine karşı da büyük alaka göstermekteydi. Tarih araştırmalarını ve tarihçilerini bilhassa himaye etmiş birçok İslam Hükümdarları gibi tarihî eserlerden istifade etmiştir. Baranî ile Şems-i Sirac Afif, bu himayenin şükranını eserleri ile ödemekte kusur etmemişlerdir². Din âlimleri fakihler, hafızlar, dervişler, şairler ve musikişinaslar da onun bu himayesinden geniş nispette istifade etmişlerdir. Bu anlamda Firuz Şah döneminde ilim ve sanat dünyasına oldukça değer verilmiştir.

Devlet teşkilatı ve teşrifat kaideleri Firuz Şah Devri'nde eski zamanlara nispetle büyük bir değişiklik göstermemiş yalnız bazı memuriyetlerin vazife ve salahiyetlerinde bir takım değişiklikler yapılmış ve bazı yeni tesisleri idare etmek üzere bir takım yeni memurluklar ihdas olunmuştur. Bütün Türk hükümdarları gibi av âlemlerinden ve umumi ziyafetlerden hoşlanan mecliste musikişinaslar kısa hanlar ve pehlivanlar bulunduran Firuz Şah yalnız beraberindekileri değil Müslüman ve Mecusî bütün tebaasına karşı gösterdiği şefkat ve adalet bakımından Orta Çağ İslam tarihinde önemli bir yer işgal edebilir. Buna rağmen onu devlet adamı ve kumandan olarak, Balaban, Alaadin Halaci gibi Delhi Sultanları, büyük şahsiyetleri ile hatta uzaktan mukayeseye bile edilemez³.

Firuz Şah Sultan aynı zamanda maneviyatı güçlü bir sultandır. Bu anlamda yapmış olduğu birtakım faaliyetler bu görüşü desteklemektedir. Dini ilimlerin gelişmesi için

¹ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 669-670.

² Firuz Şah'ın dönemindeki ilim insanlarını koruması ve bu sebeple de o dönem tarihçilerinin bu dönem hakkında verdikleri bilgilerin tarafsız olması güçtür. Ancak şu da bir gerçektir ki ilim adamlarının sultan tarafından korunuyor olması Sultan tarafından ilime gösterilen büyük bir saygıdır.

³ M. Fuad Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 670.

otuz medrese yaptırmıştır. Bunlardan “Medrese-i Fîrûz Şâhî, Medrese-i Şehzade Fîrûz Han ve Sîrî Medresesi Meşhur olanlarıdır¹.

Bir putperest mabedinde bulunan çok sayıda Sanskritçe eseri de Farsçaya tercüme ettirmiştir. Eazüddin Halid Hanı, hikmet konusunda yazdığı bir esere ona nispetle “Dela’il-i Fîrûz Şâhî” adını vermiştir.

Firuz Şah riyaset ve siyaset konusunda sekiz babdan oluşan bir eser yazmıştır. Ancak bu yazmış olduğu eser ile ilgili, herhangi bir detaya rastlanmamıştır.

Firuz Şah Tuğluk, ilme ve tasavvufa oldukça değer veren ve önemli kararlar almadan önce âlimlerle de mutlaka istişarede bulunan bir karaktere sahiptir. Saltanatının sonlarına doğru dini yaşama hususunda iyice hassaslaşan Firuz Şah, sarayında ipekli elbiselerin giyilmesini, altın ve gümüş eşyaların kullanılmasını yasaklamıştır. Ayrıca etrafta bulunan canlı resimlerini ve heykelleri de kaldırtmıştır². Dini yönü ağır basan bir karakter olması³ yönüyle ve ayrıca yönetim hayatı süresinde yaşının giderek ilerlemesi bu yönünün daha da baskın hale gelmesine sebep olmuştur.

¹ Banerjee, 141.

² Orhan F. Köprülü, "Firuz Şah Tuğluk", 142.

³ Prasad, 176-177.

SONUÇ

Firuz Şah Tuğluk, Delhi Türk Sultanlığı içerisinde yer alan hanedanlıklardan Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın üçüncü hükümdarıdır. Kendisinden önce tahtta bulunan Muhammed Şah'ın bir oğlunun olmaması ve Muhammed Şah'ın da babası Gıyaseddin Tuğluk gibi Firuz Şah'a olan sevgisi, Firuz Şah'ın Delhi tahtına geçmesini sağlamıştır.

Firuz Şah'ın babası, Gıyaseddin Tuğluk Şah'ın kardeşi Sipehsalar Recep; annesi, Bhatti kabilesinden Kedbanu hatundur. Bu konuda detaylı bilgiye rastlamamakla birlikte Farsça kaynaklarda Firuz Şah'ın annesi ile babasının evliliği hakkında bir takım bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilere göre Gıyaseddin Tuğluk, kardeşi Receb'in temiz süt emmiş bir kız ile evlenmesini istemektedir. Bu kız da Hindistan'da Delhi sınırları içerisinde yaşayan Bhatti kabilesi reisi Ranemol'un kızı Bibi Naile'dir. Bibi Naile evlendikten sonra Bibi Kedbanu adını alacaktır. Fakat öncesinde kızını vermek istemeyen Ranemol, Gıyaseddin'in halkı üzerinde göstermiş olduğu baskı karşısında kızını vermek zorunda kalmıştır. Bu evlilikten Firuz Şah dünyaya gelmiştir.

Firuz Şah devlet yönetimini, amcası Gıyaseddin Tuğluk ve amcasının oğlu Muhammed Şah'tan öğrenmiştir. Muhammed Tuğluk Şah'ın ansızın ölümü sebebiyle tahta Firuz Şah Tuğluk'un geçmesi, devlet ricali tarafından uygun görülmüştür. Ayrıca dış kuvvetlerin Delhi Türk Sultanlığı üzerinde yaratmış olduğu işgal korkusu, tahtın boş kalmasını ve oluşabilecek herhangi bir fetret sürecini engellemiştir.

Devlet ricali tarafından Firuz Şah'ın tahta geçirilmek istenmesi Gıyaseddin Tuğluk'un kızı Hudavendzade tarafından olumlu karşılanmamıştır. Hudavendzade, kendi oğlunu tahta çıkması konusunda diretmiştir. Ancak Devletin ileri gelenleri oyunu Firuz Şah Tuğluk'tan yana kullanarak Hudavendzade'yi ikna etmişlerdir.

Karakteri itibarıyla oldukça sakin ve dindar bir kişiliğe sahip olması onu, devleti genişletme açısından durgun bir politikaya yöneltmiştir. Yapılan mücadeleler ancak devletin sınırlarını korumaya yetmiştir.

Tahta çıktığı sırada büyük bir Moğol tehlikesi ile karşı karşıya olan Firuz Şah, bu tehlikenin sonlanması ile gerek içerde gerekse dışarıda gelişen siyasi sorunları halletmek için gayret etmeye çalışmıştır. İçeri de Hâce-i Cihan adlı bir vezirin iç karışıklık çıkarması meselesiyle ilgilenirken dışarı da başta Bengal, Nagarkot, Thatta ve Gucerat'a seferler düzenlemiştir. Ancak bu seferler sonunda bir netice alamayarak geri dönmüştür. Bu yüzden Firuz Şah'ın mücadelelerde başarılı sonuçlar elde ettiği söylenememektedir.

Firuz Şah Tuğluk, aynı zamanda sosyal alanda birtakım politikalar ile sosyal devlet anlayışını devam ettirmiştir. Askeri anlamdaki yeteneksizliğinin yanı sıra sosyal anlamda kendisinden önceki hükümdarların başarısını sürdürebildiğini söylemek mümkündür. Sulama kanalları yaptırarak tarımda verimi arttırmıştır. Bunun yanı sıra pek çok imar faaliyetlerinde bulunarak Camiler, hastaneler inşa ettirmiştir.

Sonuç olarak Firuz Şah'ın pasif bir kişiliğe sahip olmakla birlikte sadece sosyal anlamda etkin rol oynadığını söylemek daha doğru olacaktır. Daima Müslüman Delhi halkının hakkını gözeten bir hükümdar olmaya çalışmıştır. Askeri anlamda elle tutulur bir başarısı olmasa da halkı için oldukça fedakâr olmaya çalıştığını söylemek yanlış olmaz.

Bu araştırma ile Firuz Şah Sultan'ın çocukluğuna dair detaylı bilgilere ulaşarak Firuz Şah Sultan'ın hayatı hakkında bilinmeyen bazı noktalar aydınlatılmıştır. Ayrıca Firuz Şah Sultan'ın kişiliği, karakteri doğrultusunda saltanat süreci düzenli bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır. Yapılan bu çalışma ile yalnızca Delhi Türk Sultanlığı tarihine değil; Türk Dünyası tarihine de katkı sağlanması amaçlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet, M. Aziz, Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu,
İstanbul, ty.

Ansari, A. S. Bazmee, “Benâres”, *DİA*, V, 430.

Arseven, Celal Esad, “Mimari”, *Sanat Ansiklopedisi*, III, Milli Eğitim Basımevi,
İstanbul, 1966, 1376.

Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri yayınları, Konya, 2005,
301.

Baktır, Mustafa, “Hutbe”, *DİA*, XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1998, 425-
428.

Banarjee, Jamini Mohan, *History of Firuz Shah Tughluq*, Delhi, 1967.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, I, TTK, Ankara, 1946.

Beksaç, A. Engin, “Hindistan”, *DİA*, XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1998,
102-108.

Birişik, Abdülhamit, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara,
2003, 333-337.

Birişik, Abdülhamit, “Hindistan”, *DİA*, XVIII, 94-101.

Ceceli, Gülseren, *Harizmşah Hükümdarı Sultanşah Mahmud*, (yüksek lisanstezi),
İstanbul, 2006, XIII.

Cöhce, Salim, “Hindistan’da kurulan Türk Devletleri/Babür İmparatorluğu”, *Türkler*

Ansiklopedisi, VIII, Ankara, 2002, 689-730.

Diez, Ernst, “Mescid”, *İslam Ansiklopedisi*, VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, 99-101.

Digby, Simon, *War Horse and Elephant in the Dehli Sultanate*, Karachi, 1971.

Ebu Ömer Minhaceddin Osman b. Siraceddin Cüzcani, *Tabakat-ı Nasırî*, Tarih-i İranve İslam, (nşr. Abdülhay Habibi), Tahran, 1984, I-II.

Ed. Öztürk, Cemil, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2006.

Erinç, Sırrı, “Hindistan”, *DİA*, XVIII, 69-73.

Fanshawe, H. C., “Dehli”, *İslam Ansiklopedisi*, III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, 509-511.

Farooqı, N. R., “Delhi Sultanlığı”, *DİA*, IX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, 130-131.

Fulton, A.S., “Dehli”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, III, 509-511.

Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi yayınevi, İstanbul, 1984.

Huart, Cl., “Firuzabad”, *Türkler Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, 1977, 652-653.

Huart, Cl., “Firuzabad”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, IV, İstanbul, 1977, 652-653.

Husain, Agha Mahdi, *The Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, Delhi, 1972.

İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, I.-II., (Sadeleştiren ve Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik), İstanbul, 1966.

İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (nşr, Ebu Abdullah Muhammed), İstanbul, 2013.

Jackson, Peter, *The Delhi Sultanate A political and Military History*, Cambridge University Press, 1999.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 2007.

Konukçu, Enver, “Bengal Sultanlığı”, *DİA*, V, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, 437-439.

Konukçu, Enver, “Behmeniler” *DİA*, V, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, 353-354.

Kortel, S. Haluk, “Tuğlukabad”, *DİA*, XXXXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, 332-333.

Kortel, S. Haluk, “Tuğluklular”, *DİA*, XXXXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, 333-336.

Kortel, S. Haluk, “Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat” *Türkler Ansiklopedisi*, VIII, Ankara, 2002, 731-743.

Kortel, S. Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat (1206-1414)*, Ankara, 2006.

Köprülü, M. Fuat, “Firuz Şah Tuğluk”, *İslam Ansiklopedisi*, IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, 666-670.

Köprülü, M. Fuad, “Bayrak”, *İA*, II, 401-420.

Köprülü, M. Fuad, *Tarih Araştırmaları I*, Haz. Yahya Kemal Taştan, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.

Köprülü, Orhan F., “Firuz Şah Tuğluk”, *DİA*, XIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, 141-142.

Köprülü, Orhan F., “Bayrak”, *DİA*, V, 247-254.

Köymen, Mehmet Altay, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, Ankara, 1983.

- Köymen, Mehmet Altay**, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul, 1976.
- Merçil, Erdoğan**, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 2006.
- Merçil, Erdoğan**, “Hindistan’daki Türk Devletleri Tarihi”, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İSAR Vakfı yayınları, İstanbul, 1999, 217-223.
- Mülayim, Selçuk**, “Mimari”, *DİA*, XXX, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2005, 92.
- Mohammad Qâsım Hindûshah Astarâbâdî**, *Tarîkh-e Fereshte*, I., Tehran, 2009.
- Mohammad Qâsım Hindûshah Astarâbâdî**, *Tarîkh-e Fereshte*, II., Tehran, 2010.
- Nızamı, K. A.** “Hindistan”, *DİA*, XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1988, 85-92.
- Nızamı, K. A.**, “Gucerat”, *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, 171-173.
- Nizameddin Ahmed**, *Tabakat-ı Ekberi*, I, Kalküta, 1913.
- Orkun, Hüseyin Namık**, *Türk Tarihi III*, Akba Kitabevi, Ankara, 1946.
- Özaydın, Abdülkerim**, "Nevbet", *DİA*, XXXIII, 38-41.
- Özgüdenli, Osman Gazi**, “Sultan”, *DİA*, XXXVII, 496-497.
- Özcan, Azmi**, “İslam”, *DİA*, XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2001, 27-31.
- Özcan, Azmi**, “Hindistan”, *DİA*, XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, 69-108.
- Öztürk, Mustafa**, “Sultan”, *DİA*, XXXVII, 495-496.
- Qureshi, Ishtiaq Husain**, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, Karachi, 1958.
- Prasad, Iswari**, *Anew History of India*, Allahabad, 1963.
- Saray, Mehmed**, “Türkler”, *İslam Ansiklopedisi*, XII/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, 142-445.
- Seferoğlu, Ş. K.; Müderrisoğlu, Adnan**, *Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, ty.

Seyyid Muhammed Ma'sum Bakkarî, *Tarih-i Ma'sumî*, yy, 1938.

Sıddıquî, İqtıdar Husain, "Malva", *DİA*, XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, 547-548.

Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

Şeker, Mehmet, "Hil'at", *DİA*, XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1998, 22-25.

Şems-i Sirac Afif, *Tarih-i Fîrûşahî*, (Dr. Muhammed Rıza Nasırî), İran, 1891.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya yazıcılığı*, İstanbul, 1998.

Taneri, Aydın, "Çetr", *DİA*, VIII, 293-294.

Taşığıl, Ahmet, "Türkisan", *DİA*, XXXXI, İstanbul, 2012, 556-560.

Türk Ansiklopedisi, "Tuğluklular", XXXI, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1982, 453-454.

Türk Ansiklopedisi, "Delhi Sultanlığı", XII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, 474.

Türk Ansiklopedisi, "Hindistan", XIX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971, 255-264.

Türk Ansiklopedisi, "Firuz Şah Tuğluk", Milli Eğitim Basımevi, XVI, Ankara, 1968, 351-352.

Türkeş-Günay, Umay, *Türklerin Tarihi*, Ankara, 2010.

Yahya b. Ahmed b. Abdullah Sirhindi, *Tarih-i Mübarekşahi*, (İng. trc. K.K.Basu), Karachi, 1977.

Yılmaz, Ali, "Moğol İstilasından sonra kurulan Türk devletleri", *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara, 2006, 92-98.

ÖZGEÇMİŞ

Yıldız ÖZBEK 10.11.1998 tarihinde İstanbul’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini aynı şehirde 2007 yılında tamamladı. 2009 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı.

Yabancı dil eğitimi için İstanbul’da çeşitli kurslarda Arapça, Farsça ve İngilizce eğitimini aldı. Ayrıca lisans eğitimi döneminde Arapçasını geliştirmek için 2012 yılında Ürdün’e 1,5 aylık eğitim programına katıldı.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’nden mezuniyeti sonrasında ilk olarak Medeniyet Üniversitesinde 1 yıl yüksek lisans İngilizce hazırlık eğitimi aldı.2013 yılında mezun olup 2014 yılı Şubat ayında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalında tezli yüksek lisans programına kayıt oldu.2015 yılında Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL danışmanlığında tez çalışmalarına başladı.